వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

బ్రహ్మసిద్ధిః

బ్రహ్మకాణ్డః

ఆనన్దమేకమమృతమజం విజ్ఞానమక్షరమ్ ।
అసర్వం సర్వమభయం నమస్యామః ప్రజాపతిమ్ ॥ ౧.౧ ॥

వేదాన్తేషు విప్రతిపద్యన్తే విపశ్చితః

కేచిదప్రామాణ్యం మన్యన్తే, ఆత్మనః ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వే తేషామనువాదకత్వమ్, అసిద్ధత్వే సంబన్ధాగ్రహణాత్, అపదార్థత్వే వాక్యస్యావిషయత్వాత్, ప్రవృత్తినివృత్త్యనుపదేశే చాపురుషార్థత్వాత్ ।

అన్యే తు ప్రతిపత్తికర్తవ్యతాప్రామాణ్యవ్యాజేనాప్రామాణ్యమేవాహుః ।

అన్యే తు కర్మవిధివిరోధాత్ప్రత్యక్షాదివిరోధాచ్చ శ్రుతార్థపరిగ్రహే ఉపచరితార్థాన్మన్యన్తే ।

తన్నిరాసార్థముచ్యతే ఆనన్దమితి ।

పరాం చ దేవతాం గుణాభిధానలక్షణయా స్తుత్యా కాయవాఙ్మనఃప్రహ్వతాలక్షణయా చ ప్రణత్యా పూజయతి ।

ప్రకరణార్థం చోపక్షిపతి

విప్రతిపత్తినిరాకరణముఖేన వేదాన్తానామేవంభూతేఽర్థే ప్రామాణ్యప్రతిపాదనాద్యతో భవత్యేషోఽపి ప్రకరణార్థః ।

అత్ర కేచిత్

ఆనన్దాత్మకత్వే బ్రహ్మణః, ఆనన్దరాగాన్ముముక్షుప్రవృత్తిః స్యాత్ ।

రాగనిబన్ధనా చ ప్రవృత్తిః సంసారబీజమితి న ముక్తయే స్యాత్ ।

శాన్తస్య దాన్తస్య చాత్మని దర్శనముచ్యతే ।

న చానన్దానురాగాత్ప్రవర్తమానః శాన్తో భవతి ।

తస్మాత్సకలదుఃఖాతిగే బ్రహ్మతత్త్వే దుఃఖేభ్య ఉద్విగ్నః సుఖేభ్యశ్చ వీతరాగః ప్రవర్తమానో ముచ్యతే ।

ఆనన్దశ్రుతయశ్చ సకలదుఃఖాతిక్రమమేవాహుః ।

దృష్టో హి క్షుద్దుఃఖాదినివృత్తౌ సుఖశబ్దః ।

సైవ చ సుఖమిత్యన్యే ।

న చాశ్మాదౌ ప్రసఙ్గః, ప్రత్యగ్వృత్తేరుపలభ్యమానాయాః సుఖత్వాత్, తద్విశిష్టాత్మోపలబ్ధేర్వా ।

తాన్ ప్రత్యాహ ఆనన్దమితి ।

న తావద్దుఃఖనివృత్తిరేవ సుఖమ్, యుగపత్సుఖదుఃఖయోర్దర్శనాత్సంతాపవతః శీతహ్రదే నిమగ్నార్ధకాయస్య ।

అథ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨] సత్యప్యనిమగ్నార్ధకాయదుఃఖే ఇతరస్యాభావాత్సుఖమితి, కుమ్భీపాకే పచ్యమానస్య నరకాన్తరదుఃఖాభావాత్సుఖిత్వప్రసఙ్గః ।

ఏకేన్ద్రియద్వారదుఃఖస్య చ ఇన్ద్రియాన్తర్ద్వారదుఃఖాభావాత్ ।

ఇతశ్చ, అదుఃఖస్యాపి విషయవిశేషసంపర్కాత్సంవేద్యాహ్లాదోత్పత్తేః ।

యత్రాపి దుఃఖవిగమః, తత్రాపి న తన్మాత్రమేవ సుఖమ్, అన్నపానవిశేషోపాదానాత్ ।

దుఃఖవిగమో హి యైస్తైరన్నపానైః సిధ్యతి ।

న చ స విశేషవాన్, యేన తద్విశేషాయ తత్సాధనవిశేషోऽపేక్ష్యేత ।

సుఖే త్వతిశయవత్త్వాద్యుక్తా తత్సాధనాతిశయాపేక్షా ।

యదపి మన్యన్తే

యదాపి నాన్యద్దుఃఖం నివర్త్యమ్, తదాపి కామస్య దుఃఖాత్మకత్వాత్తన్నిబర్హణరూపం సుఖమ్ ।

తత్రాప్యకామస్య విషయవిశేషోపభోగే న సుఖితా స్యాత్ ।

భవతి చ మధ్యస్థోऽపి రమణీయవిషయసంపర్కే హ్లాదవాన్ ।

స్యాదేతత్

యత్రైవ కామః స ఏవ సుఖయతి విషయః, నేతరః ।

తస్మాత్కామనివృత్త్యైవ విషయాః సుఖయితారః ।

అన్యథా య ఏకస్య సుఖః స సర్వస్య స్యాత్ ।

కామనివృత్త్యా తు సుఖత్వే యత్ర యస్య కామోऽభిరుచిః స ఏవ తస్య సుఖ ఇతి యుజ్యతే ।

తత్రాకామస్యాపి విషయవిశేషోపభోగాత్కామాభివ్యక్తౌ తన్నివృత్తౌ తత్సుఖిత్వమితి ।

తదప్యసారమ్, యతో విషయోపభోగా నావశ్యం కామనిబర్హణాః ।

ఉక్తం హి 'న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతిऽ ఇతి ।

తథా 'భోగాభ్యాసమను వివర్ధన్తే రాగాః, కౌశలాని చేన్ద్రియాణామ్ऽ ఇతి ।

విషయదోషదర్శనాదపి చ కామనివృత్తిః, తత్రోపభోగతుల్య ఆహ్లాదః స్యాత్ ।

సమానే చ ప్రార్థితార్థలాభే ప్రమోదభేదో న స్యాత్, కామనివృత్తేరవిశేషాత్ ।

స్యాదేతత్

కామాతిరేకే తన్నివృత్తౌ సుఖాతిశయాభిమానః, ఇతరత్రాన్యథేతి ।

తచ్చ న ।

కామాతిరేకాత్ప్రయస్యన్తమవాప్తోऽర్థో న తథా ప్రీణయతి, యథాప్రార్థితో వినా ప్రయాసాదుపనతః ।

తథాహి

క్లేశాదవాప్తోऽయమితి న తేన తథా ప్రీయతే, యథానాశంసితోపనతేన ।

కామాభావమాత్రే చ సుఖేఽకామితవిషయోపభోగే న భోగావస్థాయాః పూర్వాపరే అవస్థే భిద్యేయాతామ్ ।

కామప్రధ్వంసే వా పరావస్థా న భిద్యేత ।

భోగావస్థాయాం ప్రబుద్ధాధ్వస్తకామ ఏవేతి చేత్పూర్వా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ 3] పరయోరపి ద్వయోరవస్థయోస్తర్హి సుఖీ ఇతరత్ర దుఃఖీత్యనుభవవిరుద్ధమాపద్యేత ।

అప్రాప్తశ్చ స్మరణవిపరివర్తీ విషయః కామస్యోద్బోధకః, ప్రాప్తో నివర్తకః ।

ప్రాప్తస్యోద్బోధత్వే న తతో నివృత్తిః స్యాత్ ।

న చ యత్ర కామస్తత్ర సుఖమ్, మనోరథశతార్థితస్యాప్యుపభోగేన కస్యచిద్దుఃఖిత్వదర్శనాత్ ।

సుఖపూర్వకస్తు కామః, అనుభూతతద్భావే తద్దర్శనాత్ ।

యాపి కాచిదననుభూతేఽపి జాతివిశేషభాజాం కామప్రవృత్తిః సాపి ప్రాగ్భవీయానుభవనిబన్ధనా ।

యథా చ కస్యచిత్క్వచిత్కామో జాతిభేదాదినిమిత్తః, తథా కిఞ్చిత్కస్యచిత్సుఖమితి నావ్యవస్థా ।

అపి చ కామనివృత్త్యాపి కేచిద్దూయన్తే, తదభావే విషయోపభోగసామర్థ్యాభావాత్ ।

న తర్హి నివృత్తికామాః ।

నివృత్తికామా విషయం ప్రతి, తస్య కుతశ్చిన్నిమిత్తాదనుపభోగ్యత్వాత్ ।

కిమితి తర్హి దూయన్తే? అనుభూతచరస్య తజ్జన్మనః సుఖస్యాప్రాప్తేః ।

యథా పిత్తాద్యుపహతేన్ద్రియా విశిష్టేభ్యోఽన్నపానేభ్యో నివృత్తికామాః, తథైవ కామనివృత్త్యా తప్యన్తే ।

తత్రానుభూతచరతజ్జన్మాహ్లాదవిచ్ఛేదాన్నాన్యో హేతుః ।

తస్మాత్ప్రత్యాత్మవేదనీయసుఖప్రత్యాఖ్యానమయుక్తమ్ ।

సుఖసఙ్గిజనోపచ్ఛన్దనాయ తు తత్రభవద్భిర్వర్ణితమితి పశ్యామః ।

తదేవం దుఃఖనివృత్తేరన్యత్సుఖమ్ ।

స చానన్దశబ్దస్య ముఖ్యోఽర్థః ।

శబ్దప్రమాణకే చ యథాశబ్దం ప్రతిపత్తిర్యుక్తా ।

న చ రాగనిబన్ధనా తత్ర ప్రవృత్తిః ।

న హీచ్ఛామాత్రం రాగః ।

అవిద్యాక్షిప్తమభూతగుణాభినివేశం రాగమాచక్షతే ।

తత్త్వదర్శనవైమల్యాత్తు తత్త్వే చేతసః ప్రసాదోఽభిరుచిరభీచ్ఛా న రాగపక్షే వ్యవస్థాప్యతే, యథా సంసారాసారతాతత్త్వదర్శననిష్పన్నో నోద్వేగస్తతో ద్వేషపక్షే ।

అన్యథా సర్వదుఃఖాతిగేఽపి తత్త్వే తద్ద్వేషనిబన్ధనా ప్రవృత్తిరితి సంసారానుబన్ధః స్యాత్ ।

అపి చ దృష్టపరోత్కర్షరాగిభ్యోఽపీన్ద్రియజయ ఉపదిశ్యతే సాధనత్వేన కామాదిత్యాగాత్మకః, తథేహాపి భవిష్యతి ।

కథం చ తత్ర సమీహితేతరవిషయాభిష్వఙ్గనిషేధః? సర్వనిషేధేఽప్రవృత్తిదర్శనాత్ ।

తథోత్తమసుఖరాగాదితరస్మాదుపనతాదపి నివృత్తిః ।

తథా చోక్తమ్

'కామాత్మతా న ప్రశస్తా న చైవేహాస్త్యకామతాఽ ఇతి ।

స్యాదేతత్

ఆనన్దశ్చేద్బ్రహ్మణి సంవేద్యః, కర్తురన్యత్కర్మేతి ద్వైతప్రసఙ్గః ।

కర్తృకర్మభావశ్చ న క్రియాం కరణం చాన్తరేణ యతః ।

తతః 'ానన్దం బ్రహ్మఽ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪] ఇతి చ న స్యాత్ ।

తద్వత్తయా వ్యపదేశే అద్వితీయమితి న యుజ్యతే ।

అసంవేదనే సన్నప్యసత్కల్ప ఇతి వ్యర్థం తత్సంకీర్తనమ్ ।

పురుషార్థత్వాయ హి తత్సంకీర్తనమ్, అసంవేద్యశ్చ కథం పురుషార్థః? ఉచ్యతే

ఫలవత్కర్తృవచ్చేదం ద్రష్టవ్యమ్ ।

తథా హి

ప్రమాణస్య ఫలమర్థాన్తరమనర్థాన్తరం వా సర్వపరీక్షకైః ప్రతిజ్ఞాయతే ప్రజ్ఞాయతే చ ।

న చ తదసంవేద్యమ్, తదసంవేద్యత్వే సర్వాసంవేద్యత్వప్రసఙ్గాత్, తత్కృతత్వాత్సంవేద్యభావస్య భావానామ్ ।

న చ సంవేద్యమ్, ఫలాన్తరానుపలబ్ధేరనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ।

తస్మాత్సంవేద్యమ్, ఆత్మప్రకాశత్వాత్ ।

అసంవేద్యం చ, విషయవత్కర్మభావాభావాత్ ।

యథా చ కర్తర్యాత్మన్యసంవేద్యే సంవిదేవ న స్యాత్ ।

న హి తదైవం భవతి

మయేదం విదితమ్

ఇతి ।

న హ్యాత్మాసంవేద్యః ఫలే విషయే చానుసంధాతుం శక్యః ।

అననుసంధానే చ స్వపరసంవేద్యయోః కోఽతిశయః? న చ సంవేద్యః, కర్మత్వే కర్తుర్వ్యతిరేకప్రసఙ్గాతనాత్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ ।

తస్మాదాత్మప్రకాశతైవ తస్య సంవేద్యతా ।

తథా బ్రహ్మణః స్వాత్మప్రకాశస్యానన్దస్వభావో న సంవేద్యః, కర్మత్వాభావాత్ ।

న చాసంవేద్యః, స్వప్రకాశత్వాత్ ।

'తత్కేన కం పశ్యేత్?ఽ ఇత్యపి నిషేధః కర్మవిషయః ।

తథా హి సర్వకర్మప్రత్యస్తమయహేతుక ఏవ స ఉచ్యతే 'యదాస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ఽ ఇతి ।

అన్యే మన్యన్తే

ద్వివిధా ధర్మాః

భావరూపా అభావరూపాశ్చేతి ।

తత్రాభావరూపా నాద్వైతం విఘ్నన్తి, యథా

'ేకమమృతమజమ్ఽ ఇతి ।

న హి భేదోదయవ్యయానాం నివృత్తిః కిఞ్చిద్వస్తు, యేన ద్వైతమావహేత్ ।

ఆనన్దశ్చ యది భావః, తస్య ధర్మిత్వే విజ్ఞానం ధర్మః స్యాత్ ।

అథ విజ్ఞానం ధర్మిరూపమ్, ఆనన్దో ధర్మః ।

న హ్యేకస్య ద్వే రూపే యుజ్యేతే, విరోధాత్ ।

తత్ర 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇతి
భావరూపయోరానన్దబ్రహ్మణోర్ధర్మధర్మిణోర్భేదాదద్వైతవిఘాతః ।

స్యాదేతత్

ధర్మోఽపి ధర్మిణో న భిన్నః, భేదే గవాశ్వవద్ధర్మధర్మిభావానుపపత్తేః ।

తదసత్, అభేదేఽపి ధర్మిరూపవత్తదనుపపత్తేః ।

తస్మాత్కథఞ్చిద్భిన్నో ధర్మః ।

తథా చాత్యన్తికభేదాభావశ్రుతిః 'ఏకమేవాద్వితీయమ్' ఇతి న యుజ్యతే ।

ఏవం యోఽప్యేకస్య రూపద్వయం ప్రతిపద్యతే ।

తస్మాద్విజ్ఞానాత్మనో బ్రహ్మణో దుఃఖాభావోపాధిరేవానన్దశబ్దః, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫]
యథా

స్థూలాభావాద్యుపాధయః 'స్థూలమనణ్వహ్రస్వమ్' ఇత్యాదయః శబ్దాః ।

న చ విజ్ఞానానన్దయోరేకత్వమేవ, శబ్దద్వయప్రయోగవైయర్థ్యాత్ ।

కథం చాపర్యాయశబ్దాభిధేయ ఏకత్వమ్? తస్మాద్దుఃఖోపరమ ఏవానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యర్థ ఇతి
।

అత్రోచ్యతే

విశిష్టస్యాహ్లాదాత్మనః ప్రకాశస్య చాన్ద్రమసస్యేవ శబ్దద్వయేన ప్రతిపాదనాన్న దోషః ।

యథా చ

ప్రకృష్టః ప్రకాశః సవితా

ఇతి ।

న చ ప్రకృష్టప్రకాశశబ్దయోః పర్యాయత్వమ్ ।

అథ చ ఏక ఏవాభ్యామర్థవిశేషః ప్రతిపాద్యతే ప్రకాశవిశేషః ।

న హి ప్రకర్షోఽన్యః ప్రకాశరూపాత్సవితరి, న ప్రకాశరూపో వా ప్రకర్షాత్, అపి తు ప్రకాశభేదః శబ్దద్వయోపాయః ప్రతీయతే ।

తథా 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇత్యానన్దభేదో విజ్ఞానభేదో వా బ్రహ్మరూపమితి శబ్దద్వయేనావగమ్యతే ।

పరమతామప్యస్య కేచిత్సాధనపారతన్త్ర్యలక్షణాయాః క్షయితాలక్షణాయాశ్చ దుఃఖతాయా అభావాన్మన్యన్తే ।

తదపి యథాశబ్దం ప్రతిపత్తేః శబ్దప్రమాణకేఽర్థే నానుమన్యన్తే ।

న హి స్వరూపతః పరమతాసంభవే విరోధ్యసంసర్గాదుపచరితా సా యుక్తా భవితుమ్ ।

తస్మాదాత్మప్రకాశప్రకృష్టాత్మస్వభావమేవ బ్రహ్మేతి యుక్తమ్ ।

ఏవం చ లౌకికానన్ద ఏతస్య మాత్రేతి యుజ్యతే, అవచ్ఛేదాత్ ।

దుఃఖనివృత్తౌ తు దుర్యోజమేతత్ ।

ఇతశ్చానన్దస్వభావ ఆత్మా, పరప్రేమాస్పదత్వాత్ ।

శ్రూయతే హి పరప్రేమాస్పదత్వమ్ 'తదేతత్ప్రేయః పుత్రాత్' ఇతి ।

ప్రతీయతే చ ।

తథా హి

సర్వస్యేయమాత్మాశీః కృమేరపి 'మా న భూవమ్, భూయాసమ్' ఇతి ।

సా చ ప్రియేఽవకల్పతే ।

ప్రేమా చ సుఖాత్మని ।

న దుఃఖే, నోభయరూపరహితే, ద్వేషాదుపేక్షణాచ్చ ।

అన్యే తు సుషుప్తే 'సుఖమహమస్వాప్సమ్' ఇతి పరామర్శాదాత్మని సుఖానుభవమాహుః ।

న హ్యననుభవే పరామర్శ ఏవం స్యాత్, సుషుప్తాభ్యుపగమశ్చ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬] న చాన్యథానుభవే సుఖమితి పరామర్శః ।

న చ తత్రాత్మనోఽన్యదనుభవనీయమస్తి ।

తథా చాహరహర్బ్రహ్మలోకావాప్తిః శ్రూయతే ।

తత్రాన్య ఆహుః

దుఃఖోపరమాదపి తథా పరామర్శసిద్ధేర్నైకాన్తతః సుఖిత్వసిద్ధిః ।

తాన్ ప్రత్యాహుః

అన్యథాభావేఽవగతే దుఃఖోపరమనిమిత్తః సుఖశబ్ద ఇతి యుజ్యతే, అన్యథా ముఖ్యార్థతైవ యుక్తా ।

తత్రాహుః

ఉభయథా వ్యపదేశస్య దర్శనాదుపపత్తేశ్చ న వ్యపదేశమాత్రాదర్థసిద్ధిరిత్యలమతివిస్తరేణ ।

అత్ర కేచిత్

భోగవ్యవస్థానాత్, ముక్తసంసారివిభాగోపపత్తేశ్చ, దృక్చక్తేశ్చార్థవత్త్వాత్స్వాత్మని వృత్తివిరోధాత్, దృశ్యేన చ ద్రష్టురనుమానాత్, దృశ్యస్య చ సుఖదుఃఖమోహభేదవచ్ఛబ్దాదివిభాగోపలబ్ధేః, ఏకత్వశ్రుతిః జాతిదేశకాలవిభాగాభావనిమిత్తోపచారాన్మన్యన్తే ।

'ాత్మైవేదం సర్వమ్ఽ ఇతి చ తాదర్థ్యనిమిత్తోపచారాత్ ।

తాన్ ప్రత్యుచ్యతే

ఏకమితి ।

'ిన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతేఽ ఇతి వ్యక్తమేవ నానారూపావగమో మాయానిబన్ధనో దర్శితః ।

తత్ర కథమేకత్వముపచరితమితి వక్తుం శక్యమ్? తథా వ్యక్తో నానాత్వనిషేధః

'నేహ నానాస్తి కిఞ్చనఽ ఇతి ।

నానాత్వదర్శననిన్దా చ

'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతిఽ ఇతి ।

భేదదర్శనస్య చాభావః

భేదదృష్టిరివ భ్రమాత్

'య ఇహ నానేవ పశ్యతిఽ ఇతి ఇవశబ్దేన ప్రకాశితో నోపచరిత ఏకత్వేఽవకల్పతే ।

కామముపచారాదస్త్వేకత్వమ్, న తు భావికస్య నానాత్వస్య నివృత్తిః ।

సాప్యుపచారేణైవోచ్యత ఇతి చేత్, న, ప్రయోజనాభావాత్ ।

సతి నిమిత్తే ప్రయోజనే చోపచారః ।

న చ నానాత్వనివృత్త్యుపచారే ప్రయోజనం పశ్యామః ।

విపర్యయాచ్చ ।

అభ్యుదయాయ నిఃశ్రేయసాయ వా నానాత్వనివృత్తిరుపచర్యేత ।

సా హి సాధ్యసాధనాదివిభాగం నివర్తయన్తీ సర్వత్ర చాత్మాభిమానమావిర్భావయన్తీ తద్విరోధినీ స్యాత్ ।

తథా హి సర్వతో నివృత్తస్య నిఃశ్రేయసమిత్యవిసంవాదః (చోర్రేచ్తేద్ అపి సంవాదః ఏదితిఓన్) ।

తథా 'ేకమేవాద్వితీయమ్౽ఇత్యవధారణాద్వితీయశబ్దాభ్యాం తస్యైవార్థస్య పునఃపునరభిధానాత్సర్వప్రకారభేదనివృత్తిపరతా శ్రుతేర్లక్ష్యతే ।

అభ్యాసే హి భూయస్త్వమర్థస్య భవతి, యథా 'హో దర్శనీయా, అహో దర్శనీయా౽ ఇతి ।

న న్యూనత్వమపి ।

దూరత ఏవోపచరితత్వమ్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭] యత్తు భోగవ్యవస్థానాదితి, తత్రోచ్యతే

కల్పితాదపి భేదాద్భోగవ్యవస్థాసిద్ధేరసారమేతత్ ।

తథా హి

ఏకస్మిన్నప్యాత్మని సర్వగతే శరీరపరిమాణే౽ణుపరిమాణే వా కల్పితభేదనిబన్ధనా భోగవ్యవస్థా దృశ్యతే

పాదే మే వేదనా, శిరసి మే వేదనా

ఇతి ।

న హి పాదస్య శిరసో వా వేదనయాభిసంబన్ధః, అజ్ఞత్వాత్ ।

శరీరపరిమాణాత్మవాదినో౽పి నావయవా ఏవ వేదనాభాజః, ఆత్మనస్తద్విరహప్రసఙ్గాత్ ।

స్యాదేతత్

ఐకాత్మ్యే తద్వదేవ దేహాన్తరభోగానుసన్ధానం స్యాత్ ।

అన్యదిదానీమేతత్ ।

అస్తి తావద్భోగవ్యవస్థా ।

అపి చ తత్రాపి న ప్రదేశః ప్రదేశాన్తరవేదనామనుసందధాతి, తథేహాపి న జీవో జీవాన్తరవేదనామనుసందధాతీతి సమానమ్ ।

తథా మణికృపాణదర్పణాదిషు సుఖాదీనాం వర్ణసంస్థానభేదవ్యవస్థానముపలభ్యతే భేదాభావేఽపి ।

ఏవం చ ముక్తసంసారివిభాగోఽప్యుపపన్నః ।

తథా హి

ఏకోఽప్యాత్మా ప్రదేశైః సుఖదుఃఖాదిభిర్యుజ్యమానస్తత్ర బద్ధ ఇవ ఇతరత్ర ముక్త ఇవ చ గమ్యతే ।

యథా మలీమసే దర్పణతలే మలీమసం ముఖం విశుద్ధే విశుద్ధం దర్పణరహితం చ గమ్యమానం తదుపాధిదోషాసంపృక్తమ్ ।

స్యాదేతత్

కల్పనా ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయస్య ధర్మో న వస్తు వ్యవస్థాపయితుమలమ్ ।

న ఖలు ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయమను విపరివర్తన్తే వస్తూని ।

న చోపచరితాత్కార్యముపపద్యతే ।

న హ్యుపచరితాగ్నిభావో మాణవకో దహతి ।

ఉదాహృతా తు వ్యవస్థా ।

సత్యమ్ ।

విభ్రమో హి సః ।

అత్రాపి విభ్రమత్వం న దణ్డవారితమ్ ।

కల్పితోఽపి చాహిదంశో మరణకార్యాయ కల్పతే, ప్రతిసూర్యకశ్చ ప్రకాశకార్యాయ ।

యదపి దృశ్యేనైవ ద్రష్టురనుమానాద్ద్రష్టృదృశ్యయోర్భేదః, దృశ్యస్య చ సుఖాదిభేదోపలబ్ధేర్నానాత్వమితి, తదప్యసత్ ।

న ద్రష్టర్యప్రకాశే యతో దృశ్యస్య సిద్ధిరస్తీత్యుక్తమ్ ।

దృశ్యభేదోపలబ్ధిశ్చ నాస్తి, ప్రమాణస్యానవచ్ఛేదకత్వాదితి వక్ష్యతే ।

దృక్ఛక్తేశ్చార్థవత్త్వం స్వాత్మోపయోగాత్ ।

న చ స్వాత్మని వృత్తివిరోధః ।

ప్రదీపవత్ప్రమాణఫలవచ్చేత్యుక్తమ్ ।

అపి చ ఏకత్వ ఏవాయం ద్రష్టృదృశ్యభావోఽవకల్పతే, ద్రష్టురేవ చిదాత్మనస్తథా తథా విపరిణామాద్వివర్తనాద్వా ।

నానాత్వే తు [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ఠ] వివిక్తస్వభావయోరసంసృష్టపరస్పరస్వరూపయోరసమ్బద్ధయోః కీదృశో ద్రష్టృదృశ్యభావః ।

న హి చిత్యాసంసృష్టం చేతితమితి యుజ్యతే ।

ఏకాన్తఃకరణసంక్రాన్తావస్థైవ సమ్బన్ధ ఇతి చేత్, న, చితేః శుద్ధత్వాదపరిణామాదప్రతిసంక్రమాచ్చ ।

దృశ్యా బుద్ధిశ్చితిసన్నిధేస్తచ్ఛాయయా వివర్తత ఇతి చేత్, అథ కేయం తచ్ఛాయతా? అతదాత్మనస్తదవభాసః ।

న తర్హి పరమార్థతో దృశ్యం దృశ్యతే ।

పరమార్థతశ్చాదృశ్యమానం ద్రష్టృవ్యతిరిక్తమస్తీతి దుర్భణమ్ ।

యోఽపి మన్యతే

దృశ్యతయైవ దృశ్యం వ్యవస్థాప్యతే, న సమ్బన్ధేన ।

దర్శనం చ ’ిదమ్ఽ ఇతి పరాగ్రూపవిషయమ్ ।

స వక్తవ్యః

సత్యం పరాగ్రూపవిషయమ్ ।

తత్త్వేకస్యైవాత్మనస్తథా తథా విపరిణామాద్వివర్తనాద్వా దర్పణతల ఇవాత్మనః ।

తథా హి దర్పణతలస్థమాత్మానం విభక్తమివాత్మనః ప్రత్యేతి ।

చితేస్తు విభక్తమసంసృష్టం తయా చేత్యత ఇతి దురవగమమ్ ।

ఏవం చ ద్రష్టురవ్యతిరేకో దృశ్యస్యామ్నాయతే

ాత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతిఽ ఇతి ।

తస్మాత్సుష్ఠూక్తమేకమితి ।

క్షణికజ్ఞానాత్మవాదినస్తు సవాసనక్లేశసముచ్ఛేదాజ్జ్ఞానోపరమలక్షణామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిమాహుః ।

తథా చ శ్రూయతే

'న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తిఽ ఇతి ।

అన్యే తు
సముచ్ఛిన్నసకలవాసనత్వాద్విధూతవిషయాకారోపప్లవవిశుద్ధజ్ఞానోత్పాదలక్షణామ్ ।

అనాదినిధనత్వే హి నాపనేయం నోపనేయం వా కిఞ్చిదస్తీతి తదర్థాని శాస్త్రాణి తదర్థాశ్చ ప్రవృత్తయో వ్యర్థాః స్యుః ।

తథా హి విద్యాస్వభావం చేత్, న కిఞ్చిన్నివర్త్యమవాప్తవ్యం వా స్యాత్, అవిద్యాయా అభావాద్విద్యాయాశ్చ భావాత్ ।

అవిద్యాస్వభావం చేత్, తస్య నిత్యత్వే పూర్వస్వభావత్యాగాత్స్వభావాన్తరానాపత్తేశ్చ ।

ఏవముభయస్వభావత్వేఽపి విద్యాయాః ప్రాప్తత్వాదవిద్యాయాశ్చోచ్ఛేత్తుమశక్యత్వాత్ ।

తాన్ ప్రత్యాహ

అమృతమజమితి ।

న చ శాస్త్రాణాం ముక్త్యర్థానాం చ ప్రవృత్తీనాం వైయర్థ్యమ్, అవిద్యాయా నివర్త్యత్వాత్ ।

సర్వప్రవాదేషు చానాదిరప్యవిద్యోచ్ఛేద్యాభ్యుపగమ్యతే ।

న బ్రూమోఽనాదేర్నోచ్ఛేద ఇతి, కిం తు నిత్యస్య బ్రహ్మణః స్వభావస్య ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯] అథావిద్యా న బ్రహ్మణః స్వభావః, అర్థాన్తరం బ్రహ్మణ ఆపద్యేత ।

న వా స్యాత్, తత్ర కిం నివర్త్యమ్? అథ మతమ్

అగ్రహణమవిద్యా, సా కథమర్థాన్తరం స్యాత్? న చానివర్త్యా, సర్వప్రమాణవ్యాపారాణామగ్రహణనివృత్త్యర్థత్వాత్ ।

తదప్యయుక్తమ్ ।

తత్త్వాగ్రహణాత్మికయా విద్యయా నివర్త్యతే ।

సా చ నిత్యా బ్రహ్మణి ।

న చ బ్రహ్మణోఽన్యోఽస్తి, యస్య తత్త్వాగ్రహణం బ్రహ్మణి ప్రయత్నలభ్యయా విద్యయా నివర్త్యేత ।

బ్రహ్మణి తు యుగపద్గ్రహణాగ్రహణే విప్రతిషిద్ధే ।

అవిప్రతిషేధే వా న కదాచిదవిద్యా నివర్త్యేత ।

యస్య తు విపర్యయగ్రహణమవిద్యా, తస్య బ్రహ్మణః స్వభావశ్చేత్స నిత్యః కథం నివర్త్యేత? అస్వభావశ్చేదర్థాన్తరమాపద్యేత ।

కస్య చ తదితి వాచ్యమ్, బ్రహ్మణోఽన్యస్యాభావాత్ ।

బ్రహ్మణ ఏవేతి చేత్, విప్రతిషేధః, తస్య విద్యాస్వరూపత్వాత్ ।

అవిప్రతిషేధే వా కేన నివృత్తిః?

అత్రోచ్యతే

నావిద్యా బ్రహ్మణః స్వభావః, నార్థాన్తరమ్, నాత్యన్తమసతీ, నాపి సతీ ।

ఏవమేవేయమవిద్యా మాయా మిథ్యావభాస ఇత్యుచ్యతే ।

స్వభావశ్చేత్కస్యచిత్, అన్యోఽనన్యో వా పరమార్థ ఏవేతి నావిద్యా ।

అత్యన్తాసత్త్వే ఖపుష్పసదృశీ న వ్యవహారాఙ్గమ్ ।

తస్మాదనిర్వచనీయా ।

సర్వప్రవాదిభిశ్చేత్థమియమాస్థేయా ।

తథా హి

శూన్యవాదినా సత్త్వే యథార్థదర్శనమ్, నావిద్యా ।

ఖపుష్పతుల్యత్వే న వ్యవహారాఙ్గమ్ ।

విజ్ఞానమాత్రవాదినోఽపి యథావభాసం జ్ఞానసద్భావే నార్థాపహ్నవః, నీలపీతాదేర్జ్ఞేయాకారస్య బహిరవభాసానపహ్నవాత్, అత్యన్తాసత్త్వే బహిరవభాసాయోగాత్, ఖపుష్పవత్ ।

బాహ్యార్థవాదినామప్యనిత్యాదిషు నిత్యాదిఖ్యాతయో రజతాదివిభ్రాన్తయశ్చావభాసమానరూపసద్భావే నావిద్యాత్వమశ్నువీరన్ ।

నాత్యన్తాసత్త్వే తన్నిబన్ధనః కశ్చన వ్యవహారః స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

అవభాసమానం రూపం మా భూత్, అవభాసస్తు సన్నేవ, స చావిద్యేతి గీయతే ।

నైతత్సారమ్ ।

అవభాసమానేఽసతి తదవభాసోఽపి సత్యతో దుర్నిరూపః ।

అవభాసమాత్రం తు స్యాత్ ।

తదవభాస ఇత్యపి భ్రాన్తిరేవ ।

తస్మాన్నావిద్యా సతీ, నాప్యసతీతి ।

అత ఏవ చాస్యా నివృత్తిరదృఢస్వభావాయాః, మాయామాత్రత్వాత్ ।

అన్యథాస్వభావే దృఢం వ్యవస్థితాయాః కథమన్యథాత్వమ్? స్వభావహానాత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦] శూన్యత్వే స్వయం నివృత్తత్వాత్ ।

ఏవం చ నాద్వైతహానమ్, న నివర్తనీయస్యాభావో వా ।

యత్తు కస్యావిద్యేతి ।

జీవానామితి బ్రూమః ।

నను న జీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్తే ।

ఏవం హ్యాహ

'నేన జీవేనాత్మానుప్రవిశ్యఽ ఇతి ।

సత్యం పరమార్థతః ।

కల్పనయా తు భిద్యన్తే ।

కస్య పునః కల్పనా భేదికా? న తావద్బ్రహ్మణః, తస్య విద్యాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్ ।

నాపి జీవానామ్, కల్పనాయాః ప్రాక్తదభావాదితరేతరాశ్రయప్రసఙ్గాత్

కల్పనాధీనో హి జీవవిభాగః, జీవాశ్రయా కల్పనేతి ।

అత్ర కేచిదాహుః

వస్తుసిద్ధావేవ దోషః

నాసిద్ధం వస్తు వస్త్వన్తరనిష్పత్తయేఽలమ్, న మాయామాత్రే ।

న హి మాయాయాం కాచిదనుపపత్తిః ।

అనుపపద్యమానార్థైవ హి మాయా ।

ఉపపద్యమానార్థత్వే యథార్థభావాన్న మాయా స్యాత్ ।

అన్యే తు

అనాదిత్వాదుభయోరవిద్యాజీవయోర్బీజాఙ్కురసన్తానయోరివ నేతరేతరాశ్రయమప్రక్లప్తిమావహతీతి వర్ణయన్తి ।

తథా చోక్తమవిద్యోపాదానవాదిభిః

'నాదిరప్రయోజనా చావిద్యా' ఇతి ।

తత్రానాదిత్వాన్నేతరేతరాశ్రయత్వదోషః, అప్రయోజనత్వాన్న భేదప్రపఞ్చసర్గప్రయోజనపర్యనుయోగావకాశః ।

యదేకే పర్యనుయుఞ్జతే

'ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తతే' ఇతి, తత్ర పరస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చసర్గప్రయోజనం వాచ్యమ్ ।

న తావత్పరానుగ్రహః ।

ప్రాక్సర్గాదనుగ్రాహ్యాణామభావాత్, దుఃఖోత్తరత్వాచ్చ సర్గస్య ।

నాత్మార్థక్రీడాదిః, ఆప్తకామత్వాదితి

తస్య అవిద్యానిబన్ధనత్వే సర్గే నావకాశః ।

న హ్యవిద్యా ప్రయోజనమపేక్ష్య ప్రవర్తతే ।

న హి గన్ధర్వనగరాదివిభ్రమాః సముద్దిష్టప్రయోజనా భవన్తి ।

తథా 'పురుషస్య విశుద్ధస్య నాశుద్ధా వికృతిర్భవేత్' ఇత్యపి ప్రయుక్తమవిద్యానిబన్ధనే సర్గవిభాగే ।

అపి చ కృతార్థానామాప్తకామానామేవ క్రీడాదిప్రవృత్తిరుల్లాసాత్ ।

ప్రార్థనాపరికృష్టచేతసాం తు రతివిరహిణామనభిమతైవ క్రీడా భవతి ।

న చ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషః ।

న హి మాయాకారస్య వివిధం ప్రపఞ్చం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧]
దర్శయతోఽఙ్గసాకల్యవైకల్యవిభాగేన రాగద్వేషవిభాగః ।

చిత్రపుస్తాదికృతాం వా వికలావికలాదిభేదేన చిత్రాణి తాని తాని కుర్వతామ్, బాలానాం చ మృణ్మయాదిభిః ప్రతికృతిభేదైర్విచిత్రైః క్రీడతాం న తేషు కిఞ్చిద్వైషమ్యం నైర్ఘృణ్యం వా ।

కర్మాశయానురోధేన చ విదధతో వైచిత్ర్యం న దోష ఇత్యాచార్యాః ।

న చానీశ్వరత్వదోషః ।

న హి సేవాభేదానురోధేన ఫలభేదప్రదః ప్రభురప్రభుర్భవతి ।

తథా శుద్ధస్యాప్యశుద్ధో వికారః ।

న హి ప్రకృతివికారయోరత్యన్తమవైలక్షణ్యమ్ ।

ప్రకృతివికారభావ ఏవ న స్యాత్ ।

ద్రవాణాం చాపాం కరకాదిః కఠినో వికారః, తథాచేతనస్య గోమయస్య చేతనో వృశ్చిక ఇత్యాది బహువిధం ప్రకృతివికారవైలక్షణ్యముత్ప్రేక్షితవ్యమిత్యలమతిప్రసఙ్గేన ।

నను జీవా అపి బ్రహ్మతత్త్వావ్యతిరేకాద్విశుద్ధస్వభావాః ।

తత్కథం తేష్వవిద్యావకాశః? వార్త్తమేతత్ ।

న చ తావద్బిమ్బాదవదాతాత్ప్రతిబిమ్బం కృపాణాదిషు భిన్నమ్ ।

అథ చ తత్ర శ్యామతాదిరశుద్ధిరవకాశం లభతే ।

విభ్రమః స ఇతి చేత్, సమానమేతజ్జీవానామప్యశుద్ధిర్విభ్రమః ।

అన్యథా దురవాపైవ విశుద్ధిః స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

స్యాదేతత్

కృపాణాదయో ముఖే విభ్రాన్తిహేతవః, తథేహాపి విభ్రమహేతుర్వాచ్యః ।

అనాదౌ విభ్రమే హేత్వన్వేషణమసామ్ప్రతమివ ।

తథా చ 'స్వప్నాదివదవిద్యాయాః ప్రవృత్తిస్తస్య కిఙ్కృతాఽ ఇతి ప్రత్యుక్తమ్ ।

నను స్వాభావిక్యనాదిరవిద్యా నిర్హేతుః, సా కథముచ్ఛిద్యేత? సర్వశాస్త్రాణ్యేవ తావన్నైసర్గిక్యా అవిద్యాయా ఉచ్ఛేదాయ ప్రస్థితాని ।

అపి చ పార్థివానామణూనాం శ్యామతానాదిః పాకజేన వర్ణేన నివర్త్యతే ।

నను స్వాభావికమపి కిఞ్చిద్విలక్షణప్రత్యయోపనిపాతాన్నివర్తతామ్ ।

ఐకాత్మ్యవాదినస్త్వనాగన్తుకార్థస్య తదభావాత్కుతో నివృత్తిః? న ఖల్వాత్మస్వభావ ఏవ విద్యా అవిద్యానివర్తికా, అవిద్యాయాస్తయా సహ వృత్తేరవిరోధాత్ ।

విరోధే వా నిత్యనివృత్తేర్నిత్యముక్తం జగత్స్యాత్ ।

న చ విద్యాన్తరమాగన్తుకం విరోధి నివర్తకమ్, ఐకాత్మ్యవాదే వ్యతిరిక్తస్య తస్యాయోగాత్, ఆగన్తుకస్య బ్రహ్మస్వభావత్వానుపపత్తేశ్చ ।

తదుక్తమ్

'స్వాభావికీమవిద్యాం తు నోచ్ఛేత్తుం కశ్చిదర్హతి ।

విలక్షణోపపాతే హి నశ్యేత్స్వాభావికం క్వచిత్ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨] న త్వైకాత్మ్యాభ్యుపాయానాం హేతురస్తి విలక్షణః' ।

ఇతి ।

అత్రోచ్యతే

ఉక్తమేతజ్జీవానామవిద్యాకలుషితత్వమ్, న బ్రహ్మణః ।

తద్ధి సదా విశుద్ధనిత్యప్రకాశమనాగన్తుకార్థమ్ ।

అన్యథా బ్రహ్మభూయం గతస్యాపి నావిద్యా నివర్తేత ।

తత్రానిర్మోక్షః ।

అథ బ్రహ్మైవ సంసరతి బ్రహ్మైవ ముచ్యతే, ఏకముక్తౌ సర్వముక్తిప్రసఙ్గః ।

యతో భేదదర్శనేన బ్రహ్మైవ సంసరతి, అభేదదర్శనేన చ ముచ్యతే ।

తేషాం చ నిసర్గజావిద్యాకలుషాణాం విలక్షణప్రత్యయవిద్యోదయేనోపపద్యతేఽవిద్యానివృత్తిః ।

న హి జీవేషు నిసర్గజా విద్యాస్తి ।

అవిద్యైవ హి నైసర్గికీ ।

తస్యా ఆగన్తుక్యా విద్యయా ప్రవిలయః ।

అవ్యతిరేకేఽపి చ బ్రహ్మణో జీవానాం బిమ్బప్రతిబిమ్బవద్విద్యావిద్యావ్యవస్థా వ్యాఖ్యాతా ।

కేన పునరుపాయేనావిద్యా నివర్తతే? శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసైర్బ్రహ్మచర్యాదిభిశ్చ సాధనభేదైః శాస్త్రోక్తైః ।

కథమ్? యోఽయం శ్రవణమననపూర్వకో ధ్యానాభ్యాసః ప్రతిషిద్ధాఖిలభేదప్రపఞ్చే 'స ఏష నేతి నేతిఽఆత్మని, స వ్యక్తమేవ భేదదర్శనప్రతియోగీ తన్నివర్తయతి ।

స చ సామాన్యేన భేదదర్శనం ప్రవిలాపయన్నాత్మనాపి ప్రవిలీయతే ।

న చ శ్రోతృశ్రవణశ్రోతవ్యాదివిభాగపరిహాణ్యా విభాగాన్తరనివృత్తివిషయాః శ్రవణాదయః, అపి తు సామాన్యేన ।

తథా చ తస్మిన్నపి ప్రవిలీనే స్వచ్ఛః పరిశుద్ధోఽస్యాత్మా ప్రకాశతే ।

యథా రజఃసమ్పర్కకలుషితముదకం ద్రవ్యవిశేషచూర్ణరజః ప్రక్షిప్తం రజోన్తరాణి సంహరత్స్వయమపి సంహ్రియమాణం స్వచ్ఛం స్వరూపావస్థాముపనయతి, ఏవమేవ శ్రవణాదిభిర్భేదదర్శనే ప్రవిలీయమానే విశేషాభావాత్తద్గతే చ భేదే, స్వచ్ఛే పరిశుద్ధే స్వరూపే జీవోఽవతిష్ఠతే ।

అవిద్యయైవ తు బ్రహ్మణో జీవో విభక్తః, తన్నివృత్తౌ బ్రహ్మస్వరూపమేవ భవతి ।

యథా ఘటాదిభేదే తదాకాశం పరిశుద్ధం పరమాకాశమేవ భవతి ।

స్యాదేతత్

కథం భేదేనైవ భేదః ప్రతిసంహ్రియతే? భేదప్రతిపక్షత్వాత్, యథా రజసా రజః

ఇత్యుక్తమ్ ।

వ్యక్తమేవ భేదాతీతబ్రహ్మణి శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసానాం భేదదర్శనప్రతిపక్షత్వమవిద్యానుబన్ధేఽపి ।

యథా పయః పయో జరయతి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩] స్వయం చ జీర్యతి, యథా చ విషం విషాన్తరం శమయతి స్వయం చ శామ్యతి ।

యథోక్తమ్

'విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ ।

అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయామృతమశ్నుతేఽ ॥

ఏతదుక్తం భవతి

విద్యావిద్యే ద్వే అప్యుపాయోపేయభావాత్సహితే ।

నావిద్యామన్తరేణ విద్యోదయోఽస్తి ।

సాధ్యా తర్హి, తథా చ కృతకత్వాదనిత్యత్వమ్, అత ఆహ

అవిద్యయా మృత్యుమితి ।

ఏషోఽర్థః

నావిద్యా విద్యాయాః సాధనమ్ ।

కిం త్వవిద్యయా శ్రవణాదిలక్షణయాప్యవిద్యైవ నివర్తతే ।

మృత్యురిత్యవిద్యైవోచ్యతే ।

తస్యాం నివృత్తాయాం విద్యారూపోపలక్షితమమృతమశ్నుతే స్వరూపావస్థానం స్ఫటికమణిరివోపాధ్యాశ్రయనిబన్ధనోపరాగత్యాగాత్ ।

అన్తరేణ ప్రయత్నాన్తరం విద్యాస్వరూపేఽవతిష్ఠత ఇతి ।

అన్యోఽర్థః

నావిద్యా విద్యారహితాస్తి ।

తథా హి

భేదదర్శనమపి న ప్రకాశశూన్యమ్ ।

తదభావే న భేదః ప్రకాశేత ।

తస్మాత్పర ఏవ ప్రకాశస్తథా తథా ప్రకాశతే ।

యథోక్తమ్

'తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతిఽ ఇతి ।

కిం త్వవిద్యానుబద్ధః ।

యథోక్తమ్

'సర్వం దర్శనమన్యూనమవికల్పం వికల్పితమివ త్వయమాన్తరః పురుషోఽభిమన్యతేఽ ।

తథా న విద్యా ఐకాత్మ్యశ్రవణాదిలక్షణా వినావిద్యయా, శ్రోతృశ్రవణాదివిభాగానుబద్ధత్వాత్ ।

తత్రావిద్యయైవ విద్యాప్రత్యాసన్నయా విభాగదర్శనమవిద్యాం తీర్త్వా విద్యాలక్షణే నిత్యే స్వరూపేఽవతిష్ఠతే, ప్రతిబిమ్బకలుషితమివోదకం తన్నివృత్తౌ ।

స్యాదేతత్

ఐకాత్మ్యే విభాగస్యాసత్యత్వాత్, తదధిష్ఠానశ్రవణాదయోఽప్యసత్యాః కథం కస్మైచిత్కార్యాయ స్యుః? అసత్యాచ్చ సత్యప్రతిపత్తిర్మిథ్యైవ, యథా ధూమ ఇతి మిథ్యాగృహీతాద్బాష్పాదితి ।

ఉచ్యతే ।

నాయం నియమః

అసత్యం న కస్మైచిత్కార్యాయ భవతీతి ।

భవతి హి మాయా ప్రీతేర్భయస్య చ నిమిత్తమ్, అసత్యం చ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪] సత్యప్రతిపత్తేః, యథా రేఖాగవయో లిప్యక్షరాణి చ ।

స్యాదేతత్

స్వరూపేణేదం సత్యమ్, న శూన్యమ్ ।

ఐకాత్మ్యవాదినస్తు స్వరూపేణాప్యుపాయానామసత్యతా ।

ఉచ్యతే

సన్తు స్వరూపేణ సత్యాః ।

యేన తు రూపేణ ప్రతిపాదకాస్తదసత్యమ్ ।

కార్యోపయోగరహితా స్వరూపసత్యతా వ్యర్థా ।

అపి చ అభేదదర్శనోపాయా అపి న స్వరూపేణ మిథ్యా, యతో బ్రహ్మైవైషాం స్వరూపమ్ ।

తత్ర బ్రహ్మైవావిద్యానుబద్ధం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయః, యథా రేఖాదయః 'కకారోఽయమ్, గవయోఽయమ్ఽ ఇత్యవిద్యమానరూపేణైవ వర్ణాదీనాం బోధకాః ।

యోఽపి మన్యతే

న రేఖాగవయో గవయత్వేన గవయాన్తరాణాం ప్రతిపత్తిహేతుః, న రేఖా వర్ణత్వేన ।

కిం తు సాదృశ్యాత్

ఏతత్సదృశో గవయ ఇతి, రేఖా చ సమయాత్

ఈదృశీం రేఖాం దృష్ట్వాయం వర్ణః స్మర్తవ్య ఇతి ।

తస్య లోకవిరోధః ।

తథా హి

బాలా హి రేఖాసు వర్ణత్వేనైవ వ్యుత్పాద్యన్తే లోకేఽభేదేన చ వ్యపదేశః

'యం గవయఃఽఇత్యాఖ్యాతుః, ప్రతిపత్తుశ్చ

'గవయోఽయం మయా దృష్టఃఽ ఇతి ।

తథాసత్యాత్ర్ప్రతిబిమ్బాచ్చాదృష్టస్య ప్రతిబిమ్బహేతోర్విశిష్టదేశావస్థస్యానుమానం న మృషా ।

శబ్దాచ్చ నిత్యాదసత్యదీర్ఘాదివిభాగభాజోఽర్థభేదప్రతిపత్తిర్న మిథ్యా ।

తథా మిథ్యాహిదంశో మరణహేతుః ।

తతశ్చ మరణమూర్చ్ఛాద్యనుమానం న వితథమ్, కాలాది భేదయుక్తాత్సత్యాహిదంశాదివ ।

యస్యైవ క్షణికజ్ఞానమాత్మా తస్యైవ తూపనేయాపనేయాసమ్భవాన్మోక్షశాస్త్రాణాం ముక్త్యర్థానాం చ ప్రవృత్తీనాం వైయర్థ్యమ్ ।

క్షణికస్య స్వరసేనైవ నిర్వాణాత్, అనాధేయాతిశయత్వాచ్చ ।

ఏకస్మిన్ క్షణే విశేషావిశేషవిభాగాభావాత్, క్షణస్యాభేద్యత్వాత్ ।

యది మతమ్

సన్తతావుపనేయమపనేయం చ సమస్తీతి, తదసత్ ।

కర్తా భోక్తా చ సంసారీ ।

న చ సన్తతిరవస్తుత్వాత్కర్త్రీ భోక్త్రీ వా ।

కథం వాసతో ముక్తిబన్ధౌ? అథ మతమ్

నాత్యన్తమసతీ సన్తతిః, నాపి సతీ, కల్పనయా తు సతీ, తద్విమోక్షాయ శాస్త్రాణి ప్రవృత్తయశ్చేతి ।

కల్పితస్తర్హి సంసరతి విముచ్యతే చ ।

కల్పితవిషయౌ చ సంసారవిమోక్షావపి కల్పి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫] తావేవ ।

తదేతదస్మాభిరుచ్యమానం కిం న భవతోఽభిమతమ్? ఉక్తమేతత్

కల్పితవిషయావేవ సంసారమోక్షౌ, న పరస్మిన్ పరమార్థే ।

అపి చాభ్యుపగమ్యాపి క్షణికం విజ్ఞానమనాదినిధనాయా ఏవ సన్తతేర్ముక్తిసంసారావభ్యుపేతౌ ।

తథా హి

సన్తతేరనాదిత్వాత్సంసారస్యావస్తుత్వాచ్చ నోత్పాదః ।

నోచ్ఛేదః, అవస్తుత్వాదన్త్యక్షణానుపపత్తేశ్చ ।

స హ్యన్త్యః క్షణః కిఞ్చిత్కార్యమారభేత వా, న వా ।

ఆరమ్భే నాన్త్య ఇతి తదభావాన్నోచ్ఛేదః ।

అనారమ్భే సర్వశక్తివిరహాదసల్లక్షణాత్తస్యాసత్త్వమ్ ।

తస్మిన్నసతి సర్వేఽప్యనేనైవ క్రమేణాసన్తః సన్తానినః స్యుః ।

తదభావే సన్తాన ఏవ నాస్తి, కస్యోచ్ఛేదః? అథారభత ఏవ కార్యమన్త్యః సన్తానాన్తరే సార్వజ్ఞే, సతి హేతుఫలభావే కథం సన్తానాన్తరమ్? న హేతుఫలభావాదన్యదేకసన్తతేర్వ్యవస్థాపకమ్ ।

న హేతుఫలభావమాత్రాదేకసన్తతివ్యవస్థా, అపి తు ఉపాదానహేతుఫలభావాత్ ।

న చ సార్వజ్ఞస్య జ్ఞానస్య చరమక్షణ ఉపాదానమ్ ।

ఆలమ్బనప్రత్యయో హి సః ।

సమనన్తరప్రత్యయశ్చోపాదానమ్ ।

స్వసన్తతిపతితసమనన్తరప్రత్యయజన్యం చ సార్వజ్ఞం జ్ఞానమ్ ।

ఆలమ్బనప్రత్యయోఽస్య చరమక్షణః ।

యది తుల్యజాతీయముపాదానమ్, న ముక్తచిత్తసార్వజ్ఞజ్ఞానయోస్తుల్యజాతీయతా నాస్తి ।

యోఽపి మన్యతే

విలక్షణకార్యే సన్తత్యుచ్ఛేద ఇతి, తస్య రూపజ్ఞానప్రబన్ధే విషయాన్తరవిజ్ఞానాన్నిర్వాణప్రసఙ్గః ।

కథం చిత్తుల్యతాయామనిర్వాణమిత్యలమతిప్రసఙ్గేన ।

కేచిత్తు

విజ్ఞానగుణమవిజ్ఞానస్వభావమాత్మతత్త్వమిచ్ఛన్తః సముత్ఖాతసకలవిశేషగుణే స్వరూపే తస్య స్థితిం బ్రహ్మప్రాప్తిమాహుః ।

సా హి తస్యావస్థా దేహేన్ద్రియాద్యుపాధిభిరకృతావచ్ఛేదా బృహతీ బ్రహ్మేతి గీయతే ।

జ్ఞానస్వభావత్వే చ సర్వగతస్య దేహేన్ద్రియనిరపేక్షస్య నిత్యత్వాజ్జ్ఞానస్వరూపస్య సన్నిహితవివిధజ్ఞేయభేదస్య బృహత్తరః సంసారః స్యాత్ ।

అథ న విజానాతి కిఞ్చిత్, న తర్హి జ్ఞానస్వరూపః ।

సకర్మకో హి జానాత్యర్థో నాసతి కర్మసమ్బన్ధే యుజ్యతే ।

తాన్ ప్రత్యాహ

విజ్ఞానమితి ।

కుతః? శ్రూయతే హి

'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' 'విజ్ఞానమానన్దమ్' ఇత్యాది ।

న చోక్తదోషః ।

యథా దాహకోఽపి వహ్నిరుపనీతం దాహ్యం దహతి, నానుపనీతమదాహ్యం చ ।

యథా చ స్ఫటికదర్పణాదయః [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౬] స్వచ్ఛాః ప్రకాశస్వభావా అపి యదేవోపనిధీయతే యోగ్యం చ తచ్ఛాయాపత్త్యా తదేవ దర్శయన్తి ।

ఏవమయం పురుషో భోగాయతనశరీరస్థో భోగసాధనేన్ద్రియోపనీతాన్ శబ్దాదీన్ భుఙ్క్తే, తచ్ఛాయాపత్త్యా నిత్యచైతన్యోఽపి ।

అతశ్చ న సర్వస్య సర్వదర్శిత్వప్రసఙ్గః ।

న చ ముక్తౌ బాహ్యవిషయోపభోగః ।

స్యాదేతత్

సర్వగతస్య సర్వమేవ విషయత్వేన వర్తతే ।

తత్ర కిముపనేయమ్? ఉచ్యతే

యస్యాప్యజ్ఞస్యాత్మనో జ్ఞానం మనఃసంయోగాదిజన్యమ్, తస్యాపి సర్వమనోభిః సర్వాత్మనాం సంయోగాత్కథముపభోగవ్యవస్థా? మనఃసంయోగముఖేన సర్వే హి తద్విషయా విషయత్వేఽస్య వర్తన్తే ।

అథాస్య కర్మనిబన్ధనత్వాదుపభోగస్య కర్మనిమిత్తా వ్యవస్థా, సా చితిరూపాత్మవాదినోఽపి న దణ్డవారితా ।

అపి చాస్యాభేదదర్శనపరినిష్పత్త్యా సర్వస్మిన్నాత్మభావమాపన్నే దృశ్యాభావాదేవ న దర్శనం దృక్స్వభావస్యాపి దగ్ధురివ వహ్నేర్దాహ్యాభావాన్న దాహః, ప్రకాశస్యేవ చ ప్రకాశ్యాభావాన్న ప్రకాశకతా ।

తదుక్తమ్

'న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే, అవినాశిత్వాత్ ।

న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తమ్, యత్పశ్యేత్ఽ 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ఽ ఇత్యాది ।

విజ్ఞానాదివిశేషగుణనివృత్తిలక్షణా చ ముక్తిరుచ్ఛేదపక్షాన్న భిద్యతే ।

న హి సతోఽప్యాత్యన్తికో దర్శనాభావోఽభావాద్విశిష్యతే ।

కశ్చ సర్వతః ప్రేయస ఆత్మనోఽభావమభికాఙ్క్షేదిత్యపురుషార్థో మోక్షః స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

వివిధదుఃఖోపశమత్వాదాత్మోచ్ఛేదోఽపి పురుషేణార్థ్యతే ।

దృశ్యన్తే హి తీవ్రపాపరోగగ్రస్తాః స్వోచ్ఛేదాయ యతమానాః ।

సత్యం ప్రవృద్ధగదోన్మూలితనిఖిలసుఖా దుఃఖమయీమివ మూర్తిముద్వహన్తః ।

న త్వేవం సంసారిణో వివిధవిచిత్రదేవాద్యానన్దభాగినః ।

తత్ర యథా వివిధదుఃఖోపరమత్వాత్పురుషార్థత్వమ్, తథా వివిధసుఖోపరమత్వాదపురుషార్థత్వమపి ।

యస్య తు నిర్మృష్టనిఖిలదుఃఖానుషఙ్గా పరమానన్దసంవేదనావస్థా తస్యైవైకాన్తికం పురుషార్థత్వమిత్యలమతిప్రసఙ్గేన ।

అక్షరమితి శబ్దాత్మతామాహ, విశేషేణ సామాన్యస్య లక్షణాత్ ।

అపరిణామిత్వం వా, పరిణామే పూర్వధర్మనివృత్తేః క్షరణస్య భావాత్, తద్వ్యుదాసేన ।

కథం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౭] తావచ్ఛబ్దాత్మతా? 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారఃఽ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ।

న చేదమభిధేయాపేక్షమ్, కారప్రత్యయాన్తస్య శబ్దస్వరూపపరత్వాత్ ।

అవర్ణాదపి వర్ణసముదాయాత్పరః కారప్రత్యయో దృశ్యతే

'ఏవకారః కిమర్థః?' 'కిమర్థశ్చకారః?' ఇతి ।

నన్విదమన్యథైవ వ్యాచక్షతే

సర్వవిశేషాతిగస్య బ్రహ్మణ ఉపాసితుమశక్యత్వాత్ప్రతీకోపదేశోఽయమ్ ।

అస్మిన్నాలమ్బనే బ్రహ్మోపాసితవ్యమ్ ।

యథా దేవతాయాః సాక్షాత్పూజాసమ్భవాత్తల్లాఞ్ఛనే దారుణ్యశ్మని వా పూజావిధానం తద్బుద్ధ్యా, తథా ధ్యాతా దేవతా సా ప్రసీదతీతి ।

అనేన వాభిధానేన తద్ధ్యేయమ్, ప్రణవస్య తదభిధానత్వాత్ ।

ఉచ్యతే

'ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ' 'ఓమితి యుఞ్జీత' ఇతి యత్ర యోగాఙ్గతా శ్రూయతే తత్రైవమ్ ।

యత్ర తు యుఞ్జీతేత్యాదేరశ్రవణాత్తాదాత్మ్య ఏవ పర్యవస్యతి వాక్యమ్, తత్ర నేత్థమ్ ।

యథా 'ఓమితి బ్రహ్మ, ఓమితీదం సర్వమ్' ఇతి ।

అత్ర హి సర్వవాగనుగమేన తదత్యాగాదోఙ్కారో వాచస్తత్త్వమితి దర్శయిత్వా వాగ్రూపాత్యాగాచ్చ రూపప్రపఞ్చస్య 'ఓఙ్కార ఏవేదం సర్వమ్' ఇత్యుపసంహరతి ।

యత్రాపి 'ఏతేనైవ పరం పురుషమభిధ్యాయీత' ఇతి శ్రవణమ్, తదపి సర్వాత్మభావప్రతిపాదనపూర్వకమ్ ।

న చ సర్వాత్మభావ ఔపచారికః స్తుత్యర్థ ఇతి యుక్తమ్, ముఖ్యార్థత్వేఽప్యవిరోధాత్ ।

సర్వస్య హి ప్రత్యక్షాద్యనవసేయం శాస్త్రగమ్యమిదం రూపం న విరుధ్యతే ।

న హి ప్రమాణాన్తరేణానవగమః ప్రమాణాన్తరస్య విషయమపహరతి ।

'తస్మాద్విద్వాన్' ఇతి చ సార్వాత్మవిద ఏవ తేన ధ్యానోపదేశః ।

న చ తదన్యతః ।

తస్మాదనన్తరమేవ వాక్యం తత్ర పర్యవసితమ్ ।

తతోఽధిగతసార్వాత్మ్యస్య సతో ధ్యానోపదేశః ।

అథ వా

'వాగేవ విశ్వా భువనాని జజ్ఞే వాగేవేదం బుభుజే వాగువాచఽ ఇత్యాదౌ వాచః సార్వాత్మ్యం శ్రూయతే ।

తథా వాక్సూక్తే వాచః సర్వాత్మత్వం సర్వేశిత్వం చ ప్రదర్శితమ్

'హం రుద్రేభిర్వసుభిశ్చరామిఽ ఇతి వాచైవ ।

యథాత్మని ప్రతిబుద్ధేన [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౮] వామదేవేన

'హం మనురభవం సూర్యశ్చఽ ఇతి ।

అపి చ ప్రకృతిరూపాన్వితా వికారాః ।

వాగ్రూపాన్వితం చ జగత్ ।

అతో వాచో విపరిణామో వివర్తో వావసీయతే ।

కథం తదనుగమః? తదుపరాగవిజ్ఞానవేదనీయత్వాత్ ।

తథా హి ధూమాదత్రాగ్నిరితి ప్రతిపత్తేర్వ్యధికరణతయా వ్యక్తం వైలక్షణ్యం శబ్దాదర్థావగమస్య సంవేద్యతే సర్వేణ ।

ఇతశ్చైతదేవమ్

యస్తు శబ్దయోర్విశేష్యవిశేషణభావోఽవగమ్యతే 'నీలముత్పలమ్ఽ ఇతి, అర్థగత ఏవాసౌ ।

అన్యథా యథా 'ార్ద్వత్వే కాకనిలయనాత్స్థాణుఃఽ ఇతి పరస్పరవ్యవచ్ఛిన్నాభ్యామర్థాభ్యామర్థాన్తరప్రతీతిః, తథా స్యాత్ ।

అపి చ ధూమ ఇవ శబ్దే ప్రతిపత్తిహేతౌ న తాద్రూప్యేణ నిశ్చయః స్యాత్ ।

న చ ధూమాత్ప్రమాణాన్తరాద్వాగ్నౌ నిశ్చయో ధూమరూపానుకారీ భవతి ।

భవతి తు ప్రమాణాన్తరాదప్యర్థేషు నిశ్చయః శబ్దరూపపరామర్శీ ।

తద్దర్శనాచ్ఛబ్దాదపి ప్రతిపత్తౌ తథా ప్రతిపత్తిః, న త్వానన్తర్యనిమిత్తా భ్రాన్తిరిత్యధ్యవస్యామః ।

బాలానామపి చ యేయమన్యపరిహారేణ స్తనాదౌ ప్రవృత్తిః, సా న 'ిదమ్ఽ ఇత్యనిశ్చిన్వతాం భవితుమర్హతి ।

నానిశ్చితే స్థాణౌ పురుషే వాన్యతరనిబన్ధనా ప్రవృత్తిః ।

న చ నిశ్చయః శబ్దానురాగశూన్య ఇతి తేషామపి పూర్వజన్మశబ్దభావనాభాజాం వాగ్రూపోపరక్తమేవ జ్ఞానం నిశ్చీయతే ।

తథా చ తద్రూపోపగ్రాహ్యం జగత్తద్వివర్త ఇతి ప్రతీమః ।

అపి చ సన్త్యర్థా వ్యావహారికాః, యేషాం న శబ్దవివర్తాదన్యత్తత్త్వమ్ ।

తత్సామాన్యాదితరేఽపి తథావసాతవ్యాః ।

యథా 'కుర్యాత్, న కుర్యాత్ఽ ఇతి విధినిషేధౌ, వాక్యార్థః, సమూహః, అసన్తశ్చాలాతచక్రశశవిషాణాదయః ।

తత్ర న తావద్విధినిషేధౌ భూతే ప్రవృత్తినివృత్తీ, న చ వర్తమానే, న భవిష్యన్త్యౌ ।

అపాక్షీత్పచతి పక్ష్యతీత్యవిశేషప్రసఙ్గాత్ ।

కార్యే ఇతి చేత్ ।

న, కాలత్రయాతిరేకేణ కార్యత్వస్యానిరూపణాత్ ।

తస్మాత్ప్రవృత్తినివృత్త్యనుగుణమవస్తుకం ప్రతిభామాత్రం విధినిషేధశ్చ స్యాతామ్ ।

న చానాలమ్బనా జ్ఞానస్వభావత్వాత్ప్రతిభా యుక్తా ।

న చ సా శబ్దరూపపరామర్శవికలా ।

తస్మాత్ప్రవృత్తినివృత్త్యానుగుణ్యేన శబ్దతత్త్వమేవ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౮] తథా తథావభాసత ఇతి సామ్ప్రతమ్ ।

ఏవం వాక్యార్థః ।

సంసర్గో న సంసర్గివ్యతిరేకేణ కశ్చిత్, న సంసర్గ్యసంసర్గిరూపాతిరిక్తః ।

న జ్ఞేయశూన్యం జ్ఞానమ్ ।

న వికల్పప్రత్యయో వాగ్రూపోపరాగరహిత ఇతి వాక్తత్త్వమేవ తథా తథా వివర్తత ఇతి న్యాయ్యమ్ ।

ఏవం సమూహే వనాదావసత్సు చాలాతచక్రాదిషు యోజనీయమ్ ।

అపి చ యద్యపి షడ్జాదిషు గవాదిషు చ ప్రాక్శబ్దాజ్జ్ఞానమస్తి, తథాపి న తాదృక్, యాదృక్శబ్దనివేశాదుత్తరస్మిన్ కాలే ।

అవివిక్తా హి ప్రాక్ప్రతిపత్తిః, స్ఫుటతరా వివేకవతీ పశ్చాత్ ।

తథా చ గోపాలావిపాలాదయో వివేకజ్ఞానసిద్ధయే సంజ్ఞాం నివేశయన్తి ।

ఏవం చ శబ్దసంస్పర్శేఽర్థే బోధోత్కర్షదర్శనాత్త్రప్రతిహారే చ సంచేతితానామప్యసంచేతితకల్పత్వాత్పథి గచ్ఛతస్తృణాదీనామపకర్షాద్వాగ్రూపాధీనమేవ చితశ్చితిత్వమ్ ।

వాక్శక్తిరేవ వా చితిః ।

తత్రప్రతిసంహారేఽపి సూక్ష్మా వాక్శక్తిరిత్యేకే ।

సర్వథా వాగ్రూపాధీనో జ్ఞేయబోధ ఇతి సర్వం జ్ఞేయం వాగ్రూపాన్వితం గమ్యత ఇతి తద్వికారస్తద్వివర్తో వా ।

మృద ఇవ ఘటాదయః, చన్ద్రమస ఇవ జలతరఙ్గచన్ద్రమస ఇతి ।

అన్యే తు

మృదాదిదృష్టాన్తదర్శనాత్పరిణామితాం బ్రహ్మణో మన్యన్తే ।

తదపాక్రియతే

అక్షరమితి ।

కుతః? 'ధ్రువః' 'నిత్యః' ఇతి తత్ర తత్ర శ్రుతేః ।

అథ మతమ్

పరిణామిత్వేఽపి తత్త్వావిఘాతాన్న నిత్యతా వ్యాహన్యతే ।

యథోక్తమ్

'యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తత్త్వం న విహన్యతే తదపి నిత్యమ్' ఇతి ।

సత్యమ్ ।

తథాపి తు యద్విశుద్ధమాత్మరూపం తస్యాభావాత్సర్వాత్మనా పరిణతావనిత్యత్వమ్, ఏకదేశపరిణతౌ సావయవత్వాన్నిత్యత్వమేకత్వం చ వ్యాహన్యేతే ।

తదేతద్విశుద్ధత్వం నిత్యత్వమేకత్వం చాకాశకల్పే బ్రహ్మణ్యవకల్పతే ।

కల్పితావచ్ఛేదేఽకల్పితావచ్ఛేదమప్యాకాశమనవచ్ఛిన్నమస్త్యేవ ।

అథ కల్పితైకదేశపరిణామః స కల్పనయైవేతి సుష్ఠూక్తమ్

అక్షరమితి ।

కేచిత్'సర్వగన్ధః సర్వరసః఼ఇత్యాదిశ్రుతేః సర్వాత్మతాం బ్రహ్మణ ఉపాగమన్ ।

ఏవం చ విషయోపభోగోపపత్తేః ప్రకాశస్వభావస్యాత్మనో విషయాః, యుక్తమ్, యత్ప్రకాశేరన్ ।

అన్యత్వే తు జడానాం ప్రకాశనమసమ్భావనీయమితి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౦] తాన్ ప్రత్యాహ

అసర్వమితి ।

కుతః? 'స్థూలమనణ్వహ్రస్వమ఼్ ఇతి సర్వభేదోపరాగప్రతిషేధాత్ ।

సర్వభేదావియోగాచ్చానిర్మోక్షః ।

న హి స్వభావాద్వియోజయితుం వస్తు శక్యమ్, వహ్నేరివౌష్ణ్యాత్ ।

అథాపి కథఞ్చిద్వియోజ్యేత, తథాపి భేదప్రపఞ్చప్రబన్ధస్యానుచ్ఛేదాద్వియోగాభావాన్నిత్యసంసారితా స్యాత్ ।

సర్వథా అశనాయాపిపాసాదిప్రపఞ్చో఼స్యాత్మా ।

తత్ప్రపఞ్చస్య చోచ్ఛేదో నేష్యతే ।

తత్రైకాత్మ్యవాదినో఼నిర్మోక్షః ।

ఆత్మభేదవాదినస్తు కస్యచిదుచ్ఛిన్నః కస్యచిన్నేతి ముక్తసంసారివిభాగః ।

తస్మాన్న ప్రపఞ్చాత్మకం బ్రహ్మ, అవిద్యావిక్రీడితమేవ ప్రపఞ్చ ఇతి సామ్ప్రతమ్ ।

యది తర్హ్యవిద్యాక్రీడితమేవ ప్రపఞ్చః, ప్రపఞ్చశూన్యతా తర్హి పరమార్థః ।

సైవాస్తు బ్రహ్మ, పరమార్థత్వాత్ ।

తథా చ ప్రపఞ్చనిషేధేనైవ తద్రూపం శ్రావ్యతే

'స ఏష నేతి నేతి఼ 'స్థూలమనణ్వహ్రస్వమ఼్ ఇతి చ ।

తత్రాహ

సర్వమితి ।

ఏతదుక్తం భవతి

బ్రహ్మణో న సర్వాత్మతా ।

సర్వం తు బ్రహ్మాత్మకమ్, బ్రహ్మరూపేణ రూపవత్, న తు శూన్యమేవ, నిత్యముక్తిప్రసఙ్గేన తదర్థోపదేశప్రవృత్తివైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ ।

నిత్యముక్తిత్వేఽప్యవిద్యానిబన్ధనః సంసారః ఇతి చేత్ ।

యది గ్రహణాభావోఽవిద్యా, కథం తర్హి తన్నిబన్ధనః సంసారః? ముక్తావపి తస్య తుల్యత్వాత్, తద్వదేవ న కిఞ్చిత్ప్రకాశేత ।

అథాయథార్థగ్రహణమవిద్యా, న తర్హి సర్వశూన్యతా ।

'తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ఽ ఇతి శ్రుతేః, 'ాత్మైవేదం సర్వమ్ఽ ఇతి చ సర్వస్మిన్నాత్మోపదేశాత్, 'కథమసతః సజ్జాయేతఽ ఇతి చ స్వయం శూన్యతాయా నిషేధాత్ ।

భావో హి యథావదప్రకాశమానోఽధ్యస్తావిద్యమానరూపః ప్రకాశతే ।

శూన్యే తు క్వాధ్యాసః, కిం ప్రకాశతామితి నిర్బీజతైవ స్యాత్ ।

'విజ్ఞానమానన్దమ్ఽ ఇతి రూపోపదేశాచ్చ న సర్వాభావమాత్రం బ్రహ్మ, అపి తు సర్వస్యాత్మేతి ।

కేచిత్తు కేవలస్య సుఖస్యాదర్శనాద్దుఃఖావినాభావాన్నాస్త్యవస్థా దుఃఖసంస్పర్శవివిక్తేతి మన్యన్తే ।

న హి కశ్చిజ్జన్తుః సుఖ్యేవోపలభ్యతే, దుఃఖ్యేవ వా ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౧] దుఃఖవత ఏవ తు సుఖం సుఖత్వేఽవతిష్ఠతే ।

తాపవత ఏవ చన్దనసంస్పర్శః సుఖమ్ ।

తత్రాహ

అభయమితి ।

సర్వభయవినిర్ముక్తా హి బ్రహ్మావస్థా ।

న చాత్రాల్పీయానపి క్లేశః, అసకృదభయశ్రుతేః 'భయం వై బ్రహ్మఽ ఇత్యాది ।

తథా హి న స్వాభావికం భయం బ్రహ్మణి, ఆనన్దరూపేణ విరోధాత్ ।

నాగన్తుకం హేతుమత్, ద్వితీయాభావాత్ ।

తదుక్తమ్ 'ద్వితీయాద్వై భయం భవతిఽ ఇతి ।

న చ దుఃఖనివృత్తిరూపం సుఖమ్, యేన దుఃఖితస్యైవ సుఖం సుఖత్వేఽవతిష్ఠేత ఇతి ప్రపఞ్చితమేతత్పురస్తాత్ ।

అపరః ప్రకారః

ఇహ కేచిన్ముక్తాభిమతానామపి పునరావృత్తిభయం మన్యన్తే ।

ఇహ హి విజ్ఞానాత్మానో బ్రహ్మణో విభక్తాః స్యుః, అవిభక్తా వా ।

స్వతో బ్రహ్మణైవ వా విభజ్యేరన్ భోగార్థం క్రీడార్థం విభూతిఖ్యాపనార్థం వా స్వభావాద్వా ।

అవిద్యానిబన్ధనో వా తద్విభాగః ।

విజ్ఞానాత్మాన ఏవ వా బ్రహ్మశబ్దాభిధేయాః, నాన్యద్బ్రహ్మ ।

తేషాం కర్మావిద్యానిబన్ధనః సంసారః, ద్రష్టృదృశ్యయోః పరస్పరయోగ్యతానిబన్ధనో వా ।

తత్ర యోగ్యతానిబన్ధనత్వే యోగ్యతాయా అనపాయాత్పునరావృత్తిభయమప్రచ్యుతమ్ ।

అథ కృతకార్యత్వాన్న పునరావృత్తిః, సకృచ్ఛబ్దాద్యుపలబ్ధౌ న పునస్తదుపలబ్ధిః స్యాత్ ।

అథానన్తవికారా ప్రకృతిః సర్వాత్మనోపలబ్ధౌ నివర్తతే, అవికృతరూపాన్తరోపలబ్ధయే చ ప్రవర్తత ఏవ ।

ఆనన్త్యాదేవ తర్హి న సర్వాత్మనోపలబ్ధిః సంభవతీతి గుణపురుషాన్యతాఖ్యాతిమతోఽపి పునరావృత్తిః సంభావ్యేత ।

అవిద్యాపూర్వకర్మనిబన్ధనత్వేఽప్యనాదౌ సంసారేఽనన్తత్వాత్కర్మణామనియతవిపాకకాలత్వాచ్చ ప్రతిసర్గావస్థాయా ఇవ ముక్త్యవస్థాయా అపి ప్రత్యుదావృత్తిభయం న వ్యావర్తతే ।

అవిద్యానిబన్ధనత్వేఽపి తస్యా నిర్హేతుత్వాన్నిష్ప్రయోజనత్వాచ్చ ప్రవృత్తేస్తథైవ పునః పునః ప్రవృత్తిః కేన వార్యతే ।

తథా చ సుషుప్తే బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రత్యుదావృత్తిర్దృశ్యతే ।

స్వతన్త్రే తు బ్రహ్మణి విభక్తానాం జీవానాం దేహేన్ద్రియోపభోగహేతావవిభక్తానాం వా విభజ్య భోగాదిభిర్హేతుభిర్న పునర్దేహాదిభేదో న సమ్భావ్యతే ।

స్వతన్త్రో హి క్రీడయా స్వాతన్త్ర్యఖ్యాపనేన [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౨] వా స్వభావేన వా పునర్బుద్ధిన్నయాల్లౌకిక ఇవేశ్వరః ।

అథైష కర్మాపేక్షః, న కర్మస్వస్య స్వాతన్త్ర్యమ్ ।

తథాపి కర్మణామానన్త్యాద్విపాకకాలనియమాభావాచ్చ కల్పశతాతిక్రమేఽపి ప్రాప్తవిపాకకాలేభ్యః కర్మభ్యః పునర్బన్ధః సమ్భావ్యతే ।

యతో నైకభవికః కర్మాశయః, న హ్యస్య ప్రాయణమేవాభివ్యఞ్జకమపి తు దేశకాలాదయోఽపి ।

తథా హి

ఏకస్మిన్నపి దేహే క్రమేణ కర్మఫలభోగో దృశ్యతే, విరుద్ధజాతిభోగనిమిత్తానాం చ కర్మణాం యుగపదావాపగమనానుపపత్తేః, గర్భమృత్యూనాం చాకర్మణాం విముక్తిప్రసఙ్గాత్(ంస్B విముక్తిప్రసఙ్గః ఏదితిఓన్) ।

తత్రోచ్యతే

అభయమితి ।

పరా హీయం క్షేమప్రాప్తిః శ్రూయతే ।

నాస్యాం పునఃసంసారభయమస్తి ।

న తావత్కర్మనిమిత్తః పునఃసంసారః, విద్యయా ప్రాయశ్చిత్తేనేవాకృతభోగానామనన్తానామపి కర్మణాం ప్రక్షయాత్ ।

ఉక్తం హి

'జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథాఽ ఇతి ।

తథా 'క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణిఽ ఇతి ।

అథవా విద్యయావిద్యానివృత్తౌ ప్రవిలీన ఏవ కర్తృకర్మఫలప్రవిభాగః ।

తస్య కుతః సమ్భవః ।

నాప్యవిద్యానిమిత్తః, తత్రప్రవృత్తిహేతోరభావాత్ ।

అనాదిర్హ్యవిద్యా, అనాదిత్వాదేవ న హేతుమపేక్షతే ।

ప్రాగభావే హి హేతువ్యాపారః, అసతి ప్రాగభావే కదా హేతుర్వ్యాప్రియేత ।

న హి సతో హేతుకృత్యమస్తి, విద్యయా తూచ్ఛిన్నా ప్రాగసతీ ప్రవర్తమానా నాకస్మాత్ప్రవర్తితుమర్హతి ।

సుషుప్తే తు విక్షేపమాత్రం నివృత్తమ్, తత్సంస్కారోఽగ్రహణం చ నైవ నివృత్తే ।

అన్యథా న తురీయాద్భిద్యేత ।

విక్షేపమాత్రాభావాత్తు బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానమ్ ।

తస్మాత్సుష్ఠూక్తమ్

అభయమితి ।

కేన పునః ప్రమాణేనాస్యార్థస్య సమధిగమః ।

న తావత్ప్రత్యక్షేణ, తస్యైతద్విపరీతభేదవిషయత్వాత్ ।

నాప్యనుమానేన, తత్పూర్వకత్వాత్ ।

నోపమానేన, సాదృశ్యవిషయత్వాత్, తస్య చ భేదాధిష్ఠానత్వాత్ ।

అర్థాపత్తిస్తు విపర్యయే, న భేదమన్తరేణ కశ్చిద్వ్యవహార ఉపపద్యతే యతః ।

అభేదోఽపి హి ప్రమాత్రాదివిభాగాదృతే దురవగమః ।

అభావోఽపి న భావరూపతత్త్వావగమాయాలమ్ ।

నాపి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౩] ప్రపఞ్చాభావావగమాయ, ప్రత్యక్షాదిషు సత్సు తదసంభవాత్ ।

ఆగమోఽపి న తావదాప్తప్రణేతృకోఽత్ర క్రమతే, ప్రమాణాన్తరాధిగతగోచరత్వాత్ ।

నాపి స్వతన్త్రః, విధినిషేధరూపత్వాత్, తయోశ్చ స్థితే తత్త్వేఽసంభవాత్ ।

నాపి తదనపేక్షం వ్యవస్థితవస్తువిషయమేవ ప్రామాణ్యమ్, భూతానువాదత్వే ప్రమాణాన్తరాపేక్షత్వాత్ ।

లోకాచ్చ శబ్దసామర్థ్యాధిగమః ।

తత్ర కార్యపరతయైవ కార్యాన్వయిష్వర్థేషు పదాని ప్రయుజ్యన్తే, తథార్థవత్త్వాత్ ।

న హి ప్రవృత్తినివృత్తిశూన్యస్య వచసః కశ్చిదర్థః ।

అపి చ న భూతానువాదాద్వచసః సమ్బన్ధానుగమః, అపి తు ప్రవర్తకాత్ ।

ప్రవృత్త్యా హ్యనుమాయార్థప్రత్యయం తత్ర శబ్దస్య సామర్థ్యప్రతీతిః (౧ప్రతీతేః ఏదితిఓన్) తథా చ న ప్రవృత్తిసమ్బన్ధరహితేష్వర్థేషు శబ్దానాం శక్తిర్గమ్యతే ।

తథా సత్యనవగతసామర్థ్యాః శబ్దా భూతేఽర్థే కథం తదవగమయేయుః ।

అపి చ ప్రమాణాన్తరావసితశ్చేత్సోఽర్థః, న శబ్దస్య తత్ర ప్రామాణ్యమ్ ।

అథానవసితః, నతరామ్ ।

అపదార్థత్వే వాక్యవిషయత్వాసమ్భవాత్ ।

పదార్థ ఏవ హి విశిష్టతయా వాక్యార్థీభవతి ।

అత్యన్తాపరిదృష్టస్తు పదాదనవగమ్యమానః పదార్థసంసర్గాత్మకే వాక్యార్థే న గుణత్వేన ప్రధానత్వేన వానుప్రవేశమర్హతి ।

అపి చ ప్రలీననిఖిలావచ్ఛేదం తత్త్వమగోచర ఏవ ప్రతిపత్తేః ।

సర్వా హి ప్రతిపత్తిః

’ేవమ్, నైవమ్ఽ ఇతి వ్యవచ్ఛేదేన ప్రవర్తతే ।

అన్యథా న కశ్చిత్ప్రతిపన్నః స్యాత్ ।

సర్వవిశేషప్రత్యస్తమయే తు కథం ప్రతిపత్తిః స్యాదిత్యత్రాహ

ఆమ్నాయతః ప్రసిద్ధిం చ కవయోఽస్య ప్రచక్షతే ।

భేదప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ చ నిరూపణామ్ ॥ ౧.౨ ॥

భూతార్థవాదిత్వేఽప్యపౌరుషేయస్య న సాపేక్షత్వమితి వక్ష్యతే ।

న చ కార్యనిష్ఠాన్యేవ లోకే వచాంసి ।

తథా హి ప్రియాఖ్యానాని ’దిష్ట్యా వర్ధసే, పుత్ర స్తే జాతఃఽ ఇతి న ప్రవృత్తయే నివృత్తయే వా, దృశ్యన్తే చ సుఖోత్పాదనప్రయోజనాని ।

న చ సుఖీ భవ ఇతి తత్ర ప్రవృత్తిరుపదిశ్యతే, వస్తుసామర్థ్యాదేవ తత్సిద్ధేరుపదేశస్యానపేక్షణాత్ ।

అథ మతమ్

అస్తి తావత్తత్ర ప్రవృత్తివిశేషః, వచసశ్చ తత్ర తాత్పర్యమ్ ।

సత్యమ్ ।

ఉత్పత్త్యా తాత్పర్యమ్, న ప్రతిపత్త్యా ।

ప్రతిపత్తిస్తు భూతార్థనిష్ఠైవ ।

న చ భూతార్థపర్యవసితస్యైవ శబ్దస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౪] ప్రయోజనవత్త్వే ప్రవృత్త్యవధిర్వ్యాపారః కల్పయితుం శక్యతే ।

అపి చోపాయే వాప్రవృత్తః పురుషః ప్రవర్త్యతే, అజ్ఞాతోపాయత్వాద్వా ఉపేయే ప్రాగప్రవృత్త ఉపాయప్రజ్ఞాపనద్వారేణ తత్ర ।

ఇహ న తావదుపాయే పుత్రజన్మని, తస్య నిష్పన్నత్వాత్ ।

నోపేయే సుఖే, తదర్థవ్యాపారాన్తరాభావాత్ ।

తథా దుర్జనవచనాన్యప్రియాఖ్యానాని విషాదప్రయోజనాని న ప్రవృత్తిం నివృత్తిం వోపదిశన్తి పూర్వేణైవ న్యాయేన ।

తథా రజ్జువేష్టితస్య సర్పవేష్టితమాత్మానం మన్యమానస్య భయనివృత్తయే తత్త్వాఖ్యానం దృశ్యతే, న తు తత్ర ’మా భైషీః౽ ఇతి నియోగః ।

తత్ర హి నియోగో భవతి, యత్ర నియోగార్థం ప్రతిబుధ్య పురుషో బుద్ధిపూర్వం నియోగసామర్థ్యాదిచ్ఛయా వా పునః ప్రవర్తతే నివర్తతే వా ।

ఇహ తు తత్త్వప్రతిపత్తిమాత్రాన్నియోగేచ్ఛానపేక్షస్య హేత్వభావాదేవ తస్య భయనివృత్తిః ।

న చ భయనివృత్తౌ పురుషార్థత్వాత్స్వయంప్రవృత్తః పురుషో నియోజ్యః, నాపి తదుపాయే తత్త్వప్రతిపత్తౌ, ’రజ్జుః, న సర్పః౽ ఇతి శబ్దాదేవ తదుత్పత్తేః, శబ్దార్థప్రతిపత్త్యుత్తరకాలస్య చ వ్యాపారస్య విధినిబన్ధనత్వాత్ ।

తథా దూరదేశవృత్తాన్తాఖ్యానాని పృష్టవతాం కుతూహలినామౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థాని భూతార్థపర్యవసితాని న హానాయోపాదానాయ వా ।

యత్రాపి (అపి చ యత్రాపి ఏదితిఒన్) భూతార్థప్రతిపత్తౌ హానముపాదానం వా సంభవతి, ’ేష ప్రతిరోధకవానధ్వా, నిధిమానేష భూభాగః౽ ఇతి ।

తత్రాపి హానోపాదానయోః శబ్దో వ్యాప్రియతే, భూతార్థోపక్షయాత్ ।

శబ్దాద్భూతమర్థం ప్రతిపద్య తస్య ప్రమాణాన్తరావగతాముపకారహేతుతామపకారహేతుతాం వా సంస్మృత్య ఇచ్ఛయా ప్రవర్తతే ద్వేషేణ నివర్తతే వా ।

నను ప్రయోక్తా బుద్ధిపూర్వకారీ శ్రోతుః ప్రవృత్త్యర్థం నివృత్త్యర్థం వా వచనం ప్రయుఙ్క్తే ।

తథా చ ప్రవృత్తినివృత్తిపర్యవసితమేవ ।

ఇదం హి తత్ర ప్రయోక్తవ్యం న ప్రయుజ్యతే ’న గన్తవ్యమనేనాధ్వనా౽ తథా ’గృహాణేతో నిధిమ్౽ ఇతి ।

నైతత్సారమ్ ।

భూతార్థపర్యవసితస్యాపి వచసో భూతార్థావగమముఖేన ప్రవృత్తినివృత్త్యఙ్గభావో యతో న వ్యాహన్యతే ప్రత్యక్షాదీనామివ ।

భూతార్థప్రమాపరిసమాప్తవ్యాపృతయః ప్రత్యక్షాదయో మాత్రయాప్యగోచరీకృతప్రవృత్తినివృత్తయో న ప్రవృత్తినివృత్త్యఙ్గభావం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౫] జహతి, తథా శబ్దోఽపీతి న కిఞ్చిత్ప్రదుష్యతి ।

ప్రయోక్త్రభిసంహితే ప్రవృత్తినివృత్తీ ఇతి చేత్, న ప్రయోక్త్రభిసంధానాచ్ఛబ్దార్థత్వమపి తు సామర్థ్యాత్ ।

అన్యథా నిధిప్రాప్తిద్వారికా నానావిధపురుషార్థావాప్తిరపి తస్యాభిసంహితేతి శబ్దార్థః స్యాత్ ।

యదా చ ప్రవృత్తిం నివృత్తిం వాభిసంధాయ కిఞ్చిత్ప్రత్యక్షాదిభిర్జిజ్ఞాస్యతే, తదాభిసంహితే అపి ప్రవృత్తినివృత్తీ న ప్రత్యక్షాదిప్రమేయే ।

తదాభిసంహితే అపి ప్రవృత్తినివృత్తీ న శబ్దార్థౌ ।

ఇతశ్చైతదేవమ్ (ఇతశ్చ తదేవమ్ ఏదితిఓన్)

యత్కస్యచిదుపాదానబుద్ధిః, అన్యస్యోపేక్షా ।

శబ్దార్థత్వే హి సర్వేషాముపాదానబుద్ధిరేవ స్యాత్ ।

న చ ప్రవర్తకవాక్యవ్యవహారాదేవ సమ్బన్ధావగమః, యేన ప్రవృత్తిపరతైవావగమ్యేత ।

అన్యథాపి దర్శనాత్ ।

'దేవదత్తః కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతిఽఇత్యవ్యుత్పన్నకాష్ఠశబ్దార్థో వ్యుత్పన్నేతరపదార్థో వ్యుత్పన్నవిభక్త్యర్థశ్చ యత్పచత్యర్థే కరణం పశ్యతి తస్య కాష్ఠప్రాతిపదికార్థతాం ప్రతిపద్యతే ।

తథా హర్షవిషాదాశ్వాసప్రయోజనేభ్యః తత్త్వాఖ్యానేభ్యో హర్షాదినిమిత్తేషు భవతి వ్యుత్పత్తిః ।

యథైవ హి ప్రవృత్తివిశేషదర్శనాద్విశిష్టప్రవృత్తిప్రత్యయస్తన్నిమిత్తప్రత్యయో వానుమీయతే, హేత్వన్తరాభావాచ్ఛబ్దానన్తర్యాచ్ఛబ్దస్య తత్ర సామర్థ్యం కల్ప్యతే, తథా హర్షాద్యుపలబ్దేః హర్షాదినిమిత్తప్రత్యయానుమానమ్, శబ్దానన్తర్యాచ్చ శబ్దస్య తత్ర సామర్థ్యకల్పనా ।

ప్రమాణాన్తరేణ చ పుత్రజన్మనో హర్షనిమిత్తస్య తస్యావగతత్వాదన్యస్యాభావాత్'పుత్ర స్తే జాతఃఽఇతీదం వాక్యమాప్తేన తత్ర పుత్రజన్మని ప్రయుక్తమితి ప్రతిపద్యతే ।

పుత్రజన్మైవ చాస్మాద్వాక్యాదనేన ప్రతీతమిత్యవధారయతి ।

తదేవం ప్రయోగప్రత్యయాభ్యామస్మిన్నర్థే వాక్యస్య సామర్థ్యం ప్రతిపద్యతే ।

భవతు వా లోకే సర్వవచసాం ప్రవర్తకతా, తతశ్చ సమ్బన్ధావగమః ।

తథాపీదం విచార్యమ్

కిం విధాయకపదవ్యతిరేకిణాం పదానాం స్వార్థమాత్రపరతా, ఆహోస్విత్కార్యార్థసంసర్గపరతా, ఉత పదార్థమాత్రసంసర్గపరతేతి ।

తత్ర స్వార్థమాత్రపర్యవసానే వాక్యార్థప్రత్యయాభావః ప్రయోగవైయర్థ్యం చ స్యాత్ ।

తస్మాదన్యార్థవ్యతిషఙ్గపరతా ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౮] తావతా ప్రయోగప్రత్యయయోరుపపత్తౌ న విశేషవ్యతిషఙ్గే ప్రమాణమస్తి ।

యో హి విశేషవ్యతిషఙ్గం కల్పయతి, కల్పయత్యసావర్థాన్తరవ్యతిషఙ్గమ్ ।

తథా చ వినాపి కార్యేణ పదార్థానాం పరస్పరసంసర్గాద్విశిష్టభూతార్థప్రత్యయసిద్ధిః ।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ ।

అన్యథా లోకే వివక్షాపరత్వాత్పదార్థాన్వయస్య, తదభావాద్వేదే వేదార్థప్రతీతిర్న స్యాత్ ।

అపి చ సర్వేషాం కార్యాన్వయిత్వే పరస్పరం పదార్థానామనభిసమ్బన్ధః ।

తత్ర న విశిష్టపదార్థవిషయో నియోగః ప్రతీయేత ।

ఏకపదార్థసాధ్య ఏవ స్యాత్ ।

అథ న వినియోగప్రత్యర్థీ నియోగః, విశిష్టవిషయత్వాత్ ।

పూర్వస్తర్హి వినియోగః, పశ్చాన్నియోగః ।

కిమతః? అస్తి నియోగాతిరిక్తార్థాన్వయేఽపి పదస్య సామర్థ్యం నియోగానపేక్షం చ, పరస్పరాన్వితానామియోగాన్వయాత్ ।

న చ నియోగాకాఙ్క్షానిబన్ధనః సంసర్గ ఇతి ప్రతిపాదయిష్యతే ।

అనధిగతమపి రమాణాన్తరేణానధిగతసమ్బన్ధం చ స్వశబ్దేన శక్యం శబ్దేన నిరూపయితుం విశేషప్రతిషేధముఖేన, విశేషశబ్దానాం నఞశ్చ యథాయథమర్థైర్విదితసఙ్గతిత్వాత్ ।

తథా చేత్థమేవ తదుపదిశ్యతే 'స్థూలమ్ఽ ఇతి సర్వవిశేషాతిగమ్ ।

ఏతత్కథయతి

భేదప్రపఞ్చవిలయద్వారేణేతి ।

ఏతచ్చ వక్ష్యత ఇతి ।

అన్యోఽర్థః ।

యదుక్తమ్

ప్రత్యస్తమితసకలవిశేషం తత్త్వం ప్రతిపత్తేరేవావిషయ ఇతి, తత్రోచ్యతే

విశేషనివృత్త్యైవ తచ్ఛబ్దేన బుద్ధౌ నిధీయతే, సువర్ణతత్త్వవత్ ।

న హి సువర్ణతత్త్వం పిణ్డరుచకాదిసంస్థానభేదోపప్లవరహితం దృశ్యతే ।

న చ త ఏవ సువర్ణతత్త్వమ్, తత్పరిత్యాగేఽపి భావాత్సంస్థానాన్తరే ।

అథ చాదృష్టసంస్థానభేదోపప్లవవివేకమపి బుద్ధ్యా భేదాపోహద్వారేణ స్వయం ప్రతీయతే, పరస్మై చ ప్రతిపాద్యతే ।

స ఏష ప్రతిపత్తిక్రమః శ్రుత్యైవ దర్శితః

'స ఏష నేతి నేతిఽ ఇతి ।

తథాన్యైః

'సత్యమాకృతిసంహారే యదన్తే వ్యవతిష్ఠతేఽ ।

తథాపరైః

'ధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపఞ్చం ప్రపఞ్చ్యతేఽ ఇతి ।

ఇదమిదానీం విచార్యతే

కిం కృత్స్న ఆమ్నాయో భేదప్రపఞ్చవిలయముఖేన బ్రహ్మ నిరూపయతి, ఆహోస్విత్కశ్చిదస్యైకదేశః? తత్ర కేచిదాహుః

సర్వత్రైవామ్నాయే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౭] క్వచిత్కస్యచిద్భేదస్య ప్రవిలయో గమ్యతే, యథా 'స్వర్గకామో యజేతఽ ఇతి శరీరాత్మభావస్య ప్రవిలయః ।

అత్ర హి దేహవ్యతిరిక్తస్వర్గోపభోగసమర్థోఽధికారీ గమ్యతే, తేన దేహాత్మభావప్రవిలయః ।

తథా 'గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్ఽ ఇత్యధికృతాధికారాదధికారిభేదప్రవిలయః ।

తథా విధినిషేధచోదనాస్వపి నైసర్గికీణాం రాగాదినిబన్ధనానాం ప్రవృత్తీనాం ప్రవిలయః ।

నిషేధేషు సాక్షాత్, విధిషు ప్రవృత్త్యన్తర్నియోగేన ।

లోకేఽప్యనభిప్రేతాత్పథః సాక్షాద్వా నివారణమ్, పథ్యన్తరోపదేశేన వా ।

ఏవం చ రాగాదినిబన్ధననైసర్గికప్రవృత్తిభేదవిలయద్వారేణ దృష్టేనైవ కర్మవిధయ ఆత్మజ్ఞానాధికారోపయోగినః ।

తథా హి

శాన్తస్య దాన్తస్య సమాహితస్య చాత్మని దర్శనముపదిశ్యతే ।

శక్యం చ ।

న హి విషయైరాకృష్యమాణస్తదుపాయప్రవృత్తికృతచేతాః శక్నోత్యాత్మని సమాధాతుమ్ ।

నైసర్గికీభ్యస్తు ప్రవృత్తిభ్య ఉపరతో నియతమానస ఆత్మదర్శనేనాధిక్రియతే, సామర్థ్యాత్ ।

అన్యే (ంసా' అన్యే తు ఏదితిఓన్) మన్యన్తే

అనవాప్తకామః కామోపహతమనా న పరమాద్వైతదర్శనయోగ్యః ।

కర్మభిస్తు కృతకామనిబర్హణః సహస్రసంవత్సరపర్యన్తైః ప్రాజాపత్యాత్పదాత్పరమాద్వైతమాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి ।

ఉభయోరపి పక్షయోరనయోః కృత్స్న ఆమ్నాయ ఆత్మజ్ఞానైకపర్యవసాయీ ।

అన్యేషాం దర్శనమ్

పృథక్కార్యా ఏవ సన్తః కర్మవిధయ ఆత్మజ్ఞానాధికారమవతారయన్తి పురుషమ్, అనపాకృతర్ణత్రయస్య తత్రానధికారాత్

'ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ఽ ఇతి ।

అన్యే తు సంయోగపృథక్త్వేన సర్వకర్మణామేవాత్మజ్ఞానాధికారానుప్రవేశమాహుః 'వివిదిషన్తి యజ్ఞేనఽ ఇతి శ్రుతేః, 'యేన కేనచన యజేతాపి దర్వీహోమేనానుపహతమనా ఏవ భవతిఽ ఇతి చ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౮] అన్యే తు పురుషసంస్కారతయాత్మజ్ఞానాధికారసంస్పర్శం కర్మణాం వర్ణయన్తి

'మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః', 'యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారా అష్టావాత్మగుణాః' ఇతి చ ।

అన్యే త్వేతదేవ విపరీతం వర్ణయన్తి, ఆత్మజ్ఞానమేవ కర్తృసంస్కారతయా కర్మాధికారానుప్రవేశీతి ।

అన్యే తు పరస్పరవిరోధినోః కర్మాత్మజ్ఞానయోః ద్వైతాద్వైతవిషయత్వేనాసంబన్ధ ఏవేతి మన్యన్తే ।

తత్ర న తావత్ప్రథమః కల్పః ।

న హి కర్మాదివిధయః స్వవాక్యసమధిగతస్వర్గాదికార్యాః కార్యాన్తరమపేక్షన్తే ।

నాప్యాత్మజ్ఞానవిధిర్యథోదితబ్రహ్మచర్యాదిసాధననిరాకాఙ్క్షః కర్మవిధీనపేక్షతే ।

తత్ర కుత ఏకాధికారత్వమ్ ।

యది మన్యేతానవగతకార్యా (అథ అనవగతా ఏదితిఓన్) ఏవ కర్మాదివిధయః, స్వర్గాదీనాం గుణత్వేన సంబన్ధాదితి, స్వర్గకామాధికరణమస్మై వ్యాచక్షీత ।

అపి చ సర్వవిధినిషేధానాం నామరూపప్రవిలయకార్యాపవర్గిత్వే జన్తూనామభ్యుదయవినిపాతా అకర్మనిమిత్తా ఆకస్మికాః స్యుః ।

తథాపవర్గోఽపి స్యాదితి వైయర్థ్యం శాస్త్రస్యాపి ।

అథ స్వర్గాదికార్యద్వారేణ కర్మవిధీనాం జ్ఞానాధికారానుప్రవేశితా మార్గగ్రామగమనోపదేశానామివాభిమతనగరగమనోపదేశానుప్రవేశిత్వమ్ ।

తదసత్ ।

యుక్తం మార్గగ్రామప్రాప్తేరనభిమతదేశప్రాప్త్యుపదేశానుప్రవేశిత్వమ్ ।

న హి మార్గగ్రామోపదేశేషు పురుషార్థప్రాప్తిః ।

అతః సాకాఙ్క్షత్వాద్యత్ర పురుషార్థప్రాప్తిః, తమనుప్రవిశన్తి ।

న త్వేవం కర్మవిధిషు పురుషార్థస్యాలాభః, స్వర్గాదీనాం పురుషేణార్థ్యమానత్వాత్ ।

తత్ర చ నైరాకాఙ్క్ష్యే కథమన్యానుప్రవేశః? అథ మతమ్

యదోపచ్ఛన్ద్య నీయత ఉత్తరోత్తరగ్రామగుణోపదర్శనేనాభిప్రేతం దేశమ్, తదా పూర్వగ్రామోపదేశాః ప్రాప్తాభిమతకార్యా ఉపదేశాన్తరానుప్రవేశినశ్చేతి ।

యుక్తం తత్రాపి ప్రమాణాన్తరేణ వక్తురభిప్రాయాధిగమాత్ ।

ప్రమాణాన్తరేణ హి తత్రేదమధిగతమ్

ఏతద్దేశప్రాప్తావిదమస్య సమీహితం వక్తుః సంపద్యతే, తస్మాదిదమస్య వివక్షితమితి ।

న తు శబ్దవృత్తిమాత్రానుసారేణ (శబ్దప్రవృత్తిమాత్రా ంసా శబ్దవృత్తమాత్రా ఏదితిఓన్) ।

ఇతశ్చైతదేవమ్

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౨౯] యత్రప్రతిగ్రామం వక్తుః శ్రోతుశ్చ సత్యామర్థప్రాప్తౌ ప్రమాణాన్తరేణానధిగతే పరదేశప్రాప్త్యభిప్రాయే పూర్వోపదేశాన్ పూర్వార్థానేవ పార్శ్వస్థాః ప్రతిపత్తారః ప్రతిపద్యన్తే, పరదేశోపదేశం చ స్వార్థనిష్ఠమ్ ।

యద్యపి వస్తుస్థిత్యా పూర్వోపదేశార్థాః పరోపకారిణః, తథాపి న శబ్దస్య తాత్పర్యమ్, ద్రవ్యార్జనాదివిధేరివ క్రతువిధ్యర్థోపకారేఽపి ।

శబ్దవృత్తానుసారేణ చేహ తాత్పర్యమ్, ప్రమాణాన్తరాభావాదితి ।

అపి చాధ్వగ్రామోపదేశానాం తత్పరత్వాధ్యవసాయేనైవ తత్ర గమనమర్థప్రాప్తిశ్చ ।

తత్ర పరదేశప్రాప్తిపరతాయాం తు న నియోగతస్తత్ర గమనమ్ ।

మార్గాన్తరేణాపి తత్ప్రాప్తేర్వివక్షితత్వాద్గచ్ఛేత్ ।

న చ నియోగతోఽర్థప్రాప్తిః, అన్యపరేషు ప్రయోజనశ్రుతేరప్యర్థవాదత్వాత్ ।

తదిహ యది విధినిషేధాః కార్యాన్తరపరాః, న స్వర్గాదికార్యాః ।

న ఖలు స్వర్గాదికార్యం ప్రయాజాదికార్యతుల్యమ్, యేన కార్యాన్తరమనుపతేత్ ।

కథం చ దృష్టేనైవాత్మజ్ఞానాధికారోపకారిణ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

యది తావద్రాగాద్యాక్షిప్తదృష్టార్థప్రవృత్తినిరోధేన, భవతు ప్రతిషేధానామేవంభావః ।

కర్మవిధయస్తు కథం నిరున్ధన్తీతి వాచ్యమ్ ।

నహి తే పరిసంఖ్యాయకాః, న చ నియామకాః, అత్యన్తమప్రాప్తార్థత్వాత్ ।

ప్రాప్తార్థో హి విధిరన్యనివృత్తిఫలో విజ్ఞాయతే ।

న చ తుల్యకార్యత్వేన విరోధేన నివృత్తిః ।

అనియతకాలఫలా హి నైయోగిక్యః ప్రవృత్తయోఽదృష్టార్థాః ।

దృష్టార్థాస్తు రాగాద్యాక్షిప్తాః స్వాభావిక్యః ।

న చ సాఙ్గ్రహణ్యాః సేవాయాశ్చ గ్రామోపాయత్వే కశ్చిద్విరోధః, ఏతావతి ప్రమాణత్వాచ్ఛాస్త్రస్య ।

తత్ర యుగపత్క్రమేణ వా ఫలభూమార్థినః సేవాసాఙ్గ్రహణ్యావనుతిష్ఠతః కో విరోధః? అపి చ సకలదృష్టార్థప్రవృత్తినిరోధే నియోగనిష్ఠా అపి ప్రవృత్తయో నిరుధ్యేరన్, అనార్జితధనస్య సాధనవికలస్య తాసామసమ్భవాత్ ।

అపి చ తుల్యే కామోపాయత్వే దృష్టాదృష్టార్థప్రవృత్త్యోర్న న విశేషో రాగాద్యాక్షిప్తత్వే ।

తథా హి

'స్వర్గకామః' ఇతి రాగాద్యాక్షిప్తప్రవృత్త్యనువాదేన విశేషవిధానమ్ ।

తథా చ ప్రపఞ్చాభినివేశే తుల్యే కేన విశేషేణ ఏకాత్మానుగుణ్యం భజతే, తద్విరోధిన్యపరా? కామాక్షేపో హ్యవిశిష్టో మనసః ।

అథ కామోపాయత్వమేవ న మన్యేత, వర్ణితమాకస్మికత్వమ్, ఉక్తశ్చ న్యాయః ప్రత్యుద్ధియేత ।

తుల్యకార్యనిబన్ధనత్వాచ్చ విరోధాద్యా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ३०] నిరోధాశఙ్కా సా దూరతో నిరస్తావకాశా స్యాత్ ।

అథ కామప్రాప్త్యా కర్మవిధయః కామాన్ ప్రవిలాపయన్తో జ్ఞానాధికారానుగుణాః ।

యథోక్తమ్

'యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః ।

అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే' ॥

ఇతి ।

తదప్యసత్ ।

యతో న కామప్రాప్త్యా కామప్రవిలయః, అపి తు దోషపరిభావనాభువా ప్రసఙ్ఖ్యానేన ।

కలయాపి చేత్కామైర్మనః సంస్పృశ్యతే హ్రియత ఏవ హారిభిః ।

ఉక్తం హి

'న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతి౽, 'భోగాభ్యాసమను వివర్ధన్తే రాగాః కౌశలాని చేన్ద్రియాణామ్౽ ఇతి చ ।

అనుపాయత్వాదపి తావదయం కామేభ్యో వినివర్తేత ।

నిఖిలక్లేశోపశమరూపం చాత్మజ్ఞానం సంశ్రయేత ।

కర్మవిధినిదర్శితవివిధోపాయస్తు తానేవ ప్రకృతహారిణో భోగానభినివిశేత ।

తత్ప్రవిలయరూపాచాత్మజ్ఞానాదుద్విజేత ।

శ్రుతోఽపి హ్యాత్మన్యానన్దోఽననుభూతో నానుభూతవిషయనిబన్ధనానన్దాభిలాషం మన్దీకర్తుమప్యుత్సహతే, ప్రాగేవోచ్ఛేత్తుమ్ ।

తస్మాత్ప్రసంఖ్యానమేవైకః కామనిబర్హణోపాయః, కర్మవిధయస్తు విపర్యయహేతవః ।

యదపి

సర్వత్రైవామ్నాయే క్వచిత్కస్యచిద్భేదస్య విలయః, యథా 'స్వర్గకామో యజేత౽ ఇతి శరీరాత్మత్వప్రవిలయ ఇతి ।

తదప్యసత్, అనిదంపరత్వాత్ ।

న హీదం వచనం దేహవ్యతిరిక్తాత్మతత్త్వావబోధపరమ్ ।

అథాన్యపరాదప్యర్థాదేవమవసీయత ఇతి, తదపి హస్తిని దృష్టే తత్పదేన తస్యానుమానమివ ।

సాక్షాద్ధి 'స్థూలమ్౽ఇత్యుపక్రమ్య దేహేన్ద్రియవిలయో దర్శితః, అర్థాచ్చ కామాదిగ్రన్థేః కాఠిన్యం వైదికం స్యాదితి ।

ద్వితీయోఽపి కల్పో వర్ణితాదేవ కామానాం కామనిబర్హణసామర్థ్యాభావాత్స్వకార్యనిరాకాఙ్క్షాణాం చాన్యానుప్రవేశే ప్రమాణభావాదసమఞ్జసః ।

ఏకాధికారత్వే తు సముచ్చయః సర్వకర్మణాం స్యాత్ ।

స చాశక్య ఇతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౧] యేఽపి విపర్యయేణ జ్ఞానకర్మణోరేకాధికారత్వమాహుః, తైరపి జ్ఞానస్య కర్మసమ్బన్ధే ప్రమాణం వక్తవ్యమ్ ।

న తావత్'బ్రీహీన్ ప్రోక్షతిఽ ఇతి యథా ।

తత్ర హి ప్రకరణాత్ప్రకృతకర్మాపూర్వలక్షణాపరో బ్రీహిశబ్దః స్వస్వరూప ఆనర్థక్యాత్ప్రకృతాపూర్వసమ్బన్ధం బోధయతి ।

నాపి యథా 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతిఽ ఇతి ।

తత్ర హి జుహ్వాద్యవ్యభిచరితకర్మసమ్బన్ధమసత్యపి ప్రకరణే కర్మోపస్థాపయతి ।

తత్ర వాక్యేనైవ సమ్బన్ధః ।

ఆత్మజ్ఞానం తు న ప్రకరణే శ్రుతమ్ ।

నాప్యాత్మావ్యభిచరితకర్మసమ్బన్ధః ।

తేనాస్య కర్మసమ్బన్ధో దుర్వచః ।

తథా చాజ్ఞాతే పారార్థ్యే యా నామ ఫలశ్రుతిర్న సార్థవాదినీ భవతీతి పృథగధికారత్వమ్ ।

అథ మతమ్

వర్తమానాపదేశాత్'న స (చ ఏదితిఓన్) పునరావర్తతేఽఇతి కామోపబన్ధాభావాత్ఫలం విపరిణమయ్య కల్పయితవ్యమ్ ।

తచ్చ తదాకాఙ్క్షాయాం సత్యామ్ ।

న తు దృష్టే సతి తదాకాఙ్క్షా ।

అస్తి చాత్మజ్ఞానవిధేర్దృష్టఫలం దేహాన్తరోపభోగ్యఫలేషు కర్మసు ప్రవృత్తిః ।

తస్మాత్స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధివదాత్మజ్ఞానవిధిః ।

స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధిర్హి దృష్టకర్మావబోధనిరాకాఙ్క్షో నార్థవాదతః ఫలం ప్రార్థయతే, తథాత్మజ్ఞానవిధిరపీతి నాధికారాన్తరమ్ ।

తదప్యసత్ ।

యతోఽయమన్య ఏవౌపనిషదః పురుషో వేదాన్తేషు జిజ్ఞాస్యతే ।

న చ తజ్జ్ఞానం కర్మప్రవృత్తిహేతుః ।

న హి తస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వే ।

ఏవం హ్యాహ

'న తదశ్నాతి కిఞ్చనఽ 'నశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతిఽ ఇతి ।

యస్తు కర్మణాం కర్తా భోక్తా చ, స ఏవ సర్వప్రత్యక్షసిద్ధః ।

న శబ్దప్రమేయః ।

నను జీవపరమాత్మనోరేకత్వమేవ ।

ఏవం హ్యాహ

'నేన జీవేనాత్మనా౽ ఇతి ।

సత్యమ్ ।

తస్యైవ తు జీవస్యైవమవిద్యానుబన్ధం ప్రత్యక్షావసేయం రూపమ్, తచ్చ కర్మప్రవృత్తిహేతుః ।

న చ తచ్ఛబ్దమపేక్షతే ।

యత్తు స్వయంప్రకాశం సర్వవిభాగశూన్యం తచ్ఛబ్దాజ్జ్ఞాతుమిష్యతే ।

తచ్చ కర్మప్రవృత్తివిరోధి ।

తజ్జ్ఞానస్య కథం కర్మప్రవృత్తిర్దృష్టం ప్రయోజనం స్యాత్? తథా హి

బ్రహ్మానన్దమేకమద్వయమాత్మానం విజానతః కిమర్థం కథం వా ప్రవృత్తిః స్యాత్, ఆప్తకామత్వాత్సాధనాద్యుపాయాభావాచ్చ? స్యాదేతత్

ఔపనిషదపురుషజ్ఞానమేవ కర్మాఙ్గత్వేన చోదితమ్ 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౨] తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి౽ ఇతి ।

తథా 'యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మింల్లోకే జుహోతి౽ఇత్యుపక్రమ్య యాగాదిఫలస్యాన్తవత్తాదర్శనేన బ్రహ్మవిద్యాయాస్తాదర్థ్యం దర్శితమ్ ।

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే౽ ఇతి చ విద్యాకర్మణోః సాహిత్యం దర్శితమ్ ।

పూర్వం తావత్ప్రకృతోద్గీథవిషయమ్, 'ోమిత్యేతదక్షరముద్గీథమ్౽ ఇత్యుపక్రమాత్ ।

పరేణాపి కర్మనిన్దయాక్షరజ్ఞానస్తుతిః ।

విద్యాకర్మణోశ్చ సమన్వారమ్భో భేదేన

విద్యావన్తం విద్యాన్వారభతే కర్మవన్తం కర్మేతి ।

తస్మాదేవమపి న కర్మజ్ఞానయోరేకాధికారత్వమితి ।

యేఽపి విరోధాదసమ్బన్ధ ఏవ కర్మజ్ఞానయోః 'ద్వైతవిషయం కర్మ, అద్వైతవిషయం జ్ఞానమ్ఽ ఇతి మన్యన్తే, తేషామనుత్పాద ఏవాద్వైతజ్ఞానస్య ప్రసజ్యతే, ప్రమాణాదివిభాగాద్వైతప్రతిపత్త్యోర్విరోధాత్ ।

అథోపాయోపేయయోరయౌగపద్యాదవిరోధః, ప్రలీయత ఏవాద్వైతప్రతిపత్తౌ సర్వో విభాగః ।

న చ విరోధోఽనుపాయత్వం వా, ఉపాయస్య పూర్వకాలత్వాత్, తదా చ తస్యాప్రలీనత్వాత్ ।

భేద ఏవ చాభేదప్రతిపత్తావుపాయః ।

న తర్హి కర్మభిరపి విరోధః, ఉపాయత్వాదేవ ।

స్యాదేతత్

అసాధ్యత్వాద్బ్రహ్మణో న కర్మణాముపయోగో విద్యతే ।

శ్రూయతే చ

'నాస్త్యకృతః కృతేనఽ ఇతి ।

న చ జ్ఞానోత్పత్తావుపయోగః, జ్ఞానస్య ప్రమాణాధీనత్వాత్ ।

న చ జ్ఞానసహకారీణి కర్మాణి, జ్ఞానస్య సాధ్యాన్తరాభావాత్ ।

న తస్య మోక్షః సాధ్యః, అనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్ ।

అథ బన్ధహేతువిచ్ఛేదః సాధ్య ఇతి తస్మిన్ విచ్ఛిన్నే తదభావాన్ముచ్యతే ।

కః పునర్బన్ధహేతుః? అనాద్యవిద్యా, న తర్హి పృథక్తద్విచ్ఛేదః సాధ్యః, యతో విద్యోదయ ఏవావిద్యావ్యావృత్తిః ।

స్యాదేతత్

భవత్వగ్రహణలక్షణావిద్యావ్యావృత్తిర్విద్యోత్పాదః, యతో భావ ఏవాభావవ్యావృత్తిః ।

న చ విద్యోత్పాద ఏవ విపర్యాసజ్ఞానవ్యావృత్తిః ।

న ఖలు భావాన్తరం భావాన్తరవ్యావృత్తిః ।

న చ పరస్పరాభావాత్మానో భావాః, అభావత్వప్రసఙ్గాత్ ।

యది మన్యేత

తత్త్వాగ్రహణనిమిత్తో విపర్యాసో నిమిత్తనివృత్తౌ స్వయమేవ నివర్తిష్యతే, తచ్చ న ।

న ఖల్వగ్రహణమభావః కస్యచిన్నిమిత్తమ్, మూర్చ్ఛాదిషు [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ 33] ప్రసఙ్గాత్ ।

కిం తర్హి నిమిత్తమ్? ’నాదిరప్రయోజనా చావిద్యాఽ ఇత్యుక్తమ్ ।

తత్ర చ హేత్వనుయోగో నిరవకాశః ।

విపర్యాసతత్సంస్కారయోశ్చ పరస్పరహేతుఫలభావేన వ్యవస్థానాన్న దోషః ।

అతో విపర్యయజ్ఞానస్య నివృత్తిర్విద్యయా సాధ్యేతి తత్ర జ్ఞానస్య సహకార్యపేక్షా స్యాత్ ।

ఏతచ్చ వార్తమ్ ।

న ఖలు శుక్తికాదిషు విపర్యాసపురస్సరం సముపజాతసమ్యగ్జ్ఞానాస్తన్నివృత్తయే పృథక్ప్రయతన్తే, సహకారి వాన్యదపేక్షన్తే ।

యతో విరోధిభావాన్తరోత్పాద ఏవ పూర్వప్రధ్వంసః, న శూన్యమ్ ।

అన్యథా న ప్రధ్వంసో హేతుమాన్ స్యాత్ ।

విరోధినీ చ విద్యా విపర్యయజ్ఞానస్య ।

తదుత్పత్తౌ విపర్యాసో నష్ట ఏవ భవతి ।

అథోచ్యేత

కర్మాణి బన్ధహేతవః ।

తత్క్షయో జ్ఞానాత్సహకారిసవ్యపేక్షాదితి ।

తచ్చ ప్రమృష్టాశేషవిశేషవిశుద్ధజ్ఞానోదయే కుతః సమ్భవః? తథా చ విపర్యాససంశయాభ్యాం తుల్యవత్ప్రసంఖ్యాతాని కర్మాణి

ఽభిద్యన్తే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరేఽ ॥

ఇతి ।

అథ విజ్ఞానవైమల్యాయాన్యాపేక్షా ।

సాపి ముధా, సంశయవిపర్యాసయోర్జ్ఞానమలయోః ప్రమాణోత్థవిజ్ఞానేఽసంభవాత్ ।

అథ మతమ్

శాబ్దజ్ఞానాదన్యదపి ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిష్యతే విగలితవిభాగోద్గ్రాహం సర్వవికల్పాతీతమ్ ।

తస్య హి బ్రహ్మ గోచరః, న శాబ్దస్య విభక్తపదార్థసంసర్గోద్గ్రాహిణః ।

తదుత్పత్తౌ కర్మోపాసనాద్యపేక్షేతి ।

కః పునరస్య విశేషః, యేన తదర్థ్యతే? స్పష్టాభత్వమ్, న తస్యోపయోగః ।

జ్ఞానం హి జ్ఞేయాభివ్యాప్తయే, శాబ్దజ్ఞానే చోత్పన్న ఆప్తమేవ జ్ఞేయమ్ ।

ప్రమితేః ప్రత్యక్షపరత్వాత్తత్ర చ నైరాకాఙ్క్ష్యాత్తదర్థ్యత ఇతి చేత్, ఏతదధిగతే ప్రమేయే కిమన్యదాకాఙ్క్ష్యేత? ప్రమాణాన్తరమితి చేన్న, ప్రమేయసిద్ధ్యర్థత్వాత్తదాకాఙ్క్షాయాః ।

పునః సిద్ధ్యర్థమితి చేన్న, పూర్వస్మాదప్యసకృత్తత్సిద్ధేః ।

సిద్ధస్య చ సిద్ధ్యపేక్షాయాం న హేతురస్తి ।

ఉపాయాన్తరసద్భావశ్చేత్, ఉపాయాన్తరం తర్హ్యపేక్షేత ।

ప్రమేయే తు నైరాకాఙ్క్ష్యమేవ ।

ప్రీతివిశేషశ్చేత్, స పూర్వప్రమాణజాదపి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౪] దర్శనాత్సిధ్యతి ।

న తత్సిద్ధ్యర్థం ప్రమాణాన్తరమ్ ।

ప్రత్యక్షదృష్టమపీతరైస్తత్సమ్భవాజ్జిజ్ఞాస్యేత, విశేషాభావాత్ ।

నిశ్చాయకత్వమితరేషామపి, ప్రమాణభావాత్ ।

హానాదియోగ్యవిషయం ప్రత్యక్షమ్, సన్నికృష్టార్థత్వాత్, నేతరాణీతి చేత్ ।

సన్నికర్షహేతుస్తర్హ్యపేక్ష్యతామ్ ।

న ప్రమాణమ్, సిద్ధత్వాత్ప్రమాయాః ।

ప్రకృతే చ ప్రమేయే నైష విశేషోఽస్తి ।

సామాన్యవిషయాః శబ్దాదయః, విశేషవిషయం ప్రత్యక్షమితి చేత్ ।

అనధిగత ఏవ తర్హి శబ్దేన ప్రత్యక్షస్య విషయః ।

బాఢమ్ ।

ఉక్తమేతత్

న శాబ్దస్య జ్ఞానస్య విషయో బ్రహ్మేతి ।

యది తర్హి న శబ్దేనాధిగతం బ్రహ్మ, కథం తస్మిన్నుపాసనా ప్రవర్తతామ్? న చాన్యస్మిన్నుపాస్యమానేఽన్యత్సాక్షాద్భవతి ।

కస్య చ రూపస్య సాక్షాత్కరణాయ యజ్ఞాదివిధానమ్? శబ్దోపదర్శితనిరతిశయానన్దాపహతపాప్మాదిరూపబ్రహ్మస్వభావస్యాత్మనః సాక్షాత్కరణాయ యజ్ఞాదివిధిరుపపద్యతే ।

అవిదితపురుషార్థరూపే తద్విపరీతరూపే నిర్విచికిత్సాత్ప్రమాణాత్ప్రకటతాం ప్రాప్తే నాపరమపేక్ష్యమస్తి ।

నన్వవగతేఽపి ’తత్త్వమసిఽ ఇతి శబ్దాద్బ్రహ్మాత్మభావే ప్రాగివ సాంసారికధర్మదర్శాత్తన్నివృత్తయే భవత్యన్యాపేక్షా ।

నైతత్సారమ్ ।

కథం ఖల్వవగతబ్రహ్మాత్మభావో విదితాత్మయాథాతథ్యో మిథ్యాదర్శననిమిత్తైర్ధర్మైర్యుజ్యతే? శ్రూయతే చ

’బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతిఽ ఇతి ।

న చ బ్రహ్మణ్యపహతపాప్మని తేషామవకాశః ।

తథా

ాత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః ।

కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసఞ్జ్వరేత్ఽ ॥

తథా ’శరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతఃఽ ఇతి ।

మిథ్యాభిమాననిమిత్తః శరీరసమ్బన్ధః ।

తస్మిన్యాథాతథ్యదర్శనాన్నివృత్తేఽశరీరత్వమ్ ।

తత్ర ప్రియాప్రియయోరసమ్బన్ధ ఆఖ్యాయతే ।

తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావః ప్రాగివ సాంసారికధర్మభాక్ ।

యస్తు తథా, నాసావవగతబ్రహ్మాత్మభావ ఇతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ३౫] అత్రోచ్యతే

నిశ్చితేఽపి ప్రమాణాత్తత్త్వే సర్వత్ర మిథ్యావభాసా నివర్తన్తే, హేతువిశేషాదనువర్తన్తేఽపి ।

యథా ద్విచన్ద్రదిగ్విపర్యాసాదయ ఆప్తవచనవినిశ్చితదిక్చన్ద్రతత్త్వానామ్ ।

తథా

నిర్విచికిత్సాదామ్నాయాదవగతాత్మతత్త్వస్యానాదిమిథ్యాదర్శనాభ్యాసోపచితబలవత్సంస్కారసామర్థ్యాన్మిథ్యావభాసానువృత్తిః ।

తన్నివృత్తయేఽస్త్యన్యదపేక్ష్యమ్ ।

తచ్చ తత్త్వదర్శనాభ్యాసో లోకసిద్ధః, యజ్ఞాదయశ్చ శబ్దప్రమాణకాః ।

అభ్యాసో హి సంస్కారం ద్రఢయన్ పూర్వసంస్కారం ప్రతిబధ్య స్వకార్యం సన్తనోతి ।

యజ్ఞాదయశ్చ కేనాప్యదృష్టేన ప్రకారేణ ।

శ్రేయఃపరిపన్థికలుషనిబర్హణద్వారేణేత్యన్యే, నిత్యానాం కర్మణాం దురితక్షయార్థత్వాత్ ।

స్యాదేతత్

అనువర్తన్తాం మిథ్యావభాసాః ।

ప్రమాణాత్తు నిశ్చయః ।

యథాతత్త్వం యథానిశ్చయం చ వ్యవహారః ।

తస్మానావగతాత్మతత్త్వస్య కాచన శుభాశుభా వా ప్రవృత్తిరుపపద్యతే ।

ఉచ్యతే

జాతేఽపి తత్త్వదర్శనే, అనాహితే చ పటౌ సంస్కారే, ద్రఢీయసి చ మిథ్యాదర్శనజే సంస్కారే నిశ్చయా అపి మిథ్యార్థా భవన్తి ।

యథా దిఙ్మూఢస్యాననుసంహితాప్తవచసః, ప్రాగివ ప్రవృత్తిదర్శనాత్ ।

తథా ప్రమితరజ్జుభావాయా అపి రజ్వాః ప్రమాణాననుసన్ధానే సర్పభ్రాన్త్యా భయదర్శనమ్ ।

తస్మాజ్జాతేఽపి ప్రమాణాత్తత్త్వదర్శనే అనాదిమిథ్యాదర్శనాభ్యాసపరినిష్పన్నస్య ద్రఢీయసః సంస్కారస్యాభిభవాయోచ్ఛేదాయ వా తత్త్వదర్శనాభ్యాసం మన్యన్తే ।

తథా చ 'మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యుచ్యతే ।

శమదమబ్రహ్మచర్యయజ్ఞాదిసాధనవిధానం చ ।

అన్యథా కస్తదుపదేశార్థః? స్యాదేతత్

బ్రహ్మచర్యాదిసాధనకరణాదేవామ్నాయాత్తత్త్వవిజ్ఞానమ్ ।

తదసత్ ।

శబ్దమాత్రాత్ప్రతిపత్తేరుత్పత్తేః ।

న హి ప్రాక్సాధనవిశేషేభ్యస్తత్త్వప్రతిపత్తిపర ఆమ్నాయోఽవాచకః, నాప్యనిశ్చాయకః, అశేషాశఙ్కానిర్మోక్షాత్ ।

అన్యథా తదుపదిష్టేషు సాధనేష్వపి దుర్లభా ప్రతిపత్తిః ।

అపి చాన్యథానిశ్చయేఽపి రజ్జుగతా భరతాదయో మిథ్యావభాసేన శోకభయాదిహేతవః ।

నిశ్చితేఽపి గుడస్య మాధుర్యే తత్ర మిథ్యాతిక్తావభాసోఽవితథ ఇవ దుఃఖయతి, అవితథస్యేవ తస్యాపి థూత్కృత్య త్యాగాత్ ।

తస్మాత్తన్నివృత్తయే వినిశ్చితబ్రహ్మాత్మభావేనాపి సాధనాన్యపేక్ష్యాణి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౬] యథైవ ప్రమాణాత్తత్త్వాభివ్యక్తౌ న ముక్తేః కార్యతా, తథాభివ్యక్తివిశేషేఽపి సాధనేభ్యః ।

శ్రుతయస్త్వభ్యాసపరినిష్పత్త్యవస్థావిషయాః శబ్దసాధనజ్ఞానాపేక్షా వా భవన్తు, తద్ధేతుత్వాదుత్తరస్య

ఇత్యలమతివిస్తరేణ ।

యదపి పృథక్కార్యా ఏవ కర్మవిధయో జ్ఞానాధికారమవతారయన్తి, అపాకృతర్ణత్రయస్య తత్రాధికారాత్

తదపి న నియోగతః, ఆశ్రమవికల్పస్య స్మరణాత్

'తస్యాశ్రమవికల్పమేకే' 'యమిచ్ఛేత్తమావసేద్' ఇతి, 'యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్' ఇతి శ్రవణాత్ ।

'ేతద్ధ స్మ వై

తత్పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాఞ్చక్రిరేఽ తథా 'కిం ప్రజయా కరిష్యామఃఽ తథా 'కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహేఽ ఇతి కర్మత్యాగదర్శనాత్ ।

ప్రతిపన్నగార్హస్థ్యస్యాత్మవిద్యయైవ కృతకృత్యతాం మన్వానస్య ఋణాపాకరణం ప్రత్యనాదృతస్య విహితాకరణనిమిత్తస్య పాప్మనో విద్యోదయప్రతిబన్ధృత్వం దర్శయతి

'ృణాని త్రీణ్యపాకృత్యఽ ఇతి ।

ఇదం తు యుక్తమ్

కార్యాన్తరనిరాకాఙ్క్షాణామపి కర్మణాం సంయోగపృథక్త్వాత్'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేనఽ ఇతి విద్యాఙ్గభావః ।

సోఽప్యుత్పత్త్యర్థతయా, న ప్రయాజాదివత్కాయోపయోగేన ।

విద్యాయాః కార్యాన్తరాభావాత్ ।

సంస్కారపక్షో వా, స్మృతేః ।

సంస్కృతస్య హి విద్యోత్పత్తేః ।

తదుక్తమ్

'విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపిఽ ఇతి ।

నను దృష్టోపాయ ఏవ విద్యోత్పాదః ।

తత్ర దృష్టైవేతికర్తవ్యతాపేక్ష్యతాం శమదమాదిసాధనవిశేషశ్చిత్తవిక్షేపస్య విహన్త్రీ, సమహితచిత్తస్యాభసతో జ్ఞానప్రసాదోత్పత్తేః ।

న తు యజ్ఞాదయః, తైర్వినాప్యభ్యాసేన తత్సమ్భవాత్ ।

సత్యమ్ ।

తథా చోర్ధ్వరేతసాం చాశ్రమిణాం వినాపి తైర్విశుద్ధవిద్యోదయ ఇష్యతే ।

కిం తు కాలకృతో విశేషః ।

సాధనవిశేషాద్ధి సా క్షిప్రం క్షిప్రతరం చ వ్యజ్యతే ।

తదభావే చిరేణ చిరతరేణ చ ।

తదుక్తమ్

'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ఽ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ३८] ఏషోఽర్థః

'యజ్ఞేన దానేనఽ ఇతి శ్రవణాత్కర్మాణ్యపేక్ష్యన్తే విద్యాయామభ్యాసలభ్యాయామపి, యథాన్తరేణాప్యశ్వం గ్రామప్రాప్తౌ సిధ్యన్త్యాం శైఘ్ర్యాయాక్లేశాయ వాశ్వోఽపేక్ష్యతే ।

నను విద్యారూపం బ్రహ్మైవ ।

న విద్యా బ్రహ్మణోఽన్యా ।

తచ్చ నిత్యమకార్యమ్ ।

తత్ర కథం కిఞ్చిదపేక్ష్యేత? ఉచ్యతే

యథోపధానతిరోహితరూపస్ఫటికమణిరుపధాపకర్షణం స్వరూపాభివ్యక్తయేఽపేక్షతే తథేహాపి ద్రష్టవ్యమ్ ।

న హి స్ఫటికమణేః పూర్వరూపం వినష్టముపధానసన్నిధేః, తదపగమే వాన్యదుత్పన్నమ్ ।

న హ్యకస్మాదనేకవిసభాగక్షణవ్యవహితస్య పూర్వసభాగక్షణస్యోత్పత్తిః సమ్భవతి ।

న హ్యగ్నివిగమేఽఙ్గారేభ్యః పునః కాష్ఠసన్తతిప్రవృత్తిః ।

తస్మాద్యథైవాకార్యం స్ఫటికరూపముపధానాపకర్షణమపేక్షతే తథాత్మరూపమపి ।

స్యదేతత్

జ్ఞానం తత్ర సాపేక్షమ్ ।

తచ్చ స్ఫటికాద్భిన్నం కార్యమ్ ।

పురుషప్రయత్నో హి తత్ర జ్ఞానార్థః ।

కిం పునర్జ్ఞానం స్వరూపేణైవార్థితమ్, ఆహోస్విదర్థస్వభావసిద్ధయే? న తావత్స్వరూపేణ, అర్థేన వ్యవహారత్ ।

న విజ్ఞానమాత్రనిబన్ధనో వ్యవహారః, మిథ్యాజ్ఞానేనాపి ప్రసఙ్గాత్ ।

అథార్థస్వభాయ జ్ఞానమర్థ్యేత, తదర్థో వ్యాపారస్తేనార్థితో భవతి ।

న చ జ్ఞానాదర్థే కశ్చిద్వికారః, తయోరసంబన్ధాత్ ।

యోగ్యదేశతాయాః సర్వత్ర భావాత్ ।

సర్వప్రతిపత్తృణాం చ విదితత్వప్రసఙ్గాత్ ।

ధ్వస్తానాగతేషు చ తదసంభవాత్ ।

తస్మాద్యథాతిరోహితమపి తిరోహితమివాభివ్యజ్యత ఇవ ప్రయత్నాపేక్షమ్,
తథాత్మతత్త్వమప్యతిరోహితం తిరోహితమివ ప్రయత్నాదభివ్యజ్యత ఇవేతి పుష్కలమ్ ।

సంహృతాఖిలభేదోఽతః సామాన్యాత్మా స వర్ణితః ।

హేమేవ పారిహార్యాదిభేదసంహారసూచితమ్ ॥ ౧.౩ ॥

యతశ్చ విశేషప్రత్యస్తముఖేన తన్నిరూపణమ్, అతోఽన్యైర్బ్రహ్మవిద్యాభియుక్తైః
సామాన్యరూపం బ్రహ్మ నిరూపితమ్

'స ఏవ మహానజ ఆత్మా సత్తాలక్షణః' తథా 'సత్తైవ సర్వభేదయోనిః ప్రకృతిః పరా' ఇతి ।

యథా సువర్ణతత్త్వం కటకాఙ్గులీయాదివిశేషోపసంహారేణ నిరూప్యమాణం తత్సామాన్యమితి ।

యే వా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౮]

'నిర్విశేషం న సామాన్యం భవేచ్ఛశవిషాణవత్' ఇత్యభావమాహుః, తాన్ ప్రత్యుచ్యతే

సంహృతాఖిలభేద ఇతి ।

యది తావదసామాన్యత్వం సాధ్యతే సిద్ధసాధనమ్ ।

విశేషాణామభావే కేషాం తత్సామన్యమ్? సామన్యం తూక్తం
బ్రహ్మవాదిభిర్విశేషప్రత్యస్తముఖేన నిరూపణాదుపచారతః ।

అథాభావ ఏవ సాధ్యః, విశేషైరేవాస్య నిర్విశేషైర్వ్యభిచార ఇతి ।

[ఇతి శ్రీమన్మణ్డనమిశ్రవిరచితాయాం బ్రహ్మసిద్ధౌ బ్రహ్మకాణ్డః సమాప్తః ।

ఏదితిఓన్ Oరిగినల్ల్యBరహ్మ అన్ద్వర్కకాణ్డస్wఏరే తోగేథేర్ Vఅచస్పతి దోఏస్నొత్క్నw
థిస్దివిసిఓన్.]

.

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౩౯]

॥తర్కకాణ్డః ॥

నను ప్రత్యక్షాదిభిర్వ్యావృత్తానాం భావస్వభావానామవగమాన్నైకస్మిన్నద్వయే శబ్దః ప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్, గ్రావప్లవనాద్యర్థవచోవత్ ।

ఉచ్యతే

ఆహుర్విధాతృ ప్రత్యక్షం న నిషేద్ధృ విపశ్చితః ।

నైకత్వ ఆగమస్తేన ప్రత్యక్షేణ విరుధ్యతే ॥ ౧.౪ ॥

నను ప్రమాణాన్తరపరతన్త్రాణాం పురుషవచసాం తద్విరోధాద్యుక్తమప్రమాణత్వమ్ ।

స్వతన్త్రస్య త్వామ్నాయస్యానపేక్షితప్రమాణాన్తరప్రవృత్తేస్తద్విరోధేఽపి కస్మాదప్రమాణత్వమ్? ఆమ్నాయవిరోధాదేవ తు ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణతాయాః కిమితి న చ్యవన్తే? తుల్యేఽనపేక్షత్వే న విశేషహేతురస్తి ।

తత్ర వృథా ప్రమాణాన్తరవిరోధపరిహారపరిశ్రమ ఇతి ।

తత్ర కేచిదాహుః

ప్రత్యక్షాదివిరోధే ఆమ్నాయస్య దౌర్బల్యమ్, సాపేక్షత్వాత్ ।

తథా హి స్వరూపసిద్ధ్యర్థమేవ తావత్ప్రత్యక్షాదీన్యామ్నాయోఽపేక్షతే ।

తథా చ తేషాం ప్రామాణ్యమనుమన్తవ్యమ్, తదపబాధనే స్వరూపస్యైవ తావదసిద్ధేః ।

న త్వేవమామ్నాయే ప్రత్యక్షాదీనాం కాచిదపేక్షా ।

దృష్టవ్యభిచారత్వాచ్చ శబ్దస్య, ప్రత్యక్షస్య చాదృష్టవ్యభిచారాత్ ।

అపి చ సావకాశానవకాశయోరనవకాశం బలవత్ ।

అనవకాశాశ్చ ప్రత్యక్షాదయః, సావకాశస్తు శబ్దో గౌణేనార్థేన ।

తథా హి

శక్యమేకత్వమభేదశ్రుతీనాముపచరితమవకాశో వర్ణయితుమ్ ।

అవివక్షితార్థానాం వా వేదాన్తానాం జపోపయోగోఽవకాశః ।

ఉపనిషదో వేదాన్తా ఇతి వర్ణితమ్ ।

కిం చ వ్యాకులత్వాదామ్నాయస్యావ్యాకులత్వాత్ప్రత్యక్షాదీనామ్ ।

కర్మవిధయో హి భేదాశ్రయా అభేదాశ్రయాశ్చ వేదాన్తాః పరస్పరపరాహతా అసత్యపి ప్రమాణాన్తరవిరోధే దుర్లభప్రామాణ్యాః ।

కిం పునరవ్యాహతప్రతిష్ఠితప్రామాణ్యాదివిరోధే ।

తస్మాదిదమవిరోధాయ ప్రయత్యత ఇతి ।

ముఖ్యత్వాచ్చ ।

ముఖ్యా హి ప్రత్యక్షాదయః ।

జాతస్య జన్తోరపరకాల ఆమ్నాయః ।

స తైః ప్రతిష్ఠితార్థైరపహృతవిషయః కల్పనీయార్థో బాధ్యతే, తదనుసారేణ వార్థకల్పనామర్హతి ।

అర్థతోఽపి చ ముఖ్యతా ప్రత్యక్షాదీనామ్ ।

పదపదార్థవిభాగాధీన ఆమ్నాయార్థపరిచ్ఛేదః, స చ ప్రత్యక్షాదిష్వాపతతే ।

అతోఽవిరోధాయ ప్రయత్యత ఇతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ४०] అన్యే మన్యన్తే

తుల్యబలత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదీనామామ్నాయస్య చ వస్తుని వికల్పానుపపత్తేర్విరోధే సంశయః స్యాత్ ।

తేనావిరోధ ఉపపాద్యత ఇతి ।

అన్యద్దర్శనమ్

ఆమ్నాయ ఏవ బలవాంస్తద్విరోధే ।

'పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివత్ఽ ।

'పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతిఽ ఇతి ।

తథా హి

సర్వస్య నిసర్గజః ప్రత్యక్షాదినిబన్ధనః కిల విభక్తవస్తుపరిచ్ఛేదః ।

తదపేక్షస్తు తత్పూర్వకోఽనిసర్గజః కస్యచిదేవాగన్తురద్వైతావగమః ।

స పూర్వమనుపమృద్యోదేతుమశక్నువంస్తదపబాధాత్మోదీయతే ।

ఇతశ్చ

సంభవద్విచిత్రవిభ్రమహేతుత్వాత్ప్రత్యక్షాదీనామ్,
విగలితనిఖిలదోషాశఙ్కత్వాచ్చామ్నాయస్య ।

పురుషాశ్రయాణాం హి దోషాణాం శబ్దే పురుషాభావేఽసంభవాత్ ।

శక్యో హ్యామ్నాయాదేవానాదిరవిద్యాసంస్కారో విభ్రమహేతుః ప్రత్యక్షాదిషు సంభావయితుం నిశ్చేతుం చ దేహాత్మాభిమాన ఇవ ।

న త్వేవమపౌరుషేయే శబ్దే కాచిద్దోషాశఙ్కా ।

సత్యాం వా ప్రమాణమేవ న స్యాత్ ।

ప్రత్యక్షాదీనాం తు వ్యావహారికం ప్రామాణ్యమ్, అవిద్యాసంస్కారస్య స్థేమ్నా వ్యవహారవిపర్యయాభావాత్ ।

యత్ర చ వ్యవహారవిపర్యయో న తత్ర ప్రామాణ్యమ్ ।

శబ్దే తు సంభావితదోషే న తత్త్వావేదనేన ప్రామాణ్యమ్ ।

న వ్యవహారావిపర్యయేణ ।

అదృష్టార్థత్వాద్దోషేభ్యో వ్యవహారవిసంవాదిజ్ఞానదర్శనాచ్చ ।

ప్రత్యక్షాదీనాం తు వ్యవహారే సంవాదాన్న శక్యతే వ్యవహారవిసంవాదిజ్ఞానహేతుర్దోషః కల్పయితుమ్ ।

వ్యవహారవిపర్యయాద్ధి స కల్ప్యేత ।

తత్త్వదర్శనస్య తు వేదాన్తజన్మనః ప్రతిపక్షత్వాత్తత్త్వప్రతిహతిమాత్రహేతురేవానాదిరవిద్యానుబన్ధః కల్ప్యతే ।

తతో దోషానుబన్ధః ప్రామాణ్యం చేతి న విరోధః ।

శబ్దస్తు సంభావితదోషో దుర్లభప్రామాణ్య ఏవ స్యాత్ ।

దృశ్యతే హి దోషేభ్యో వ్యవహారవిసంవాదిజ్ఞానోత్పత్తిః ।

తత్ర దోషాశఙ్కయా వ్యవహారవిసంవాదస్య శఙ్కితత్వాత్తత్త్వప్రతిఘాతస్య చ, న తత్త్వావేదనలక్షణం ప్రామాణ్యమ్, న వ్యవహారావిసంవాదలక్షణమితి ।

తస్మాచ్ఛబ్దస్య ప్రామాణ్యాభ్యుపగమే ప్రమాణాన్తరవిరోధేఽపి తస్యైవ బలవత్త్వమితి సాంప్రతమ్ ।

యత్తు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షణాదితి, తత్రోచ్యతే

న ప్రమితావపేక్షావత్తా శబ్దస్య ప్రత్యక్షాదిషు, కిం తు స్వరూపసిద్ధౌ ।

అన్యథా ప్రమాణమేవ న స్యాత్ ।

తథా చ స్వకార్యేఽపేక్షత్వాన్న ప్రత్యక్షాదిభ్యో హీయతే ।

ప్రత్యక్షాదయో పి స్వరూపసిద్ధౌ నాన్యానపేక్షాః ।

కార్యే హి సాపేక్షత్వం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ४౧] సామర్థ్యమపకర్షతీతి ।

యత్త్వేతేషాం ప్రామాణ్యమనుమాతవ్యమితి, కో వాన్యథాహ? వ్యవహారావిసంవాదిలక్షణం తు తత్, న తత్త్వావేదనలక్షణమ్ ।

వ్యావహారికప్రామాణ్యోపేతేభ్యః ప్రత్యక్షాదిభ్యః సిద్ధాదామ్నాయాత్తత్త్వదర్శనమ్, తద్విరోధాత్తేషు తత్త్వదర్శనాంశమేవాపబాధతే, న వ్యవహారావిసంవాదాంశమ్ ।

దృష్టం చ హేతుత్వేనాపేక్షితాయా అపి పూర్వస్యాః ప్రతిపత్తేః పరస్యాః ప్రతిపత్తేర్బలీయస్త్వమ్ ।

యథా దూరస్థేషు వనస్పతిషు హస్తిప్రతిపత్తిభ్యో వనస్పతిప్రతిపత్తేః ।

అపేక్షితా హి హస్తిప్రతిపత్తయో వ్యక్తవనస్పతిప్రతిపత్త్యా హేతుత్వేన ।

న తస్యా ఇన్ద్రియార్థసంనికర్షమాత్రాజ్జన్మ, ఆపాతేఽభావాత్ ।

న చ దేశవిశేషాత్, తద్దేశస్థస్యైవోత్పత్తేః ।

తస్మాత్పురోవర్తిషు వనస్పతిషు ప్రణిహితమనసః ప్రాచ్యవిపర్యాసానుగతమతిసంస్కారసచివేన్ద్రియాదిసంయోగకారితా సేతి మన్తవ్యమ్ ।

ఏవమేకాదిసంఖ్యాబుద్ధ్యపాయా వింశత్యాదిబుద్ధయోఽప్యుదాహార్యాః ।

ఏవం చ యదేకే వర్ణయన్తి

స్వయమేవ వ్యాహతా వేదాన్తార్థప్రతిపత్తిః ।

నాభేదో భేదమన్తరేణ శక్యోఽవసాతుమ్ ।

భేదోపాయా హి తస్య ప్రతిపత్తిః ।

తత్రాభేదః సమాక్షిప్తభేద ఏవ ప్రతాయత ఇతి వ్యాఘాతః

తదపాస్తమ్ ।

యత ఉపాయమాక్షిపతి ప్రతిపత్తిః ।

నోపాయస్య పరమార్థతామ్, మిథ్యాజ్ఞానాదపి తత్త్వప్రతిపత్తేః ।

వ్యావహారికం చ భేదస్య సత్యత్వమిష్టమేవేతి ।

వ్యభిచారదర్శనం చ దుష్టహేతుజన్మనోః శబ్దప్రత్యక్షయోః సమానమ్ ।

ఇతరయోరపి తుల్యమవ్యభిచారిత్వమ్ ।

తథానవకాశత్వమపి ।

యది ఖల్వేకమద్వయం వేదాన్తార్థః, కస్తేషామన్యోఽవకాశః? అథౌపచారికత్వమేకత్వం తదర్థోఽవివక్షితార్థతా వా జపోపయోగినామ్, తత్ర విరోధ ఏవ నాస్తీతి బలాబలచిన్తా నావతరతి ।

తత్కృతః సావకాశత్వేన దౌర్బల్యమ్? కథం చ ముఖ్యమర్థమతిలఙ్ఘ్యోపచరితోఽవకాశః? కథం వౌత్పత్తికే శబ్దస్యార్థం ప్రతి శేషభావే

'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమ్ఽ 'విశిష్టస్తు వాక్యార్థఃఽఇతి చ అవివక్షితార్థతా? ప్రమాణాన్తరవిరోధాదితి చేత్, వార్తమేతత్ ।

న ప్రమాణస్య ప్రమాణాన్తరాపేక్షం ప్రామాణ్యమ్, యేన తద్విరోధే స్వరసం జహ్యాత్ ।

తదపేక్షత్వే హి తదనుగుణతయా వర్తేత ।

నిరపేక్షస్య కః ప్రమాణాన్తరానుసరణే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪౨] హేతుః? లౌకికాస్తు శబ్దాః ప్రమాణాన్తరాపేక్షం స్వార్థమభిదధతీతి యుక్తా తేషాం తదనుసారిణీ వృత్తిః ।

తుల్యే త్వనపేక్షత్వే కిమితి న విపర్యయః, ఉభయోర్వా వ్యాఘాతాదప్రామాణ్యమ్, 'పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యమ్ఽఇతి వా రజతజ్ఞానస్యేవ పూర్వస్య బాధః? న ఖలు రజతజ్ఞానవిరోధాచ్ఛుక్తిజ్ఞానమన్యవిషయమవిషయం వా ।

కథం తర్హి వేదే గుణవాదః ।

యత్ర శ్రౌతైరర్థైః ప్రమాణార్థనిష్పత్తేరసమ్భవః, తత్ర ద్వితీయస్యా అపి వృత్తేః శబ్దానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్తయా ప్రమాణవిషయలాభః ।

యత్ర తు శబ్దాః స్వరసేన లభన్తే విషయమ్, తత్ర న ప్రమాణాన్తరవిరోధాదపావర్తన్తే ।

న హ్యేషాం ప్రమాణాన్తరనిబన్ధనోఽర్థో యేన తద్వశాదపావర్తేరన్ ।

అథ మతమ్

ఉభయానుగ్రహాదేవం కల్ప్యతే ।

ఏవం హి శబ్దః ప్రత్యక్షాదయశ్చానుగృహీతా భవన్తి ।

అన్యథా ప్రత్యక్షాదయోఽత్యన్తమపబాధితాః (ంసా ॰మేవ బాధితాః ఏదితిఓన్) స్యుః ।

నైతత్సారమ్ ।

ప్రమాణసామర్థ్యానుసారేణ ప్రమేయే కాచిత్కల్పనా స్యాత్ ।

ప్రమాణే తు స్వరససిద్ధం పరిత్యజ్య కల్పనాయాం న నిబన్ధనమస్తి ।

తస్మాత్ప్రమాణానుసారేణ వికల్పసముచ్చయవ్యవస్థాః కల్ప్యన్తే, నోభయానుగ్రహాత్ ।

నోభయమనుగృహీతవ్యమితి ప్రమాణమస్తి ।

తే ఏవ ప్రమాణే ఇతి చేత్

యది మతమ్, న ప్రమాణస్య ప్రమాణాన్తరాదనుగ్రాహ్యత్వమ్, అపి తు స్వత ఏవ ।

ప్రమాణత్వాదేవ హి తస్య తేనార్థవ్యవస్థాపనా

యథా తర్హి తతోఽర్థోఽవగమ్యతే తథా వ్యవస్థాపనీయః ।

ఏవం తదనుగృహీతం భవతి ।

అన్యథా బాధితం స్యాత్ ।

అప్రమాణికా చార్థవ్యవస్థా, తతః స్వరసేనాప్రతీతేః, అన్యస్య చాభావాత్, ఇతరేతరాశ్రయప్రసఙ్గాచ్చ ।

ప్రామాణ్యాత్సిద్ధాదర్థాన్తరే ప్రతీతిః ప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కల్పనీయా, తత్ప్రతీతేశ్చ ప్రామాణ్యమ్ ।

స్వరసలభ్యే త్వర్థే ప్రతీతిత ఏవ ప్రామాణ్యమితి నేతరేతరాశ్రయతా ।

తస్మాద్విరోధే బాధ ఏవ పూర్వస్య ప్రమాణానుసారీ, తథా ప్రతీతేః ।

నోత్తరస్య విషయాన్తరకల్పనా ।

న ఖలు రజతజ్ఞానానుగ్రహాయ శుక్తిశకలజ్ఞానస్య గోచరోఽపరః కల్ప్యతే ।

న చ ప్రత్యక్షాదీనామనన్యగతిత్వాదనవకాశత్వమ్ ।

యా ఖలు రజతాదివిభ్రమాణాం గతిః, సా తేషామపి ।

యది తేషాముపచరితః కల్పితో వా విషయః, ప్రత్యక్షాదీనామపి తథా ।

అథాసత్త్వాత్తస్యావిషయా అవిద్యమానార్థాః ప్రత్యక్షాదయోఽప్యేవమ్ ।

తస్మాదవివక్షితార్థత్వముపచరితార్థత్వం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪3] వా గతిరుభయోరవిశిష్టా ।

ఏతేనేదమపి పరాకృతమ్, యదాహుః

శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవిరోధే దృష్టముపచరితార్థత్వమవివక్షితార్థత్వం వా లోకే ।

తస్మాత్ప్రత్యక్షాదివిరోధే వేదాన్తానాం తథాభావ ఇతి, ప్రత్యక్షాదిష్వపి తథా దర్శనాదితి ।

యత్తు ముఖ్యత్వాత్ప్రతిష్ఠితార్థైరపహతవిషయ ఆమ్నాయ ఇతి ।

అత ఏవ బాధకః, శుక్తిజ్ఞానవత్ ।

న చ తదనుసారేణార్థకల్పనామర్హతి, అనపేక్షత్వాత్ ।

న, తదధీనమస్య ప్రమాణత్వమ్ ।

న తైః సంభూయకారిత్వమ్, నామ్నాయస్య ప్రత్యక్షాదీనాం చైకవాక్యభావః ।

పరస్పరానపేక్షో హ్యుభయత్ర బుద్ధ్యుత్పాదః ।

తత్ర పరబలీయస్త్వం న్యాయ్యమ్ ।

యథోక్తమ్

'పూర్వాత్పరబలీయస్త్వం తత్ర నామ ప్రతీయతామ్ ।

అన్యోన్యనిరపేక్షాణాం యత్ర జన్మ ధియాం భవేత్ఽ ॥

యత్ర త్వేకవాక్యతయా సంభూయకారిత్వం తత్రానుపజాతవిరోధితయా స్వరసవృత్త్యా ముఖ్యే స్థితే, ప్రథమయా వృత్త్యా తదేకవాక్యత్వం ప్రతిపత్తుమశక్నువన్తి తదపేక్షితార్థసమర్పణానుపపత్తేః పరపదాని ద్వితీయయా వృత్త్యా పూర్వాపేక్షితమర్థం సమర్పయన్త్యేకవాక్యతాసామర్థ్యాదితి ముఖ్యబలీయస్త్వమ్ ।

యత్తు వ్యాకులత్వాదితి, తత్రోచ్యతే

స్యాద్వ్యాకులత్వమ్, యది కర్మవిధయో భేదప్రతిపాదనపరాః స్యుః ।

తే తు సిద్ధం భేదముపాశ్రిత్య 'ిదమనేనేత్థం సాధయేత్ఽ ఇతి పురుషహితానుశాసనప్రధానాః ।

స్యాదేతత్ ।

అసతి భేదేఽంశత్రయప్రత్యస్తమయాత్కుతో హితానుశాసనమ్? ఉచ్యతే

యథా ఖలు శ్యేనాదిషు 'న హింస్యాత్సర్వా భూతానిఽ ఇతి ప్రతిషేధాత్సాధ్యాంశప్రత్యస్తమయేఽప్యనుశాసనమ్, ఏవం సర్వత్ర సర్వాంశప్రత్యస్తమయేఽపి ।

తథా హి

నిషిద్ధానర్థోదయా కథం హింసా సాధ్యా స్యాత్? అథ భవతి కస్య చిత్తీవ్రక్రోధాక్రాన్తస్వాన్తతయా సముద్ధతధ్వాన్తతిరస్కృతవివేకవిజ్ఞానస్యానర్థమప్యర్థత్వేన పశ్యతః శాస్త్రోపదేశమతిక్రామతః, తథా జ్యోతిష్టోమాదిషు నిసర్గజావిద్యోపదర్శితా అప్రతిబుద్ధానాం త్రయోఽప్యంశాః, తానుపాశ్రిత్య తేషామనుశాసనమ్ ।

ప్రతిబుద్ధాస్తు కర్మవిధిభిర్నానుశిష్యన్తే ।

యథా శ్యేనాదివిధిభిరపజితక్రోధారాతయః ।

తదేవం వ్యవహారసిద్ధభేదాశ్రయేషు కర్మవిధిషు యద్యపి భేదప్రతీతిరస్తి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪౪], తథాపి తేషామతత్పరత్వాన్న తత్ర ప్రామాణ్యం వృత్తాన్తేష్వివార్థవాదపదానామ్ ।

తథా చ కుత స్తైర్వేదాన్తానాం పరాహతిః, వేదాన్తైర్వా తేషామ్? అపి చ ప్రత్యక్షాదిష్వేవ పరాహతిరుపలభ్యతే, బాధ్యబాధకభావదర్శనాద్రజతశుక్తిశకలాదిజ్ఞానేషు, భేదాభేదప్రతీతేశ్చ సర్వత్ర ।

తదేవం బలవత్త్వేఽప్యామ్నాయస్య యో నామ మన్దధీర్లౌకికవచసాం ప్రత్యక్షాదివిరోధ ఉపచరితార్థత్వదర్శనాల్లోకవద్వేదేఽపి శబ్దవృత్తమితి మన్యతే, యో వా నిరూఢనిబిడతయా భేదదర్శనాన్ధకారస్య ప్రత్యక్షాదీనామేవ బలవత్త్వం మన్యతే, లోకవచసాం చ తైర్బాధదర్శనాత్, తత్ప్రతిబోధనాయ విరోధో నిరస్యతే, న హి యో నామ మన్దవిషేణ వృశ్చికేన దష్టో మ్రియతే, నాసౌ న చికిత్స్యత ఇతి ।

తత్ర ప్రత్యక్షే త్రయః కల్పాః

వస్తుస్వరూపవిధిః వస్త్వన్తరస్య వ్యవచ్ఛేదః, ఉభయం వేత్తి, ఉభయస్మిన్నపి త్రైవిధ్యమ్

యౌగపద్యమ్, వ్యవచ్ఛేదపూర్వకో విధిః, విధిపూర్వకో వ్యవచ్ఛేద ఇతి ।

తత్ర వస్త్వన్తరవ్యవచ్ఛేదే ఉభయస్మిన్ వా భేదః ప్రత్యక్షగోచర ఇతి భవతి విరోధః ।

స్వరూపవిధిమాత్రే తు కస్యచిద్వ్యవచ్ఛేదేన శూన్యే న భేదః ప్రమాణార్థః, న హి వ్యవచ్ఛేదాదృతే భేదసిద్ధిః ।

విధిమాత్రవ్యాపారం చ ప్రత్యక్షమ్, అతో న విరోధః కథమిత్యుచ్యతే

లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే ।

విధానమన్తరేణాతో న విషేధస్య సంభవః ॥ ౧.౫ ॥

న తావద్వ్యవచ్ఛేదమాత్రం ప్రత్యక్షవ్యాపారః, న యుగపదుభయమ్, న వ్యవచ్ఛేదపూర్వకం విధానమ్, యతః సిద్ధే విషయే సిద్ధరూపమేవ నిషిధ్యతే

'నేదమిహ␣ 'నాయమయమ్␣ఇతి సిద్ధే భూతలే సిద్ధో ఘటః, గవి వా అశ్వః ।

న ప్రతిషేధ్యాత్ప్రతిషేధవిషయాచ్చ వినా ప్రతిషేధోఽవకల్పతే ।

కథం తర్హ్యత్యన్తాసతాం ప్రధానఖపుష్పాదీనాం ప్రతిషేధః? న హి తత్ర క్వచిద్దేశే కాలే వా నిషేధః, ఆత్యన్తికత్వాత్, నాపి కుతశ్చిత్సిద్ధి, అత్యన్తాసత్త్వాత్ ।

తత్ర కేచిదాహుః

ఖపుష్పాదిషు తావత్సిద్ధేషు ఖాదిషు తద్విధాః పుష్పాదయో నిషిధ్యన్తే, 'ప్రధానం నాస్తి␣ఇతి జగత్కారణే సుఖదుఃఖమోహాత్మతావిభక్తకార్యత్వాదీని నివార్యన్తే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪౫] అన్యే తు

కుతశ్చిన్నిమిత్తాద్బుద్ధౌ లబ్ధరూపాణాం బహిర్నిషేధః క్రియత ఇతి వర్ణయన్తి, అన్యథా దైవనిషిద్ధే కః ప్రతిషేధోఽప్రాప్తరూపే? ప్రాప్తరూపే వా కథమత్యన్తాయ ప్రతిషేధః? అపి చానపేక్షితవిషయనిషేధ్యే వ్యవచ్ఛేదే శూన్యతా ప్రమాణార్థః స్యాత్, న భేదః, సర్వస్య సర్వత్రావిశేషేణ నిషేధాత్ ।

యస్తు భేదాయ వ్యవచ్ఛేదః స భేద్యయోః సిద్ధిమపేక్షతే, న చ సా విధానాదృత ఇతి ప్రాగ్విధానమేషితవ్యమ్, విధిపూర్వక ఏవ చ నిషేధోఽఙ్గీక్రియత ఇతి ।

నాపి విధిపూవకో వ్యవచ్ఛేదః యతః

క్రమః సంగచ్ఛతే యుక్త్యా నైకవిజ్ఞానకర్మణోః ।

న సంనిహితజం తచ్చ తదన్యామర్శి జాయతే ॥ ౧.౬ ॥

న ఖల్వేకప్రమాణజ్ఞానవ్యాపారౌ సన్తౌ విధివ్యవచ్ఛేదౌ క్రమవన్తౌ యుజ్యేతే, క్షణికత్వాత్, క్రమవతోర్హి వ్యాపారయోః పశ్చాత్తనో న తద్వ్యాపారః స్యాత్, వ్యవధానాత్ ।

అపి చ జన్మైవ బుద్ధేర్వ్యాపారోఽర్థావగ్రహరూపాయాః, సా చేదర్థవిధానరూపోదయా, విధేరేవాస్యా వ్యాపారః, యౌగపద్యస్య నిషేధాత్, ఉత్పన్నాయాశ్చ పునరనుత్పత్తేః ।

అపి చ సంనిహితార్థాలమ్బనం ప్రత్యక్షం నాసంనిహితమర్థమవభాసయితుమర్హతి, న చానవభాసమానరూపం వ్యవచ్ఛేత్తుం పర్యాప్నోతి, అనవభాసమానే హి తత్ర వ్యవచ్ఛేద్యే వ్యవచ్ఛేదమాత్రం స్యాత్, న వ్యవచ్ఛేదః కస్యచిత్, సర్వస్య వా స్యాత్ ।

తస్మాన్నానవభాసమానే వ్యవచ్ఛేద్యే వ్యవచ్ఛేదః, న చ సంనిహితార్థావలమ్బనే ప్రత్యక్షేఽసంనిహితావభాసో యుక్తః ।

కథమిదానీం బాధకం ప్రత్యక్షమ్? తత్ర హి పూర్వార్థనిషేధపురఃసరోఽన్యవిధిరేకజ్ఞానేఽభ్యుపేయతే, అసంనిహితనిషేధ్యావభాసశ్చ, తస్మాన్నైష నియమః, యతః పూర్వో నిషేధః, ఏకజ్ఞానవ్యాపారే చ క్రమః, ప్రత్యక్షేణ చాసంనిహితార్థావభాసః ।

నైతత్సారమ్, తత్రాపి పూర్వవిజ్ఞానవిహితే రజతాదౌ 'ిదమ్ఽ ఇతి చ సంనిహితార్థసామాన్యే నిషేధో విధిపూర్వ ఏవ, శుక్తికావిధిస్తు విరోధినిషేధపూర్వ ఉచ్యతే, విధిపూర్వతా చ నియమేన నిషేధస్యోచ్యతే, న విధేర్నిషేధపూర్వకతా నిషిధ్యతే, న చ తత్రైకజ్ఞానస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ४६] క్రమవద్వ్యాపారతా, ఉభయరూపస్యోత్పత్తేః ।

పూర్వజ్ఞానప్రాపితత్వాచ్చ విషయవ్యవచ్ఛేద్యయోర్నాసంభవః, పూర్వజ్ఞానావభాసితే చ వ్యవచ్ఛేద్యే వ్యవచ్ఛేదస్య వృత్తేర్నాసంనిహితార్థావభాసప్రసఙ్గః, పూర్వాపేక్షస్య తస్యోత్పత్తేః ।

పూర్వాపేక్షయైవ చ తద్ద్విరూపముదేతి, అన్యథా ఏకరూపమేవోదీయాత్ ।

అపి చ సర్వవ్యవచ్ఛేదానపాకుర్వతః కో వ్యవచ్ఛేదోఽభిమతః, యేన ప్రత్యవస్థీయేత? సిద్ధః స లోక ఇతి చేత్, అయం వా కిం న లోకసిద్ధః

నాశ్వో గౌః, న గౌరశ్వ ఇతి?

యత్తు మతమ్

ఏకవిధిరేవాన్యవ్యవచ్ఛేదః ।

తథా హి

దర్శనం యథైవ తదాకారతయా తద్రూపం విదధాతి, తథా తదేకాకారప్రతినియమాత్, 'తదేవ, నాన్యత్ఽ ఇత్యన్యద్వ్యవచ్ఛినత్తి, తత్సామర్థ్యప్రభావితౌ చ 'ిదమ్, నేదమ్ఽఇతి వికల్పౌ భావాభావవ్యవహారం ప్రవర్తయతః ।

న హ్యేకాకారప్రతినియతాదనన్యసంసర్గిణో జ్ఞానాదన్యోఽన్యవ్యవచ్ఛేదః ।

తత్రోచ్యతే

విధానమేవ నైకస్య వ్యవచ్ఛేదోఽన్యగోచరః ।

మా స్మ భూదవిశేషేణ మా న భూదేకధీజుషామ్ ॥ ౧.౭ ॥

నైకప్రతినియమోఽన్యాభావనిశ్చయనిమిత్తమ్, ఉపలబ్ధిలక్షణప్రాప్త్యస్యేతరస్య చావిశేషేణ వ్యవచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, తత్రప్రతినియమో హి తతోఽన్యస్యాసంసర్గః ।

తథా చాసంసర్గాద్వ్యవచ్ఛేదే తస్య దృశ్యాదృశ్యయోరవిశేషాదుభయోర్వ్యవచ్ఛేదః స్యాత్ ।

అథ మతమ్

భవత్యేవ, తథా హి

యావన్తోఽస్యానాత్మానస్తానవిశేషేణ తదాత్మనియమాద్దర్శనమపాకరోతి, తథా చ నాస్యాన్య ఆత్మానః, తద్దేశకాలాస్తు భవేయుః, రూపాదివదవిరోధాత్,
తత్రోపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తిర్విశేషస్తద్దేశకాలవ్యవచ్ఛేదావధారణాయ, సంభవతి హ్యనుపలభ్యస్తద్దేశకాలోఽనాత్మానుపలభ్యమానోఽప్యన్యోపలబ్ధౌ, ఇతరవత్, అన్యథా న తుల్యోపలమ్భయోగ్యతః స్యాత్ ।

సత్యమస్త్యయం విభాగః, న త్విదానీం దర్శనప్రతినియమస్య సామర్థ్యమ్, తథా హి

ప్రతినియతమపి తత్ర దేశే కాలే చ రూపే దర్శనం తయోర్యథా రూపవిధిమాత్రోపక్షయాన్న [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ४౭] రసం వ్యవచ్ఛినత్తి, తథా భూభాగదర్శననియమోఽపి భూభాగవిధిమాత్రవ్యాపారత్వాన్న ఘటదృశ్యమపి వ్యవచ్ఛిన్ద్యాత్, వ్యవచ్ఛేదే వా సర్వస్య వ్యవచ్ఛేదః ।

తస్మాద్దృశ్యవ్యవచ్ఛేదేఽపి హేత్వన్తరముపాస్యమ్, న దర్శనప్రతినియమమాత్రమ్ ।

తథా చాత్మాన్తరవ్యవచ్ఛేదోఽపి న తతః సిద్ధిముపాశ్నుతే ।

కామం విధేర్విధేయాసత్త్వవ్యవచ్ఛేదరూపత్వాత్తదభావో వ్యవచ్ఛిద్యేత, నాత్మాన్తరసత్తా, తద్దేశకాలయోరివానుపలభ్యసత్తా ।

నైకస్య బహవ ఆత్మాన ఇతి చేత్, అన్యతస్తర్హి విరోధాద్వ్యవచ్ఛేదః ।

న దర్శననియమాత్ ।

అసతి చ వ్యవచ్ఛేదే కుతో బహుత్వమ్, కుతో వా విరోధ ఇతరేతరాశ్రయం వా? తస్మాన్నైకవిధిరన్యవ్యవచ్ఛేదః ।

అపి చ ఏకనియమాదన్యవ్యవచ్ఛేదే చిత్రాదిషు నీలాదీనామేకదర్శనభాజాం భేదో న సిధ్యేత్, ఏకజ్ఞానసంసర్గాదేకత్ర జ్ఞానస్యానియమాత్ ।

నను ప్రకృత్యైవ భిన్నా భావాః, తాంస్తద్విధాన్ విదధదేవ దర్శనం పరస్పరతో వ్యావర్తయతి, న హి వ్యావృత్తిరన్యా వ్యావృత్తిమతః ।

తత్ర వ్యావృత్తిమద్విధౌ సాపి విధీయత ఏవ, యత్ప్రకృతిః ఖలు యః పదార్థః స తయైవ ప్రకృత్యా విధేయః, అన్యథా న తస్య విధిః స్యాత్, వ్యావృత్తస్వభావాశ్చ భావా యథాయథం దర్శనేషు నిర్భాసన్తే, తస్మాత్తథైవ విధీయన్త ఇతి ।

అత్రాప్యసంస్పృష్టనిర్భాసనాదసంస్పృష్టస్వభావత్వే దృశ్యయోరవిశేషేణ వ్యవచ్ఛేదస్తదవస్థః ।

అపి చ

న భేదో వస్తునో రూపం తదభావప్రసఙ్గతః ।

అరూపేణ చ భిన్నత్వం వస్తునో నావకల్పతే ॥ ౧.౮ ॥

న వ్యావృత్తిర్వస్తుస్వభావః, సా ఖల్వేకానేకాధిష్ఠానా ప్రతిజ్ఞాయతే ప్రజ్ఞాయతే చ ।

తథా చ తస్యా ఏకస్యా అనేకవృత్తేర్వస్తుస్వభావత్వే వస్తూనామపి భేదో న స్యాత్, నైకస్మాదభిన్నస్వభావం భిన్నం యుజ్యతే తద్వదేవ ।

అథ మా భూదేష దోష ఇత్యర్థాన్తరమేవ వ్యావృత్తిరాస్థీయతే, తథాపి వ్యావృత్తేరరూపత్వాత్స్వరూపేణ న భావా వ్యావృత్తాః స్యుః ।

అపరః కల్పః

భేదః పరస్పరానాత్మస్వభావః, స చేద్వస్తునః స్వభావః, వస్తూనామభావప్రసఙ్గః, అభావాత్మకత్వప్రతిజ్ఞానాత్ ।

అపరః [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౪౮] ప్రకారః

భేదశ్చేద్వస్తునః స్వభావః, నైకం కిఞ్చన వస్తు స్యాత్, భేదేనైకత్వస్య విరోధాత్ ।

పరమాణురపి భేదాదనేకాత్మక ఇతి నైకః ।

తథా చ తత్సముచ్చయరూపోఽనేకోఽప్యస్యాత్మా నావకల్పతే, తత్రైకత్వానేకత్వయోరనుపపత్తేస్తృతీయప్రకారాసంభవాచ్చ వస్తునో నిఃస్వభావత్వప్రసఙ్గః ।

అన్యా వ్యాఖ్యా ద్వితీయార్ధస్య

వ్యతిరేకావ్యతిరేకవికల్పే ప్రత్యవతిష్ఠతే, వస్తుగత ఏష విభాగః

తత్స్వభావత్వమన్యత్వం చేతి, నావస్తుని వికల్పవిరచితశరీరే భేదేఽవతారమర్హతి ।

తథా హి

తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయోఽనాదివికల్పవాసనోపాదానవికల్పపరిదర్శితశరీరః 'యమస్మాద్భిన్నః, అయమనయోర్భేదః' ఇతి వ్యవహారం ప్రవర్తయతి, న భేదో నామ కిఞ్చిద్వస్తు, యస్య తత్త్వమన్యత్వం వా కిఞ్చిద్విచార్యేత ।

తత్రేదం పునరుపతిష్ఠతే

అరూపేణ చ భిన్నత్వం వస్తునో నావకల్పతే ।

యది తర్హ్యరూపో నిఃస్వభావో భేదః

న హి వస్తుస్థిత్యాస్తి, వికల్పైరేవ కేవలముపదర్శ్యతే

న తర్హి వస్తునో భిన్నత్వమ్, పరమార్థతో భేదాభావాత్, న హి కల్పితేన స్వభావేన పారమార్థికీ తద్వత్తా యుజ్యతే, కల్పితైవ స్యాత్ ।

తదేతదస్మాభిరుచ్యమానం కిమితి భవాన్నానుమన్యతే? వయమప్యేతదేవ బ్రూమః

న భేదో భావతోఽస్తి, అనాద్యవిద్యావిలసితమేతదితి ।

యదుక్తమ్

భేదాత్మత్వే వస్తున ఏకవస్త్వభావః, తద్భావాదితరస్యాపీతి వస్త్వభావః, తత్రాహుః

పరాపేక్షం వస్తునో భేదస్వభావం బ్రూమః, నాత్మాపేక్షమ్, యేన విరోధాదేకవస్త్వభావః స్యాత్, స్వరూపేణ త్వేకం వస్తు పరాపేక్షయా భిన్నమితి ।

తత్రోచ్యతే

పౌరుషేయీమపేక్షాం చ న హి వస్త్వనువర్తతే ।

నాపేక్షా నామ కశ్చిద్వస్తుధర్మః, యేన వస్తూని వ్యవస్థాప్యేరన్, న ఖలు స్వహేతుప్రాపితోదయేషు స్వభావవ్యవస్థితేషు వస్తుషు స్వభావస్థితయే వస్త్వన్తరాపేక్షా యుజ్యతే ।

తత్ర పురుషప్రత్యయధర్మోఽయమ్ ।

న చ పురుషప్రత్యయానువిధాయీని వస్తూని, స్వహేతుభ్యః స్వస్వభావవ్యవస్థితేః ।

అతో న తదనుసారేణ వస్తురూపం వ్యవతిష్ఠతే ।

వ్యవస్థితవస్తుస్వరూపానుసారేణైవ తస్య వ్యవస్థా న్యాయ్యా, తత్పూర్వకత్వాత్ ।

పరస్పరాపేక్షాయాం చ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ४६]
వస్తుస్వభావస్థితావితరేతరాశ్రయప్రసఙ్గాత్ ।

అథవా యదుక్తమ్

ఏకస్మాద్భేదాదవ్యతిరేదాద్వస్తునో భేదాభావప్రసఙ్గ ఇతి, తత్రాహుః

న భేద ఏకః, రూపవిరోధాత్, ఏకత్వే చ తన్నిమిత్తం వస్తూనామేకత్వం స్యాత్, తస్మాత్ప్రతిభావం భేదో భిద్యతే, కథం తర్హ్యనేకాశ్రయత్వమ్? అపేక్షాతః, తథా హి ప్రతియోగ్యపేక్షం తస్య స్వరూపం వ్యవస్థితమ్, తథా చ యథాయథం భేదైః ప్రతియోగ్యపేక్షైరాత్మభూతైర్భిన్నాః సర్వే భావా ఇతి ।

తత్రోచ్యతే

పౌరుషేయీమితి ।

పురుషో హ్యేకమర్థం గృహీత్వా పరమపేక్షతే కార్యార్థమ్, స్వహేతుభ్యస్తు ప్రతిలబ్ధావికలస్వభావానాం భావానాం భావాన్తరేషు కిమర్థాపేక్షా? నను స్వభావస్థితయే, నానావిధా హి భావస్వభావాః, తత్ర కశ్చిత్ప్రతియోగ్యపేక్ష ఏవ వ్యవతిష్ఠతే వస్తుతత్త్వే, యథాయమేవ భేదః ।

న తర్హి హేతుభ్యో భావస్యావికలాత్మలాభః, భేదాఖ్యస్య రూపస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ ।

హేత్వన్తరాచ్చ ప్రతియోగినః సంపద్యమానః పశ్చాద్భేదో న స్వభావః స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

అవికలరూప ఏవ భావో హేతుభ్యో జాయతే ।

తత్ర భేదాఖ్యం రూపం ప్రతియోగ్యపేక్షమ్, నానపేక్షం కదాచిదిత్తస్య తద్విధత్వాత్తేన తద్విధేనైవ సహ జాయత ఇతి న వికలరూపప్రాదుర్భావః ।

తత్రోచ్యతే

భవతు తద్విధస్య ప్రాదుర్భావః, అపేక్షార్థస్తు వక్తవ్యః, యస్య హి యత్ర కిఞ్చిదాయతతే, తత్తదపేక్షత ఇత్యుచ్యతే, నాన్యో విశేషః సాపేక్షనిరపేక్షయోర్వ్యవస్థాపకో నిరూప్యతే ।

తత్ర న తావదుత్పత్తిః ప్రతియోగిన్యాయతతే, స్వహేతుభ్యోఽవికలస్యోత్పత్తేః ।

నార్థక్రియా, తదసంనిధానేఽపి తస్యార్థక్రియాదర్శనాత్ ।

ప్రతీతిశ్చేత్

తథా హి, నానపేక్ష్య ప్రతియోగినం భేదః ప్రతీయత ఇతి

న తర్హి భేదస్వభావః సాపేక్షః, తస్మిన్నవస్థితే వస్తుస్థిత్యుత్తరకాలా ప్రతీతిరర్థాన్తరమేవ ప్రతియోగినమపేక్షతే, యథా వ్యవస్థితానపేక్షస్వభావా రూపాదయశ్చక్షురాద్యపేక్షాయాం ప్రతీతౌ న సాపేక్షస్వభావాః కథ్యతే ।

ఇతరేతరాశ్రయాచ్చ న ప్రతీతిరపి పరస్పరాయత్తావకల్పతే ।

న చ వస్తుమాత్రాదనవగృహీతభేదాద్భేదసిద్ధిః, ఏకస్మిన్నపి తత్ప్రసఙ్గాత్ ।

తస్మాత్పౌరుషేయీమపేక్షాయాం న వస్త్వనువర్త్తతే, అతో న వస్తుస్వభావ ఇత్యర్థః ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౦] అన్యా వ్యాఖ్యా

న భేదో వస్తునో రూపమ్, ఆపేక్షికో హి ప్రతీయతే ।

న చాపేక్షాయాం పురుషప్రత్యయం వస్త్వనువర్తతే, వ్యవస్థితవస్తుపూర్వకత్వాదితి ।

కథం తర్హి పిత్రాదయః? న హి తేఽపేక్షయా వినా, న చ ఖపుష్పగన్ధర్వనగరాదితుల్యాః, అవిసంవాదివ్యవహారాఙ్గతయా లోకసిద్ధత్వాత్ ।

ఉచ్యతే

భేదోఽప్యేవం కిం న లోకసిద్ధః? అపి చ

పిత్రాదివిషయేఽపేక్షా జననాదిప్రభావితా ॥ ౧.౬ ॥

ఏకక్రియావిశేషేణ వ్యపేక్షా హ్రస్వదీర్ఘయోః ।

వ్యవస్థితే ఏవ జన్యజనకశక్తీ పితృపుత్రశబ్దయోరభిధేయే, తే తు సమానజననవ్యాపారవిషయే తావాస్కన్దతః, స్వభావభేదాత్ ।

అతో యేన సమానత్వమ్, తత్రాపేక్షా ।

ఏతదుక్తం భవతి

శబ్దార్థస్తత్ర సాపేక్షః, న వస్తు ।

అపేక్షాహేతుశ్చ తత్ర సాధారణీ క్రియా విద్యతే వ్యవస్థితయోరపి వస్తునోః ।

భావభేదే త్వయం వస్తుతత్త్వగతో విచారః, న చాపేక్షాహేతుః కశ్చిదుపలభ్యతే ।

హ్రస్వదీర్ఘయోరప్యేకజాతీయాయాం క్రియాయాం దేశవ్యాప్తౌ న్యూనాధికభావాదేవం ద్రష్టవ్యమ్ ।

యది తర్హి కార్యభేదాదప్యపేక్షా, హన్త! అర్థక్రియాభేదాదేవ భావానాం పరస్పరాపేక్షో భేదః సేత్స్యతి ।

కిం చాసత్యామపి దర్శనాద్భేదసిద్ధౌ విధిమాత్రవ్యాపారత్వాత్కార్యభేదాదేవ కారణభేదమనుమిమీమహే ।

నైకత్వే కార్యభేదః కల్పతే, కారణస్వభావాపేక్షత్వాత్కార్యభేదస్య ।

తజ్జననశ్చేదస్య (తజ్జననం చేదస్య ఏదితిఓన్) స్వభావః, నాన్యజననః ।

తస్మాత్కార్యాన్తరస్యాన్యతో జన్మేతి ।

తదిదం భేదేనైవ భేదప్రసాధనం నాతిచతురశ్రమ్ ।

అపి చ

అర్థక్రియాకృతే భేదే రూపభేదో న లభ్యతే ॥ ౧.౧౦ ॥

దాహపాకవిభాగేన కృశానుర్న హి భేదవాన్ ।

నార్థక్రియాభేదాద్భావానాం పరస్పరాపేక్షో రూపభేదః ప్రతీయతే, నాప్యనుమాతుం శక్యతే ।

వ్యపదేశభేదమాత్రం తు స్యాత్, ఏకస్మిన్నపి వహ్నౌ దాహపాకాదికార్యభేదదృష్టేః ।

అథ మతమ్

రూపాదిసమూహో వహ్నిః ।

తత్ర రూపాత్ప్రకాశః, స్పర్శాద్దాహ ఇతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౧] కామమ్, దాహపాకౌ తు స్పర్శాదేవ ।

తౌ చ లోకే ప్రతీతిభేదౌ సత్యపి సంయోగిద్రవ్యవిక్రియాసామాన్యే ।

కర్మ చైకం సంయోగవిభాగసంస్కారాణాం హేతుః, ఆత్మా చేచ్ఛాదీనామ్, సత్త్వాదయశ్చ ప్రత్యేకమభేదాల్లాఘవప్రకాశాదీనామ్, రూపాదయో జ్ఞానవిశేషాణాం సజాతీయక్షణానాం చేత్యుత్ప్రేక్షితవ్యమ్ ।

నను నార్థక్రియాభేదమాత్రాద్భేదం బ్రూమః, అపి తు తత్రాసంభావిన్యా అదృష్టాయాః ।

యథా చక్షుషి సత్యప్యదృష్టాయాశ్చ బధిరే తత్రాసంభావిన్యాః శబ్దబుద్ధేరిన్ద్రియభేదః ।

పరస్పరాసంభవికార్యాశ్చ ప్రాయేణ భావాః, అన్యకార్యస్యాన్యత్రాదర్శనాత్ ।

అథ కార్యాసంభవః కథం ప్రత్యేతవ్యః? ననూక్తం తత్రాదర్శనాత్ ।

న తర్హ్యసంభవః ।

యస్య ఖల్వద్వయం జగత్తస్య కార్యజాతమేకత్రైవ దృశ్యత ఇతి కథమదర్శనమ్? తత్ర సిద్ధే భేదే తత్రాదర్శనమ్, తత్రాదర్శనాచ్చ భేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయాన్న భేదానుమానమ్ ।

అథ మతమ్

అదృష్టస్య దర్శనాదితి ।

తదసత్, ఏకస్మాదపి క్రమవతాం కార్యాణాం దర్శనాత్ ।

స్యాదేతత్

ఏకాన్తతోఽభేదే కార్యదర్శనాదర్శనే న యుక్తే, విశేషాభావాత్ ।

న తర్హి కార్యభేదోఽభేదమపబాధతే ।

తదనుపమర్దేన విశేషమాత్రానుమానం స్యాత్ ।

తచ్చ కల్పనావిషయం నైవావజానీమహే, వస్తుసతస్తస్యాయోగాత్, తత్త్వాన్యత్వయోరసంభవాత్ ।

యస్తు క్షణికవాదీ తత్త్వమేవ విశేషస్య న మన్యతే, తస్యాసతి కారణస్వభావాభేదే కథం తుల్యస్వభావకార్యోత్పాదః ।

అథ నిరన్వయవినాశానామపి కల్పనావిషయాదభేదాత్కార్యస్య తుల్యతా ।

హన్త! తర్హి భేదాదేవ కల్పనావిషయాత్కార్యభేదసిద్ధేర్ముధా కారణభేదకల్పనా ।

అథ కార్యాభేదే న (అథ న కార్యాభేదేన ఏదితిఓన్) కారణస్వభావాభేదోఽపేక్ష్యేత, భిన్నస్వభావేభ్యః సహకారిభ్య ఏకకార్యోత్పత్తేః, యథా చక్షురాదిభ్యో రూపవిజ్ఞానస్య (రూపాదిజ్ఞానస్య ంసా, ంస్C రూపాదిజ్ఞానస్య ఏదితిఓన్) ।

యథా తర్హి కార్యస్వభావాభేదాయ న కారణస్వభావాభేదోఽపేక్ష్యతే, తథా

తద్భేదాయ కారణభేదోఽపి నాపేక్షితవ్యః ।

అపి చానేకకారణజన్యేఽప్యేకస్మిన్ కార్యే కారణవ్యాపారవిషయభేదస్తైనైవ వర్ణితః, యథా రూపజ్ఞానస్య

చక్షుషో రూపగ్రహణనియమః, సమనన్తరజ్ఞానాదుపలమ్భాత్మతా, విషయాత్తదాకారతేతి ।

యది చ కార్యతుల్యత్వం న హేతుసామ్యకృతమ్, న కార్యాద్ధేత్వనుమానం స్యాత్, భిన్నజాతీయాదపి తుల్యజాతీయోత్పత్తిసంభవాత్ ।

హేత్వభేదశ్చేన్న [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౨] కార్యాభేద ఉపయుజ్యతే, కస్తుల్యజాతీయాద్విజాతీయస్య జన్మ నివారయేత్? తత్ర యథా వ్యావహారికాదభేదాత్కార్యాభేదస్తథా వ్యావహారికాద్భేదాత్కార్యభేద ఇతి న విశేషః ।

స్యాదేతత్

కల్పితశ్చేద్భేదః కార్యభేదాయ ప్రభుః, న తర్హి కల్పితః ।

న హ్యన్యత్పరమార్థసతో లక్షణమర్థక్రియాసామర్థ్యాత్ ।

తుల్యమిదమభేదేఽపి ।

యోఽపి మన్యతే

యుగపద్విరుద్ధార్థక్రియాదర్శనాద్భేదావగతిః ।

తథా హి

జననమరణవృద్ధిక్షయస్థానగమనశోకహర్షాదివివిధవిరుద్ధధర్మసముపేతమేకదా విశ్వముపలభ్యతే ।

తద్భేదవదితి గమ్యతే ।

తస్యాపీదమేవోత్తరమావృత్త్యా

దాహపాకవిభాగేనేతి ।

కథమ్? ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః

కో విరుద్ధార్థః? యద్యేకత్రాసంభవః, సోఽసిద్ధః ।

అథ పరస్పరవ్యవచ్ఛిన్నాత్మతా, జననాదయశ్చ పరస్పరరూపనివృత్త్యాత్మాన ఇతి ।

న తర్హ్యతో భేదసిద్ధిః ।

ఏకస్మిన్నపి వహ్నౌ దగ్ధృత్వపక్తృత్వదర్శనాత్ ।

న హి పరస్పరవ్యవచ్ఛేదమన్తరేణ నానాత్వం ధర్మాణామ్ ।

తతశ్చేద్భేదః, నానేకధర్మకమేకం కిఞ్చిత్స్యాత్ ।

అథ పరస్పరాభావాత్మతైవ విరోధః

నైకస్మిన్ స ఏవ భవతి, న చ భవతీతి ।

తతో భేదావసాయః ।

తదసత్ ।

న హ్యేవం ధర్మావేవ, కుతస్తయోర్విరోధాద్భేదావగతిః ।

ఖపుష్పాదిషు చోభయాభావాదుభయప్రసఙ్గః ।

అథ వధ్యఘాతకభావో (వధ్యఘాతుకం ఏదితిఓన్) విరోధః

హర్షః శోకం హన్తి శోకశ్చ తమ్, ఏవమితరేష్వపి ।

తత్రాపి నాజాత ఏకోఽన్యం నాశయతి, నాన్యాధికరణమ్ ।

తస్మాదేకాధికరణో భూత్వా నాశయతీతి వాచ్యమ్ ।

ఏవం చ తయోరేకాధికరణత్వదర్శనాన్న తద్దర్శనేనాధికరణభేదానుమానమవ్యభిచారమ్ ।

అథ భావరూపతద్వ్యవచ్ఛేదాత్మానో ధర్మా విరోధినః

నిత్యత్వానిత్యత్వమూర్త్త్వామూర్త్త్వాదయః ।

తత్సంబన్ధాద్భేదగతిః ।

తదపి న ।

యతో నావశ్యమ్, యో యత్ర భవతి, స తం వ్యాప్నోతి ।

న హి రథాదయస్తత్సంయోగాదయో వా నభో వ్యశ్నువతే, అన్యాన్ వా సంయోగినః పృథివ్యాదీన్, అవచ్ఛిన్నత్వాత్ ।

ఏవమవచ్ఛిన్నా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫3] ధర్మా అనవచ్ఛిన్నమనన్తమర్థమాశ్రయన్తోఽపి న వ్యశ్నువతే ।

అతో నైకస్మిన్నపి భావాభావవిరోధః ।

యస్తు మన్యేత

అర్థక్రియాభేదోఽర్థక్రియావ్యవస్థా ।

తతో భేదాధిగమః ।

ఏకత్వే హి న వ్యవస్థా యుజ్యతే ।

తథా చ పయసోఽపి తైలం తిలేభ్యశ్చ దధి స్యాత్ ।

తథైకస్మిఞ్జాయమానే సర్వం జాయేత, నశ్యతి చ నశ్యేత్ ।

అన్యథా భేద ఏవ శబ్దాన్తరేణోక్తః స్యాత్ ।

తదుక్తమ్

సహోత్పత్తివినాశౌ సర్వం చ సర్వత్రోపయుజ్యేత ఇతి ।

తస్యాపీదమేవోత్తరమ్

దాహపాకవిభాగేనేతి ।

యది కార్యనానాత్వం వ్యవస్థా, న తయా తిలానాం పయసశ్చ భేదం ప్రతిపద్యతే ।

అథ పయసో దధ్నో జన్మ, నాన్యత ఇతి వ్యవస్థా ।

నాన్యత్వం సిద్ధయా వ్యవస్థయా ప్రమిత్సితం తల్లక్షణమనుప్రవేష్టుమర్హతి, తస్యా అసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ।

తస్మాద్దధిజననశక్తిస్తదభావశ్చ వ్యవస్థా ।

తతో భేదః ।

న హ్యేకవిషయ ఏకస్య శక్త్యశక్తీ యుజ్యేతే ఇతి

స చాయం విరోధిధర్మయోగో భేదహేతురనన్తరమేవ నిరాసి ।

యథా ఖలు దీర్ఘకాలాః పదార్థా మితకాలైర్ధర్మైః సంబధ్యమానాస్తద్ధర్మాణోఽతద్ధర్మాణశ్చ న విరోధపదభాజః, తథా పరిమితదేశైర్విపులదేశా అనన్తాశ్చ ।

కథమనన్తస్యాన్తవాన్ ధర్మ ఇతి చేత్, వ్యతిరేకేఽనివర్చనీయత్వే వా నాస్త్యసంభావనావకాశః ।

అవ్యతిరేకేఽపి దీర్ఘకాలస్యైవ మితకాలః ।

యోఽపి దీర్ఘకాలమర్థం న ప్రతిపద్యతే తం ప్రతీదం పునః పఠితవ్యమ్

దాహపాకవిభాగేనేతి ।

ఏకోఽపి వహ్నిః కిఞ్చిదేవ దహతి పచతి చ ।

తథా చ దాహకశ్చాదాహకశ్చ న భిద్యతే ।

తథా న దాహాన్తరాణి పాకాన్తరాణి వా కరోతి తస్మిన్నేవ దాహ్యే పాక్యే చ ।

తథా బీజాదయః ప్రత్యేకం సమర్థా అపి నాఙ్కురాన్తరాణి జనయన్తి, నాపి సామగ్రీ ।

తథా చ జనకత్వమజనకత్వమితి ।

అథైకస్మిన్నేవ జనకశక్తిః, అన్యం ప్రధ్వస్తమాగామినం వైకం కిం న జనయతి ।

అథ తత్రైవైషాం సామర్థ్యమ్, నాన్యత్ర తుల్యజాతీయేఽపి ।

కుతః? తస్యైవోత్పత్తేః, కార్యగమ్యత్వాచ్చ సామర్థ్యస్య ।

తథా చ న శక్తిరశక్తిశ్చేతి విరోధః ।

అభేదేఽపి తర్హి పయసస్తిలానాం దధ్నోఽనుత్పత్తౌ న విరోధః ।

తథా హి

యస్య తావద్దధ్నః పయసో జన్మ న తస్య తిలేభ్యోఽనుత్పత్తిః, యేన శక్త్యశక్తివిరోధాద్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౪] భేదః స్యాత్ ।

కుతః? తిలానాం పయసోఽభేదాత్ ।

అథ దధ్యన్తరస్యానుత్పత్తేర్విరోధః ।

తచ్చ న, అన్యత్రాశక్తేస్తత్రైవ శక్తేర్బీజాదీనామివ ।

న హి సమర్థమిత్యేవ కారణం సర్వం తుల్యజాతీయం జనయతి, ఏకస్మాదేవ సర్వతుల్యజాతీయకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గాత్ ।

అథ మతమ్

అర్థక్రియాసు భేదేన వినియోగాద్భేదమధ్యవస్యామః ।

దధ్నే హి పయో వినియుజ్యతే, న సికతేతి ।

తదప్యనైకాన్తికమ్, ఏకత్వేఽపి భేదేన వినియోగదర్శనాత్ ।

తదేవార్థవస్తు సహకారిసమేతం వినియుజ్యతే, న కేవలమ్ ।

అథ మతమ్

భిన్నమేవ తత్, సహకారిసన్నిధానోపాధిభేదాత్ ।

ఔపాధికస్తర్హి ప్రత్యయమాత్రనివేశీ భేదః, న పరమార్థతః ।

తథాభూతశ్చ భావభేదో హ్యనుజ్ఞాయత ఏవ ।

యోఽపి క్షణికత్వేన భేదమాహ, తస్యాపి భేదస్య తుల్యత్వాత్సర్వం సర్వత్ర వినియుజ్యతే, న వా కిఞ్చిత్క్వచిత్, అదృష్టసామర్థ్యత్వాత్ ।

అథ కల్పనావిషయాదభేదాత్తత్సిద్ధిః, పరస్యాపి తాదృశాద్భేదాదితి న విశేష ఇత్యుక్తమ్ ।

యోఽప్యేకస్యోభయం ప్రతిజానీతే

భేదమభేదం చ, తేనైకత్రాపి విరుద్ధధర్మావేశమభ్యుపయతా దుర్లభ ఏవ దధ్నో జనకత్వాజనకత్వాభ్యాం తిలపయసోర్విభాగ ఇతి ।

తదేవమ్

ఏకస్యైవైష మహిమా భేదసంపాదనాసహః ॥ ౧.౧౧ ॥

వహ్నేరివ యదా భావభేదకల్పస్తదా ముధా ।

ఏకత్ర క్రియాభేదోపలబ్ధేః, అసంభవస్య చాసిద్ధేః, అదృష్టదర్శనస్య చాభేదబాధనే సామర్థ్యాభావాత్, విశేషమాత్రహేతుత్వాత్తస్య చ తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యస్య కల్పనాస్పదత్వాత్, అభేదాదివ చ తాదృశాత్కార్యాభేదస్య భేదాదపి తద్విధాద్భేదస్యోపపత్తేః, విరోధస్య చానైకాన్తికత్వాదసిద్ధత్వాద్వా వ్యవస్థాయాశ్చ, వినియోగభేదస్య చానైకాన్తికత్వాత్, అభేదాదివ చ కల్పితాద్భేదాత్తత్సిద్ధేః,

భేదాభేదయోశ్చైకత్ర సమవాయే శక్త్యశక్త్యోర్వినియోగావినియోగయోశ్చైకసమవాయసంభవాదేకస్యైవైష కోఽప్యచిన్త్యః సామర్థ్యాతిశయో నిఖిలభేదప్రపఞ్చసంపాదనాయై ప్రభుః పావకస్యేవ పాకప్లోషాదిప్రవిభాగనిమిత్తం యదోపపద్యతే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౫] తదా భేదకల్పనమకారణమ్, ఏకస్మాదపి తత్సిద్ధేః

ఇతి పూర్వోపసంహారః ।

తదేతదృచాభ్యనూక్తమ్

'ేతావానస్య మహిమాఽ ఇతి ।

ఏతత్పరిమాణమస్య సామర్థ్యమ్

యదేకోఽపి 'సహస్రశీర్షాఽ ఇతి 'యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ఽ ఇతి ।

పూర్వర్గ్ద్వయనిర్దిష్టవివిధవిరుద్ధాభిమతధర్మకార్యవ్యవహారాశ్రయః కథమితి ।

'తఃఽప్రత్యక్షాభిమతాత్, 'పురుష ఏవేదం సర్వమ్ఽఇతి వాదృష్టనిర్దిష్టాత్ ।

'ుతామృతత్వస్యఽఇతి వా దేవమనుష్యలోకభేదేన ప్రపఞ్చాదేకైకస్మాత్సమస్తాచ్చ వృద్ధతరః పురుషః ।

తేనాస్మిన్ పరిమితానాం విరుద్ధాభిమతానామప్యనన్తే న సమావేశో న యుజ్యతే ।

తదేవ జ్యాయస్త్వం దర్శయతి

'పాదోఽస్య విశ్వాఽ ఇతి ।

కృత్స్నోఽపి తావద్భూతప్రపఞ్చోఽస్య కనీయాన్ భాగ ఇతి, కిం పునః ప్రత్యేకమ్ ।

తథా హి

'త్రిపాత్ఽఇవాపరిమితమనన్తం మరణాదిభూతప్రపఞ్చధర్మశూన్యం రూపం 'దివిఽప్రద్యోతావస్థాయాం వర్తతే, ప్రమోదావస్థాయాం వా, సూర్యమణ్డలే, ద్యుస్థానే వా ।

తత్ర హి తదుపాస్యమ్ ।

తద్ధి తస్యోపలబ్ధిస్థానమితి తత్రేత్యుచ్యతే ।

అపరః కల్పః

కల్పితేఽపి కార్యభేదాద్వ్యవస్థాయా వా కారణభేదే కిమితి న కార్యాన్తరమ్? కిమితి వా న సంకరః, విపరీతా వా వ్యవస్థా? భేదేఽపి పయసః, తిలేభ్య ఏవ తైలం న సికతాభ్యః? భినా అపి చైకకార్యాశ్చక్షురాలోకాదయః, శరశృఙ్గాదయశ్చ ।

భేదేఽపి చ తిలేభ్యస్తైలం పయసో దధి, న తు పయసస్తైలం తిలేభ్యో దధి? యది మతమ్

అచిన్త్యేభ్యో భావసామర్థ్యేభ్యః

అచిన్త్యానుపపత్తితో భావసామర్థ్యాని 'కస్మాత్? కథమ్?ఽ ఇతి, కార్యదర్శనోన్నేయవ్యవస్థాని

తేభ్యః కార్యస్య భేదః, వ్యవస్థా, న విపర్యయశ్చేతి ।

యద్యేవమ్, ఏకస్యైవ సోఽస్తు సామర్థ్యాతిశయః

యదనేకం వ్యవస్థితమవిపరీతం చ కార్యమ్ ।

తన్మాత్రేణ తత్సిద్ధేరప్రామాణికా భావానాం భావకల్పనేతి ।

స్యాదేతత్

వహ్నేరపి శక్తిభేదనిబన్ధనః కార్యభేదః ।

తన్నైకస్మాదనేకం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౬] కార్యమ్ ।

తత్ర యది వహ్నేరపి కారణమ్, కథం నైకస్మాదనేకం కార్యమ్? అథ శక్తీనామేవ కారణత్వమభిప్రైతి ।

తత్రోచ్యతే

యథైవ భిన్నశక్తీనామభిన్నం రూపమాశ్రయః ॥ ౧.౧౨ ॥

తథా నానాక్రియాహేతురూపం కిం నాభ్యుపేయతే ।

ఏకస్యానేకకార్యయోగవిరోధాచ్ఛక్తిభేదః కల్ప్యతే ।

యది చైకస్యానేకసంబన్ధవిరోధః, కథం నానాభూతాభిః శక్తిభిరేకః సంబధ్యతే? తత్ర యథైకస్యార్థస్వభావస్య నానాశక్తియోగః, తథా నానాకార్యయోగోఽపి కిం నానుజ్ఞాయతే? అథ నానాకార్యయోగే విరోధః, న నానాశక్తియోగే ।

విశేషహేతుర్వాచ్యః ।

అపి చ శక్తీనామవ్యతిరేకాదేకమనేకాత్మకమిష్టమ్ ।

తత్రైకత్వం స్వాశ్రయసమవాయినానేకత్వేన చ విరుధ్యతే ।

కార్యగతేన త్వాశ్రయాన్తరసమవాయినా విరుధ్యత ఇతి సుభాషితమ్! అథార్థాన్తరత్వమేవ శక్తీనామ్, ఆశ్రయార్థో వాచ్యః ।

సంశ్లేషశ్చేత్, న భిన్నత్వే రూపావిభాగలక్షణః సంశ్లేషః, భేద ఏవ న స్యాత్ ।

న నైరన్తర్యమ్, తచ్ఛక్తిద్రవ్యసంయుక్తస్య ద్రవ్యాన్తరస్యాపి తచ్ఛక్తిత్వప్రసఙ్గాత్ ।

న హి ద్రవ్యస్యానన్తరం తచ్ఛక్తేర్వ్యవహితం భవతి ।

న హి చక్షుర్ద్రవ్యస్యానన్తరం రూపస్య నానన్తరమ్ ।

విభుత్వాచ్చాకాశాదీనాం సర్వార్థశక్తివ్యవధానాభావాత్సర్వశక్తిప్రసఙ్గః ।

తస్మాదుపకారవిశేషాత్కుతశ్చిదాశ్రయః ।

తత్ర యథా భిన్నాసు శక్తిషు తద్భేదాదుపకారాన్ భిన్నానేకోఽర్థస్వభావః కరోతి, తథా కార్యాణ్యపీతి కస్మాన్నేష్యతే? ఏవం తావన్నానుమానేఽపి భేదాధిగమః, నార్థాపత్త్యా చ ।

యే తు మన్యన్తే

సత్యమేతత్, న ప్రత్యక్షం భేదాధిగమాయాలమ్ ।

ఇతరేతరాభావాంశో హి భావానాం భేదః, న సోఽక్షగోచరః ।

'భావాంశేనైవ సంయోగో యోగ్యత్వాదిన్ద్రియస్య హిఽ ।

తథా చ న లిఙ్గగమ్యోఽపి, అదృష్టసంగతిత్వాత్ ।

అర్థాపత్తిరపి కార్యవ్యవస్థాహేతుకా స్యాత్ ।

సా అసిద్ధే భేదే వ్యవస్థాయా (ంస్c కార్యవ్యవస్థాయా ఏదితిఓన్) ఏవానుపపత్తేస్త్రాయుక్తా ।

తస్మాత్సదుపలమ్భహేతుభ్యః ప్రమాణాన్తరమేవాభావాయోపాసనీయమ్ ।

విధాయకాద్వా ప్రమాణాన్తరమేవ వ్యవచ్ఛేదకమభావాఖ్యమ్ ।

తన్నిబన్ధనా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౭] హి భావానామసంకీర్ణతా (°మసంకీర్ణస్వభావతా ఏదితిఓన్) ।

యదవోచన్

'వస్త్వసంకరసిద్ధిశ్చ తత్ప్రామాణ్యసమాశ్రయా' ।

ఇతి ।

తాన్ ప్రత్యుచ్యతే

అన్యోన్యసంశ్రయాద్భేదో న ప్రమాన్తరసాధనః ॥ ౧.౧౩ ॥

నాస్మిన్నయం నాయమయమితి భేదాద్వినా న ధీః ।

న ఖలు యద్వ్యవచ్ఛిద్యతే, యతశ్చ వ్యవచ్ఛిద్యతే, తయోరప్రతిపత్తౌ వ్యవచ్ఛేదగతిః ।

నానపేక్షితవిషయనిషేధ్యో నిషేధోఽస్తి ।

సన్ వా శూన్యతామాపాదయేత్, న భేదమిత్యుక్తమ్ ।

తేషామపి వచః

'గృహీత్వా వస్తుసద్భావం స్మృత్వా చ ప్రతియోగినమ్ ।

మానసం నాస్తితాజ్ఞానం జాయతేఽక్షానపేక్షయా' ॥

తయోశ్చ ప్రతిపత్తిర్యది నాసంకీర్ణస్వభావయోః, అపి తు వస్తుమాత్రత్వేన వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదావధివిభాగాభావాత్ ।

న నిషేధసంభవోఽర్థమాత్రే హ్యవిభాగే ।

విషయత్వేనాపేక్షితే న నిషేధ్యమ్ ।

నిషేధ్యత్వేనాపేక్షితే న విషయవిశేషః ।

తత్రాత్యన్తాయ నిషేధః స్యాత్ ।

స చ న సిద్ధత్వేనాసిద్ధత్వేన వా యుజ్యత ఇత్యుక్తమ్ ।

కస్యచిత్తావత్కుతశ్చిద్(కస్యచిత్కుతశ్చిద్ంస్c కస్యచిత్కుతశ్చిచ్చ ఏదితిఓన్) భేదప్రతిపత్తౌ సర్వస్య సర్వతో భేదగతిః స్యాత్, అవిశేషాత్ ।

తస్మాదనేనాసంకీర్ణస్వభావేన భిన్నావేవ ప్రతిపద్య విషయనిషేధ్యౌ 'నేదమిహఽ 'నాయమయమ్ఽ ఇతి వ్యవచ్ఛేదః ప్రతిపత్తవ్యః, సంభవాన్నియమాచ్చ ।

న చాన్యథా ప్రతియోగిత్వమ్, సామాన్యోపలబ్ధౌ చ స్థాణౌ

పురుషస్యాభావ(ంసా పురుషాభావ ఏదితిఓన్)ప్రతిపత్త్యభావాత్ ।

తథా చ సిద్ధవిషయనిషేధ్యాఙ్గీకరణేన వ్యవచ్ఛేదమాత్రవిధాయిన్యభావప్రతిపత్తిః ప్రత్యాత్మముపలక్ష్యతే ।

తథా చ ఇతరేతరాశ్రయత్వమ్

అసంకరపూర్వమభావజ్ఞానమ్, తతశ్చాసంకరసిద్ధిరితి ।

అపి చ న ప్రమాణానుత్పాదమాత్రాదభావజ్ఞానమ్, సుషుప్తాదావనుత్పత్తేః ।

తస్మాత్సత్సు ప్రమాణకారణేషు ప్రమాణానుత్పాదోఽభావజ్ఞానహేతురిష్టః ।

న చ తస్య స్వరూపభేదః కశ్చిత్, యేన సామర్థ్యాతిశయాచ్చక్షురాదివద్బోధకః, కిం తు నాన్తరీయకత్వాత్ ।

నాన్తరేణ ప్రమేయాభావం సత్సు ప్రమాణహేతుషు ప్రమాణానుత్పాదః ।

అసత్సు తు సత్యపి ప్రమేయే తదభావాత్స్యాదితి ।

తథా చ లిఙ్గవజ్జ్ఞానాపేక్షః ప్రతిపత్తేర్జనకః, స చ యది వస్త్వన్తరజ్ఞానమ్, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౮] నాసిద్ధే వస్తుభేదే సిధ్యతి ।

జ్ఞేయభేదానుమేయో హి జ్ఞేయానుమేయానాం జ్ఞానానాం భేదః ।

తథా చ వస్తుభేదసిద్ధిపూర్వికైవాభావాద్భేదావగతిరితీతరేతరాశ్రయత్వమ్ ।

అథాత్మనోఽపరిణామః ।

న స స్తిమితావస్థా, సర్వాప్రతిపత్తౌ కస్యచిదభావస్యానవగతేః ।

తస్మాత్సత్యపి వస్త్వన్తరజ్ఞానరూపపరిణామే తజ్జ్ఞానరూపపరిణామాభావోఽభావజ్ఞానహేతుః ।

న చైష విశేషః ప్రాగ్వస్తుభేదసిద్ధేః సిధ్యతీతి తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్ ।

యే త్వాహుః

దర్శనాదేవ భావానాం భేదః సిధ్యతి ।

తథా హి

నిర్వికల్పస్య ప్రత్యక్షస్య సామాన్యవిషయత్వమపాకుర్వతోక్తమ్

'తదయుక్తం ప్రతిద్రవ్యం భిన్నరూపోపలమ్భనాద్ఽ ఇతి ।

యస్తు సంయోగాత్సమవాయాద్వా సంకరః, సోఽభావాఖ్యేన ప్రమాణేనాపనీయత ఇతి ।

తే ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తాః ।

యేఽపి

విధాయకప్రత్యక్షపురఃసరం ప్రత్యక్షాన్తరమేవ వస్తుగ్రహణప్రతియోగిస్మరణేతికర్తవ్యతానుగృహీతాక్షప్రతిలబ్ధజన్మ వ్యవచ్ఛేదకం మన్యన్తే ।

యథైవ సవికల్పస్య వస్తుగ్రహణస్య పశ్చాజ్జన్మ, శబ్దస్మరణవ్యవధిశ్చ

న చానైన్ద్రియకత్వమ్, ఇతికర్తవ్యతావిశేషానుగృహీతాదిన్ద్రియాత్తదుత్పత్తేః

ఏవం నాస్తీత్యపి జ్ఞానస్యేతి బ్రువన్తః ।

తాన్ ప్రతీదమేవ వక్తవ్యమ్

అన్యోన్యసంశ్రయాద్భేదో న ప్రమాన్తరసాధనః ।

ప్రత్యక్షాన్తరసాధన ఇత్యర్థః ।

'యమసౌ న భవతిఽ ఇతి జ్ఞానం ప్రత్యక్షం వా ప్రమాణాన్తరం వా ।

సర్వథా విషయనిషేధ్యవిభాగాదృతే న నిషేధసంభవ ఇతి ।

కిం చ

మీయమానైకరూపేషు న నిషేధోఽవకాశవాన్ ॥ ౧.౧౪ ॥

అపి చ సన్మాత్రరూపే సర్వత్ర ప్రతీయమానే తత్స్వభావేషు వస్తుషు నేతరాభిమత ఇతరాభిమతప్రమాణానుత్పాదః, సత్స్వభావత్వాత్తయోః ।

'సత్౽ఇతి చ సర్వత్ర ప్రమాణసద్భావాత్ ।

ప్రమాణాభావాచ్చేతరేతరాభావజ్ఞానమితి ।

నను నార్థానాం కిఞ్చిదభిన్నం రూపమ్ ।

ప్రత్యభిజ్ఞానాద్ధి తదవగమ్యతే (తదవగమ్యేత ంసా' తద్గమ్యేత ఏదితిఓన్) ।

న చార్థమాత్రం దృష్టవతో౽ర్థాన్తరే స ఏవాయమితి ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి యథైకాం గాం దృష్టవతో గవాన్తరే ।

సచ్ఛబ్దప్రత్యయానువృత్తిస్తు పాచకాదివద్యోగనిబన్ధనా ।

ప్రమాణవిషయో హి 'సన్౽ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౫౯] ఇత్యుచ్యతే ।

నైతత్సారమ్ ।

న చేదభిన్నరూపప్రతిపత్తిః, నిర్విషయత్వమేవ ప్రమాణస్యాపద్యేత ।

యతో న వ్యవచ్ఛేదమన్తరేణ భేదప్రతీతిః ।

న వ్యవచ్ఛేదః కేవలః, న విధిసహితః, న విధేః పశ్చాత్ప్రమాణస్య వ్యాపారః ।

న విధిరేవ వ్యవచ్ఛేద ఇతి వర్ణితమ్ ।

తత్ర యద్యేకమపి న గమ్యతే నిర్విషయతైవ స్యాత్ ।

అప్రత్యభిజ్ఞానం చ యది గోవైలక్షణ్యాదుచ్యేత సత్యపి సన్మాత్రరూపానుగమే, గవాన్తరే౽పి తన్న స్యాత్, దేవదత్తవైలక్షణ్యాత్ ।

న హి యాదృశో దేవదత్తస్య పునర్దర్శనే ఏకత్వప్రత్యయస్తాదృశో గవాన్తరే ।

అథాస్తి తత్ర తావత్పూర్వాపరానుసన్ధానమ్, న తు సతః సదన్తరే ।

కిం చ భోః అనుసన్ధానాదేకత్వమ్, నాభిన్నరూపసంవిదః ।

నేదానీమభిన్నదేశకాలో౽ర్థ ఏకః స్యాత్ ।

దేశకాలభేదే హి సో౽యమితి పూర్వాపరానుసంధానమ్ ।

గోమణ్డలే చ మహిషమణ్డలవిలక్షణే దేశభేదేఽప్యభిన్నరూపానుగతాత్ప్రథమాదేవ నిర్వికల్పకాత్ప్రత్యయాదేకార్థప్రతిపత్తిరిష్యతే ।

న చ తత్ర కాలభేదాభావాత్సోఽయమిత్యవమర్శః ।

యథోక్తమ్

నిర్వికల్పకబోధేఽపి ద్వ్యాత్మకస్యాపి వస్తునః ।

గ్రహణం లక్షణాఖ్యేయం జ్ఞాత్రా శుద్ధం తు గృహ్యతే ॥

న చ యథా మణికం దృష్టవతో మణికాన్తరేఽనుసన్ధిః తథా శరావం దృష్ట్వా తత్ర మృజ్జాతిరప్యపహ్నూయేత ।

అథాస్తి తత్రాపి, న తు యథా మణికాన్తరే సామాన్యరూపాణాం భూయస్త్వాదుత్కటః, అల్పసామాన్యానుగమాత్ ।

సదన్తరేఽపి తథైవ స్యాత్ ।

విస్తరేణ చైతదుపరిష్టాదభిధాస్యత ఇత్యలమతిప్రసఙ్గేన ।

భేదాభేదావభాసే ద్వే విజ్ఞానే చేత్పరీక్ష్యతామ్ ।

యది మతమ్

విద్యేతే తావదనువృత్తవ్యావృత్తాభే ద్వే విజ్ఞానే ।

న హి తయోరభావేఽనువృత్తవ్యావృత్తవ్యవహార సంభవః ।

న చ విజ్ఞానరూపాదన్యోఽర్థవ్యవస్థాహేతుః ।

తస్యాహేతుత్వేఽభేదోఽపి న సిధ్యేత్ ।

నైతత్సారమ్ ।

న హి విజ్ఞానమిత్యేవార్థం (०మిత్యేవార్థతత్త్వం ఏదితిఒన్) వ్యవస్థాపయతి ।

తదపి హి పరీక్ష్యమ్

యుక్త్యా విరుధ్యతే నేతి, ప్రమాణోత్థం నేతి ।

న ఖల్వలాతచక్రాదివిజ్ఞానేభ్యోఽర్థతత్త్వవ్యవస్థా ।

స్యాదేతత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౦] న ప్రత్యక్షం యుక్త్యాపబాధ్యతే ।

సత్యమ్ ।

ప్రత్యక్షత్రైవ భేదజ్ఞానస్య నేత్యావేదితమ్, యథా
క్షేపీయసస్సర్వతోదిక్సంయోగకారితస్యాలాతచక్రజ్ఞానస్య ।

తత్సదప్యప్రమాణోత్థం ప్రత్యక్షసరూపం స్వప్నదృశ్యాలాతచక్రాదిజ్ఞానవన్న
తత్త్వావగమనిమిత్తమ్ ।

ననూక్తేన ప్రకారేణ ప్రమాణాదన్యతోఽపి భేదజ్ఞానస్యోదయో న సంభవతి ।

కో వాన్యథాహ? న హి పరమార్థతో భేదావగమోఽస్తి ।

యది స్యాత్, కథం భేదోఽపహ్నూయేత? అపహ్నవే వా కథం తదవగమః ।

నావగమ్యమస్తి, అవగమ్యతే చేతి దుర్ఘటమ్ ।

కిం తర్హీదమ్? అవిద్యా విభ్రమః ।

యథావభాసం వేద్యసద్భావే చ న విభ్రమః, కిం తు సమ్యగ్జ్ఞానమ్ ।

అసతో చావగమోఽనుపపన్నః ।

తస్మాన్న పరమార్థతః సత్త్వేన నిరుచ్యతే, నాప్యసత్త్వేన, లోకే
సిద్ధత్వాత్సర్వప్రవాదేష్విత్యుక్తమ్ ।

అపి చ జ్ఞానద్వయేఽస్మింశ్చతస్రః కల్పనాః సంభవన్తి

జ్ఞానభేదాత్సామాన్యవ్యక్తివిభాగేన వస్తుద్వయమ్, యథాహుః సంసర్గవాదినః ।

ఏకం వా సామాన్యవిశేషాత్మకం వస్తు, యథాహురనేకాన్తవాదినః ।

విశేషా ఏవ వా వస్తూని ।

తేషామాత్యన్తికభేదనిశ్చయాసామర్థ్యాత్తదుపాదానస్తద్విషయ ఏవాభేదః కల్పనాజ్ఞానగోచరః ।

దృష్టా హి భిన్నేష్వభేదకల్పనా 'వనమ్ఽ ఇతి

యథాహురాత్యన్తికభేదవాదినః ।

అభేదో వా పరమార్థః ।

తస్యానవచ్ఛిన్నస్యానన్తస్య తథా నిశ్చేతుమశక్తేరనాదిత్వాచ్చావిద్యాయాస్తదుపాదానాస్తద్విషయా భేదపరికల్పనాః ।

దృష్టా హి తరఙ్గభేదాదభిన్నే చన్ద్రమసి భేదకల్పనా ।

తన్నాపరీక్ష్య తత్త్వనిశ్చయః ।

తత్ర పరీక్షాయామ్

న తావద్ద్వయమైకాత్మ్యప్రఖ్యానానవకల్పనాత్ ॥ ౧.౧౫ ॥

సమవాయకృతం తచ్చేన్న భేదస్యాపరిచ్యుతేః ।

న తావద్ద్వే వస్తునీ సామాన్యవిశేషౌ, ప్రఖ్యాభేదాత్ ।

సమానాధికరణత్వేన హీమే ప్రఖ్యే జాయేతే 'సన్ ఘటః, గౌః స్వస్తిమతీ' ఇతి ।

న వ్యధికరణత్వేన యథా నీలపీతప్రఖ్యే, యథా వా 'దణ్డో దేవదత్తః' ఇతి ।

నాపి విశేషణవిశేష్యభావేన యథా 'దణ్డీ' ఇతి, సంబన్ధస్యాప్రతిభాసనాత్ ।

న చ వస్తుభేదవిషయత్వే సామానాధికరణ్యమవకల్పతే సత్యపి సంబన్ధే ।

సంబన్ధిద్వయం విశేషణవిశేష్యత్వేన ద్వాభ్యామేకయా వా బుద్ధ్యా గృహ్యతే, న తు పరస్పరాత్మత్వేన ।

పరస్పరాత్మత్వేన చేహ ప్రతిపత్తిః ప్రత్యాత్మవేదనీయా ।

విప్రతిపత్తేశ్చ సామాన్యవిశేషయోర్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౧] భేదే ।

నాన్యథా విప్రతిపద్యేరన్ ।

సామాన్యప్రత్యక్షే చ విశేషప్రత్యక్షాభిమానాత్ ।

అన్యథా ధూమదృష్టావివాగ్నౌ పరోక్షాభిమానః స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

న సంబన్ధమాత్రాద్భేదప్రతిపత్తిః, అపి తు సంబన్ధవిశేషాత్సమవాయాత్ ।

స హి వస్తుసంశ్లేషాత్మకః ।

తన్న, సమవాయేఽపి తాభ్యాం రూపభేదస్యానపాయాత్, అన్యథా భేదాభావాదసంబన్ధాత్ ।

తథా చ నైకాత్మ్యేన ప్రఖ్యా యుజ్యతే ।

అస్తి చేయమ్ ।

అతస్తయా విరుద్ధః ప్రఖ్యాభేదో న వస్తుభేదవ్యవస్థాయై ప్రభవతి ।

స్వయం వా వ్యాహతత్వాత్, ఏకాధికరణత్వేనోత్పత్తేః (ఏకాధికరణత్వేనోపపత్తేః ఏదితిఓన్) ।

నను భేదేఽపి పరస్పరాత్మత్వేన ప్రతిపత్తేర్నిమిత్తం సమవాయః ।

తస్య ఖల్వేష సామర్థ్యాతిశయః, యేన భేదవతామర్థానాం భేదం తిరోదధాతి ।

తథా చ తేఽభేదేన ప్రకాశన్తే ।

అత్రోచ్యతే

భేదాన్తర్ధానసామర్థ్యం తస్య భేదేఽపి చేన్మతమ్ ॥ ౧.౧౬ ॥

హన్తైకస్యైవ తత్కిం న యదేవమవభాసతే ।

సమవాయసామర్థ్యాచ్చేద్భేదవతోరభేదవతోరభేదావభాసః, హన్తైకస్యైవ వస్తునః సామర్థ్యవిశేషాన్నానావభాసోఽభ్యుపేయతామ్ ।

వ్యర్థా వస్తుభేదకల్పనా ।

న హ్యస్తి విశేషః

యతో భిన్నయోరభేదప్రకాశసంభవః, నైకస్య నానావభాససంభవ ఇతి ।

నను జ్వలనాయోగుడాదిషు దృష్టమేవంవిధం సంసర్గస్య సామర్థ్యమ్ ।

తత్ర దర్శనాత్సంభవీ సంసర్గాద్భేదవత్స్వభేదావభాసః ।

నైకస్మిన్నానావభాసః, అదర్శనాత్ ।

ఉచ్యతే

దృష్టః సంసర్గధర్మోఽయం యద్యేకమపి వై తథా ॥ ౧.౧౭ ॥

నానావభాసతే చిత్రం రూపమేకం తథా మతిః ।

దృష్టం ఖల్వేకమపి వివిధావభాసమ్, యథా చిత్రం రూపమ్ ।

తద్ధి ఖలు న నీలాదిసమాహారమాత్రమ్ ।

తేషామవయవసమవాయే రూపాన్తరానభ్యుపగమే చావయవినో నీరూపత్వప్రసఙ్గాత్ ।

న చ నీరూపత్వమేవావయవినః ।

రూపసంస్కారాభావే హి న స చాక్షుషః స్యాత్ ।

న చ రూపిసమవాయాత్సంఖ్యాకర్మాదివచ్చాక్షుషత్వమ్ ।

ఏవం హ్యుక్తమ్

'మహత్యనేకద్రవ్యసమవాయాద్రూపాచ్చోపలబ్ధిః' ఇతి ।

సర్వశ్చేత్థమవయవీ నీరూపః స్యాత్ ।

అథ నారూపః ప్రతీయత ఇతి నాయం ప్రసఙ్గః, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౨] చిత్రోఽపి తథేతి నారూపః ।

తచ్చాస్య రూపం నీలపీతాదినిర్భాసః ।

తథా నగరత్రైలోక్యాదిబుద్ధయో వివిధవిషయాకారా నిర్భాసన్తే భేదాభావేఽపీతి విషయాకారజ్ఞానవాదినో మన్యన్తే ।

న చైకబుద్ధితత్త్వావ్యతిరేకాద్విషయాకారాః పరస్పరతోఽపి వ్యావర్తన్తే, ప్రాగేవ బుద్ధేః ।

స్యాదేతత్

చిత్రమపి రూపం సంసర్గాదేవైకార్థసమవేతసమవాయలక్షణాత్తథావభాసతే ।

తదసత్ ।

యతః

న చ సంబన్ధిసంబన్ధః సంసర్గో వ్యవధానతః ॥ ౧.౧౮ ॥

సంశ్లేషో హి సంసర్గః ।

తతశ్చ పరస్పరరూపావభాసః ।

స చావ్యవధానే యుజ్యతే ।

న తు స్వాశ్రయాభ్యాం వ్యవధానే ।

అవయవావయవిరూపయోరేకవ్యవధానేఽప్యసంశ్లేషః, కిము ద్వయవ్యవధానే ।

కిం చ

వ్యవహారే పరోపాధౌ సర్వా ధీర్వ్యావహారికీ ।

అయథార్థా యదా భావభేదకల్పస్తదా ముధా ॥ ౧.౧౯ ॥

యస్య ఖలు 'శుక్లో గౌః' ఇత్యాదిబుద్ధయో వ్యవహారాఙ్గభూతా ద్రవ్యేషు గుణజాత్యుపాధినిబన్ధనాః తస్యైతా న యథావస్తు, జాతిగుణద్రవ్యాణామన్యోన్యమర్థాన్తరత్వాత్ ।

తథా చ న వస్తునిబన్ధనో వ్యవహారః, బుద్ధ్యానుపదర్శితస్యావ్యవహారాఙ్గత్వాద్బుద్ధ్యుపదర్శితస్య చ తథాభావాత్ ।

ఏవం చ ప్రత్యయవిరచితేనైవాయమర్థేన వ్యావృత్తో వ్యవహారోఽనువృత్తశ్చేతి వ్యర్థా వస్తుభేదకల్పనా, కల్పితస్యాపి తస్య వ్యవహారేఽనుపయోగాదితరస్య చోపయోగాత్ ।

యథార్థత్వాయ హి వ్యావహారికీణాం బుద్ధీనాం వస్తుభేదః కల్ప్యతే ।

కల్పితే చ తస్మిన్ పరోపాధిత్వాత్తాసాం నాయథార్థత్వపరిహారః ।

స్యాదేతత్

అసతి వస్తుభేదేऽయథార్థమప్యనువృత్తవ్యావృత్తావగ్రహం వ్యావహారికం విజ్ఞానం నోదేతుమర్హతి, బీజాభావాత్ ।

న ఖలు స్థాణుశకలాదిషు పురుషరజతాదివిభ్రాన్తయో నిర్బీజాః, సామాన్యనిబన్ధనత్వాత్ ।

ఉచ్యతే

అయథార్థధియో బీజమవశ్యం బాహ్యమేవ న ।

దృష్టస్తిమిరకామాదిరాన్తరోऽపి హ్యుపప్లవః ॥ ౧.౨౦ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬3] న విషయదోషాదేవ సాదృశ్యాదేరయథార్థజ్ఞానమ్, ఆధ్యాత్మికేభ్యోऽపి తు దోషేభ్యస్తిమిరకామశోకాదిభ్యః ।

తత్రాసతి వస్తుభేద ఆధ్యాత్మికో దోషోऽవిద్యాలక్షణో వ్యావహారికజ్ఞానబీజమితి నార్థో వస్తుభేదేన ।

అస్తు తర్హ్యేకం ద్వ్యాత్మకమ్ ।

ఏవం హి పరస్పరాత్మప్రతిపత్తిశ్చ సామాన్యవిశేషయోః కల్పతే ।

వస్తువిపరీతశ్చ నార్థసామర్థ్యాతిశయః కల్పయితవ్యః ।

వస్తునిబన్ధనో వ్యవహారః, న వ్యావహారికజ్ఞానానామయథార్థా వృత్తిః ।

స్యాదేతత్

ఏకస్య ద్వ్యాత్మకతా విరోధవతీ ।

ఏకం చ ద్వ్యాత్మకం చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।

అపి చ సామాన్యం భేదాన్తరానుయాయి ।

తతో వ్యావృత్తస్వభావో భేదః ।

తయోరేకత్వం హి విరోధాదశక్యావహమ్ ।

నైతత్సారమ్ ।

విరుద్ధమితి నః క్వ సంప్రత్యయః? యత్ప్రమాణవిపర్యయేణ వర్తతే ।

యత్తు యథా ప్రమాణేనావగమ్యతే తస్య తథాభావే విరుద్ధత్వాభిధానే కం బతాయమాశ్రిత్య హేతుం విరుద్ధత్వావిరుద్ధత్వే వ్యవస్థాపయేత్? ప్రమాణం చైకస్య సామాన్యవిశేషాత్మకతామవగమయతి, వ్యావృత్త్యనువృత్తిభ్యాం ప్రఖ్యారూపభేదాత్సామానాధికరణ్యావగమాచ్చ (ఐకాధికరణ్యావగమాచ్చ ఏదితిఓన్) ।

తదిదమసాంప్రతమ్, యతో నేదృశాం విప్రతిషిద్ధార్థజ్ఞానానాం ప్రామాణ్యమేవ యుజ్యతే సంశయజ్ఞానవత్ ।

అన్యథా సంశయవిషయోఽపి ద్వ్యాత్మా స్యాత్, ద్వ్యాభాసత్వాత్తస్య సామానాధికరణ్యాచ్చ తదవభాసయోః ।

అథ మతమ్

న సంశయితే రూపసముచ్చయావగమః, యథా సామాన్యవిశేషవతి, 'యం వా, అయం వాఽఇతి ప్రతీతేః ।

మా భూత్సముచ్చయః, వికల్పః స్యాత్ ।

సోఽపి న, వస్తునో వికల్పానుపపత్తేః ।

ఏకమపి తర్హి న ద్వ్యాత్మకమ్, ఏకస్య ద్వ్యాత్మకతావిరోధాత్ ।

తత్ర యథా సంశయజ్ఞానం విప్రతిషేధాదప్రమాణం తథా సామాన్యవిశేషప్రతిపత్తిరపి, ఐకాధికరణ్యాత్ ।

స్యాదేతత్

న సంశయజ్ఞానం విప్రతిషేధాదప్రమాణమ్, నిర్ణయజ్ఞానేన తు బాధనాత్ ।

యత్ర తర్హి న నిర్ణయస్తత్ర వికల్పాత్మతా స్యాత్ ।

అపి చ యథా బాధాయామేకస్యాప్రామాణ్యం నిరాకరణాత్, ఏవం విరోధేఽపి ద్వయోరేకస్య వా జ్ఞానస్య విరుద్ధరూపోపగ్రహే తద్రూపాధిగత్యోరన్యోన్యనిరాకరణాత్ ।

తత్రైకనిరాకరణే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౪] ఇతరస్మాన్నిశ్చయః ।

పరస్పరనిరాకృతౌ తుల్యబలత్వే సన్దేహ ఇతి న సంశయజ్ఞానాదేకస్య సామాన్యవిశేషప్రతిపత్తిర్విశిష్యతే ।

తస్మాదిహానైకాన్తికం వస్త్విత్యేవం జ్ఞానం సునిశ్చితమితి స్వపక్షోపవర్ణనమ్ ।

అపి చ

ఏకత్వమవిరోధేన భేదసామాన్యయోర్యది ।
న ద్వ్యాత్మతా భవేదేకతరనిర్భక్తభాగవత్ ॥ ౧.౨౧ ॥

అవశ్యమనేన పదార్థానాం భేదాభేదౌ వ్యవస్థాపయతా
యథా తావత్సామాన్యమభిన్నం విశేషా భిద్యన్త ఇతి
భేదాభేదయోర్లక్షణం వాచ్యమ్ ।
తత్ర రూపవిరోధోఽన్యోన్యాభావో భేదలక్షణమ్ ।
విపర్యయోఽభేదలక్షణమ్ ।
రూపవిరోధాద్ధ్యన్యోన్యాభావపర్యాయాద్విశేషా భిద్యన్తే ।
భిద్యమానేష్వపి తేషు సామాన్యమభిన్నమ్, విపర్యయాత్ ।
తత్ర సామాన్యవిశేషయోర్యది స్వరూపవిరోధోఽన్యోన్యాభావః, నైకత్వం భేదానామివ పరస్పరమ్ ।
అథ సామాన్యవిశేషబుద్ధ్యోరైకాధికరణ్యేనోత్పత్తేః స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపేయతే, న తర్హ్యేకం ద్వ్యాత్మకమ్ ।
సామాన్యవిశేషయోః స్వరూపవిరోధాభావాదసతి భేదే ద్విత్వానుపపత్తేః ।
యథా న సామాన్యాంశో ద్విరూపో విశేషాంశో వా రూపవిరోధాభావాత్
తత్రైకస్మిన్నిర్భక్తే ద్విత్వాభావాత్
తథా సామాన్యవిశేషయోరపి సామానాధికరణ్యబుద్ధేర్యది న రూపవిరోధః, న పరస్పరాత్మాభావః (ంన్స్B̍ పరస్పరాభావః ఏదితిఓన్) ।
ద్విత్వం న యుజ్యతే ।
అథ రూపవిరోధః, నైకత్వమితి ।

యది మతమ్

న స్వరూపవిరోధాన్నానాత్వమ్, తదభావాచ్చైకత్వమ్, యేన సామాన్యవిశేషయోః స్వరూపవిరోధాభావాద్ద్విత్వం న స్యాదన్యతరస్యైవ భాగస్య ।

కిం తు బుద్ధే రూపభేదాభేదాభ్యామ్ ।

సామాన్యవిశేషయోశ్చ పరస్పరాత్మత్వేన ప్రతిపత్తేరసత్యప్యన్యోన్యాభావలక్షణే స్వరూపవిరోధే బుద్ధే రూపభేదాద్ద్విత్వమ్ ।

అంశే తు రూపాభేదాదేకత్వమ్ ।

అతో వస్తునో ద్విరూపబుద్ధిగ్రాహ్యత్వాద్ద్వ్యాత్మతేతి ।

తత్రోచ్యతే

ఐకాత్మ్యబుద్ధేర్భాగే చేదేవం వస్తుని తర్హ్యసౌ ।

న చేత్కుతస్త్యమేకత్వమస్తి చేద్ద్వ్యాత్మతా కథమ్ ॥ ౧.౨౨ ॥

యది తర్హి బుద్ధేరేకరూపోపగ్రాహిత్వాదభేదోంఽశస్య, వస్తు విచార్యమ్

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౫] తత్రాపి బుద్ధిః కిమేకరూపోపగ్రాహిణీ న వేతి ।

తత్ర యది నైకరూపోపగ్రాహిణీ వస్తుని బుద్ధిః

సామాన్యవిశేషాత్మకం హి వస్తు

తద్ద్విరూపబుద్ధ్యుపగ్రాహ్యమ్, కథమేకత్వం వస్తునః? బుద్ధిరూపాభేదస్యాభేదలక్షణస్యాభావాత్, రూపభేదస్య చ భేదలక్షణస్య భావాత్ ।

అథైకరూపోపగ్రాహిణ్యేవ వస్తుని బుద్ధిః, న ద్వ్యాత్మకత్వమంశవదేవ ।

అథ మతమ్

బుద్ధిరూపభేదః పరస్పరాత్మాభావశ్చ (ంసా౯ి పరస్పరాత్మతాభావశ్చ ఏదితిఓన్) భేదలక్షణమ్ ।

తత్ర గవాదయో భేదా భిన్నరూపబుద్ధ్యుపగ్రాహ్యాః పరస్పరానాత్మానశ్చ, న తు సామాన్యవిశేషౌ, బుద్ధిరూపభేదేఽపి పరస్పరాత్మత్వేన ప్రతిపత్తేః ।

ఏవమపి సామాన్యవిశేషయోర్భేదలక్షణేన విరహాన్న ద్వ్యాత్మతా, అంశవదిత్యుక్తమ్ ।

యది మన్యేత

బుద్ధిరూపాభేదః (ంస్B బుద్ధేః రూపాభేదః ఏదితిఓన్) పరస్పరాత్మప్రతిపత్తిశ్చ ద్వే అభేదలక్షణే ।

తత్రాంశస్య రూపాభేదాదేకత్వమ్, ఉభయోస్తు పరస్పరాత్మత్వప్రతీతేః ।

విశేషాణాం తు న బుద్ధే రూపావిభాగః, న పరస్పరాత్మప్రతిపత్తిరితి భిన్నా ఇతి ।

ఏవమప్యభేదలక్షణే సతి పరస్పరాత్మప్రతిపత్తౌ, ఉభయాభావే చ భేదలక్షణేఽవిద్యమానే, న ద్వ్యాత్మతా ।

న చైకస్యాభేదస్య ద్వే లక్షణే యుజ్యేతే ।

లక్షణాభేదో హ్యభేదం వ్యవస్థాపయతి, తద్భేదశ్చ భేదమ్ ।

లక్షణభేదేఽపి చేత్తత్త్వమ్, అన్యత్వం చ లక్షణాభేదేఽపి యది, వ్యర్థత్రైవ లక్షణస్య స్యాదితి ।

అపి చ సామాన్యవిశేషయోరభేదే,

బుద్ధ్యన్తరస్య వైయర్థ్యమేకాంశ ఇవ చాపతేత్ ।

నానాత్వాదర్థవత్తా చేదేకత్వాద్వ్యర్థతా న కిమ్ ॥ ౧.౨౩ ॥

బుద్ధ్యన్తరప్రవృత్తిరేవ సామాన్యవిశేషయోరేకవస్త్వాత్మతామపాకరోతి ।

సా హి నానాత్మత్వే భేదేష్వివార్థవతీ, అనధిగతాధిగమాత్ ।

ఏకత్వే తు యథా సామాన్యవిశేషవిభాగయోః స్వబుద్ధిసమధిగతయోర్న విలక్షణం బుద్ధ్యన్తరమర్థ్యతే, తథా సామాన్యబుద్ధేర్న బుద్ధ్యన్తరం విలక్షణం విశేషాధిగమాయ ప్రార్థ్యేత ।

తథా విశేషబుద్ధేర్న సామాన్యాధిగమాయ ।

అథ నాత్యన్తమవ్యతిరేకః సామాన్యవిశేషయోః, వ్యతిరేకోఽపి తు ।

తత్ర వ్యతిరేకాదర్థవత్తేతి ।

తదసత్ ।

ఏవమపి కుత ఏతత్

వ్యతిరేకాదర్థవత్త్వం భేదవత్, న పునరవ్యతిరేకాదేకాంశవద్వైయర్థ్యమ్? [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౬] తుల్యయోర్హి భేదాభేదయోః కుత ఏతత్

భేదాదేకయా బుద్ధ్యా న గ్రహణమ్, న పునరభేదాద్గ్రహణమితి బుద్ధ్యన్తరవైయర్థ్యమ్? ఔత్సర్గికశ్చ హేత్వభావే ఫలాభావః స్వభావసిద్ధః ।

తస్య హేతుభావే ఫలభావోఽపవాదః ।

తత్రాభేదే హేతుభావాదేకయైవ బుద్ధ్యోభయాధిగమో యుక్తః ।

నైకత్వేఽన్యతరాధిగమహేతుర్నాస్తీతి శక్యం వక్తుమ్ ।

అథాపి కథఞ్చిన్నాస్తీత్యుచ్యేత ।

తథాప్యస్తి తావత్, ఏకత్వాత్ ।

తత్ర హేతుభావాత్ఫలభావః స్యాత్, తస్య కారణత్వాత్ ।

న త్వభావోఽభావస్య కారణమ్ ।

స్వభావసిద్ధస్త్వభావః ఫలస్య ।

తస్య హేతునిబన్ధనః ఫలభావో నివర్తకః ।

స చ హేతురుభయత్రాస్తి తావత్ ।

అసత్త్వం త్వనుపయోగమ్, అకారణత్వాదితి ।

అపి చ

సామాన్యం న హి వస్త్వాత్మా న భేదశ్చాత్ర ఏవ సః ।

తస్యానన్వయతో భేదవాదః శబ్దాన్తరాదయమ్ ॥ ౧.౨౪ ॥

యస్యైకముభయాత్మకం వస్తు న తస్య సామాన్యమాత్రం వస్తున ఆత్మా న విశేషమాత్రమ్ ।

తన్మాత్రత్వే వస్తుభేదప్రసఙ్గాత్ ।

తస్మాత్సంభిన్నోభయరూపః శబలో వస్త్వాత్మా ।

న చ శబలస్యాన్యత్రానుగమః ।

యస్య త్వనుగమః స వస్తురూపం న భవతి ।

తథా చ శబ్దాన్తరమవలమ్బ్య భేదా ఏవ సత్యా ఇత్యేతత్ప్రతిపాద్యతే శబ్దాన్తరేణ వా హేతునా ద్వ్యాత్మకమేకమితి ।

అనుగన్తురవస్తుస్వభావత్వే కల్పనావిషయత్వాత్ ।

స్యాదేతత్

మా భూద్వస్తు తదంశత్వం తు న వార్యతే ।

అన్యథా నిర్బీజా కల్పనాపి న భవేత్ ।

కః పునరయమంశో నామ ।

న తావద్వస్త్వేవ ।

తన్మాత్రరూపత్వే వస్తునో భేదప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్ ।

నాపి వస్తునోఽన్యత్స్వయం వస్తు, సామాన్యవిశేషతద్వతాం త్రయాణాం వస్తూనాం ప్రసఙ్గాత్ ।

అథ న వస్త్వేవ నాన్యత్స్వయం వస్తు ।

పరిశేషాత్కల్పనావిషయస్తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయః ।

నను నాంశోంఽశినోఽర్థాన్తరం నాపి స ఏవ, ఉభయథానంశత్వాత్ ।

నాప్యవస్తు, అత ఏవ ।

న హి ఖపుష్పం కస్యచిదంశో భవతి ।

తత్రాంశానుగమే వస్త్వేవానుగతం భవతి తస్య తదవ్యతిరేకాత్ ।

నైతత్సారమ్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౭] అననుగమాదంశాన్తరస్య కిం న వస్తునోఽననుగమః ।

అపి త్వననుగమ (అపి త్వననుగమ ఏదితిఓన్) ఏవ తస్య సముదాయాత్మకత్వాదేకాభావేఽప్యభావాత్ ।

తథా హి

ఇతరేతరాపేక్షౌ వా సామాన్యవిశేషౌ వస్తు, తత్సమాహారో వా ।

ఉభయథార్థాన్తరే విశేషస్యాభావాన్న వస్త్వన్వయః ।

ప్రత్యేకమనపేక్షయోర్వస్తుత్వే నోభయాత్మకమేకం వస్తు స్యాదితి సుష్ఠూచ్యతే

తస్యానన్వయతో భేదవాదః శబ్దాన్తరాదయమితి ।

యది వాఖిలభావానామభేదాత్తదతత్త్వతః ।

అభేదవాదాశ్రయణం స్యాదన్యవిధయా గిరా ॥ ౧.౨౫ ॥

అంశానువృత్త్యా వా వస్త్వనుగమేఽద్వైతవాదః ।

తథా హి

గౌః స్వతస్తావద్గౌః, సద్ద్రవ్యాదిరూపానుగమాదశ్వవస్తునోఽనుగమాదశ్వః ।

తదేవం గౌర్గౌశ్చాశ్వశ్చ ।

అశ్వోఽపి తావదశ్వః సద్ద్రవ్యాదిరూపానుగమేన గోవస్తునోఽన్వయాద్గౌః ।

తదేవమశ్వోఽప్యశ్వో గౌశ్చ ।

తదేవం సర్వభావానాం తద్భావాన్యభావాభ్యామభేద ఇత్యద్వైతం జగదిత్యుక్తమన్యప్రకారయా వాచా ।

సత్యమ్, ద్వైతమప్యస్తి ।

యతస్తద్భావాన్యభావాభ్యామభేదః ।

నైతత్సారమ్ ।

గౌరపి చేదశ్వో గౌశ్చాశ్వశ్చ ।

తత్కుతోఽన్యత్వమ్? గౌరశ్వ ఇత్యపి (గౌశ్చాశ్వశ్చేత్యపి ఏదితిఓన్) భేదాభిధానమనిబన్ధనమేవ ।

సిద్ధే హి గవాశ్వభేదే ఏతదుపపద్యతే ।

గవాశ్వస్య తు ప్రత్యేకం గవాశ్వత్వే భేదాభావాదనిబన్ధనమేవ తత్ ।

నను విశేషాంశానాం వ్యావృత్తేరన్యత్వసిద్ధిః ।

తథా చ ద్వైతాద్వైతాత్మకం జగదితి ।

అథ విశేషవ్యావృత్తేరన్యత్వసిద్ధిః ।

కిముభయరూపత్వాద్వస్తునో వస్త్వన్తరేఽనుగమో నాస్తి? అశ్వవస్తు గోవస్తు న భవతి ।

అథాస్త్యనుగమః, అశ్వోఽపి గౌర్భవతి? తత్ర పూర్వస్మిన్కల్పే వస్తునోఽనన్వయాదనుయతశ్చావస్తుత్వాద్భేదవాద ఇత్యుక్తమ్ ।

అథ విశేషవ్యావృత్తావపి తద్వస్త్వనుగతమ్, భవత్యశ్వో గౌః (భవత్యశ్వోఽపి ఏదితిఓన్) ।

కుతోఽన్యత్వసిద్ధిః? యది మతమ్

అనుగతం చాననుగతం చాశ్వే గోవస్తు ।

భవతి చాశ్వో గౌః ।

గౌస్తు గౌరేవ ।

భవత్యేవ హి తత్ర గోవస్తు ।

తతోఽన్యత్వసిద్ధిరితి ।

అథ గోవస్తు కథం వక్తవ్యమ్? కిం యద్గౌర్భవత్యేవ, అథ యన్న భవత్యపి? తత్ర పూర్వస్యాం కల్పనాయాం న వస్తునోఽనుగమ ఇత్యనన్వితాని వస్తూని ।

ద్వితీయస్యాం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౮] వస్తునో వస్త్వన్తరేఽన్వయాదద్వైతమ్ ।

సర్వథా యేన విశేషేణాయమశ్వాద్గోవస్తు వ్యవస్థాపయత్యన్యత్తద్విశేషయుజస్తు తస్యానన్వయాద్భేదవాదః ।

అథానన్వయదోషాన్న విశేషమాశ్రయతి అభేదవాద ఇతి న ద్వైతాద్వైతకల్పనోపపద్యత ఇతి ।

ద్రవ్యపర్యాయార్థకానాం నయ ఏతేన వారితః ।

తేషామపి ద్రవ్యనయః పర్యాయనయ ఏవ వా ॥ ౧.౨౬ ॥

యే చ

ద్రవ్యం నిత్యం మృత్సువర్ణాది ।

తస్య (తస్య తు ంసా' తస్య చ ఏదితిఓన్) ఘటరుచకాదయః పర్యాయా విశేషాఖ్యా అపాయిన ఉపాయినశ్చావ్యతిరేకాః ।

న చ తే ద్రవ్యమేవ, తస్య స్థితిమత్త్వాత్ ।

న చ తతోఽత్యన్తం వ్యావర్తన్తే, భేదేనానుపలబ్ధేః ।

ద్రవ్యస్యైవ రుచకాదిరూపేణ ప్రత్యయాత్ ।

ఏవం ద్రవ్యపర్యాయరూపం వస్తు ।

అథ (ంస్B' అథ ఏదితిఓన్) తు ద్రవ్యమేవ స్యాత్, వర్ధమానకభఙ్గేన రుచకక్రియాయాం న కిఞ్చిదుత్పన్నం నష్టం వేతి ప్రీతిశోకౌ తదర్థినోర్న స్యాతామ్ ।

అథ తు పర్యాయమాత్రమ్, హేమార్థినో మధ్యస్థతా న స్యాత్ ।

పర్యాయమాత్రే హి హేమ్ని హేమ్నో వినాశాత్పర్యాయవినాశే కథం మధ్యస్థతా? ఉత్పాదే వా? తస్మాద్ద్రవ్యపర్యాయరూపత్వాద్వస్తున ఉత్పత్తిస్థితిభఙ్గానామేకత్ర సంభవాద్ద్రవ్యరూపస్థితేర్మాధ్యస్థ్యమ్, పర్యాయయోరుత్పత్తివినాశాభ్యాం ప్రీతిశోకావవకల్పేతే ఇతి

మన్యన్తే ।

తన్నీతిరప్యనేనైవ నిరాకృతా ప్రకారేణ ।

తథా హి

తేషామపి వస్తునో వస్త్వన్తరాన్వయేఽపి భాగాభావాద్ద్రవ్యమాత్రం స్యాత్ ।

అథ న వస్త్వన్వేతి ద్రవ్యపర్యాయరూపత్వాద్వస్తునః, పర్యాయాన్తరే చ పర్యాయాన్తరస్యాననుగమాదనన్వితాని తర్హి వ్యావృత్తస్వభావాని వస్తూని ।

యస్యానుగమః కల్ప్యతే తన్మాత్రరూపస్యావస్తుత్వాత్పర్యాయమాత్రమ్ ।

అవస్థితం హి ద్రవ్యముచ్యతే ।

న చైవమవస్థితం కిఞ్చిదేకం వస్త్వస్తి ।

వస్తునస్త్వపోద్ధృతస్యాంశస్యావస్థానకల్పనా కల్పనైవ ।

వస్తునశ్చిత్రత్వాత్, తస్య చాతథాభావాదితి ।

అపి చ

ఉత్పాదస్థితిభఙ్గానామేకత్ర సమవాయతః ।
ప్రీతిమధ్యస్థతాశోకాః స్యుర్న స్యురితి దుర్ఘటమ్ ॥ ౧.౨౭ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౯] యస్య ఖలు ద్రవ్యాత్పర్యాయా భిద్యన్తే తస్య ద్రవ్యమాత్రార్థినో ద్రవ్యస్య స్థితేర్వినాశాభావాదపూర్వస్యానుత్పాదాన్మధ్యస్థతా, రుచకార్థినస్తస్యాపూర్వస్యోత్పత్తేః ప్రీతిః, వర్ధమానకార్థినస్తస్య వినాశాచ్ఛోకః

ఇతి వ్యవస్థా కల్పతే ।

యస్య తు న పర్యాయేభ్యోఽన్యద్ద్రవ్యం

(ంసా యస్య తు పర్యాయేభ్యోఽనన్యద్ద్రవ్యం ఏదితిఓన్) న ద్రవ్యాదన్యే పర్యాయాః, తస్య ఉత్పత్తిస్థితిభఙ్గానామేకత్ర సమవాయే ద్రవ్యార్థినో మధ్యస్థతా భవేత్, న భవేచ్చ ।

ప్రీతిశోకౌ స్యాతామ్, న స్యాతామ్ ।

న హి తద్ద్రవ్యమవతిష్ఠత ఏవ, వినశ్యత్యపూర్వం చోత్పద్యతే ।

తత్ర వినాశాదపూర్వోత్పత్తేశ్చ ప్రీతిశోకౌ స్యాతామ్, న మధ్యస్థతా ।

మధ్యస్థతా చ స్థితేః స్యాత్

ఇతి దుర్ఘటమాపద్యేత ।

తథా వర్ధమానకార్థినస్తన్నాశాచ్ఛోకః స్యాత్ ।

న చ స్యాత్, స్థితేః ।

ప్రీతిశ్చ తస్యాపూర్వస్యోత్పాదాత్స్యాత్ ।

న చ భవేత్, పూర్వస్యైవ స్థితేః ।

వినాశాచ్చ శోకః స్యాదితి ।

అథ భేదోఽప్యస్తీతి నాయం దోషః ।

అభేదోఽప్యస్తీతి కిం న భవతి? అథ నాత్యన్తమభేదః, తేన న సంకరః ।

నాత్యన్తమభేద ఇతి వ్యవస్థాపి న యుజ్యతే ।

న చాస్య కిఞ్చిత్క్వచిదేకాన్తతః సర్వత్రానేకాన్తమభ్యుపయతః, యేనాయం విశేష ఉచ్యతే

నాత్యన్తమభేద ఇత్యసంకర ఇతి ।

తథా చ

నైకాన్తః సర్వభావానాం యది సర్వవిధానతః ।
అప్రవృత్తినివృత్తీదం ప్రాప్తం సర్వత్ర హీ జగత్ ॥ ౧.౨౮ ॥

యదా హి సర్వప్రకారేష్వనైకాన్తికత్వం భావానామ్, తథా సతి

నాయం లోకః క్వచిదభిమతసాధనతాప్రకారమవధార్య ప్రవర్తేత, యతో నాసౌ తథైవ ।

నాపి నివర్తేత, యతో నాసావతథైవ ।

తథా దుఃఖహేతోర్న నివర్తేత, నాసౌ తథైవ ।

నాపి న నివర్తేత, యతో నాసావతథైవ

ఇతి కష్టాం బత దశామాపద్యేత ।

అథ వా యదుక్తమ్

ప్రీతిమధ్యస్థతాశోకాః స్యుర్న స్యురితి దుర్ఘటమితి, తత్ర బ్రూయుః

సర్వవస్తుషు సర్వప్రకారాణామనైకాన్తికత్వాత్కా దుర్ఘటతా? తథా హి

ప్రీతిమధ్యస్థతాశోకా నైకాన్తతః సన్తి, నైకాన్తతో న సన్తీతి ।

అత్రోచ్యతే

నైకాన్తః సర్వభావానామితి ।

యది ఖలు ప్రీత్యాదీనాం సదసత్త్వే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౦] నైకాన్తికే (౭నైకాన్తికే ఏదితిఓన్)

న ప్రీత్యర్థీ ప్రీతిసాధనేషు ప్రవర్తేత, ప్రీతేర్విద్యమానత్వాత్ ।

నాపి న ప్రవర్తేత, తస్యా అభావాత్ ।

తథా దుఃఖనివృత్త్యర్థీ న దుఃఖసాధనసంపర్కం పరిహరేత్, తస్యాసత్త్వాత్ ।

నాపి న పరిహరేత్, తస్య సత్త్వాత్

ఇత్యప్రవృత్తినివృత్తికం బత విశ్వమాపన్నమితి ।

ఏవం తావన్న ద్వే వస్తునీ, నైకం ద్వ్యాత్మకమ్ ।

తత్ర ద్వయమవశిష్యతే

భేదః సత్యః, తదుపాదానాభేదకల్పనా ।

అభేదో వా సత్యః, తదుపాదానా భేదకల్పనేతి ।

తత్ర

ఆపేక్షికత్వాద్భేదో హి భేదగ్రహపురస్సరః ।

నైకజ్ఞానం సమీక్ష్యైకం న భేదం తత్త్వహానతః ॥ ౧.౨౯ ॥

న భేదముపాదాయాభేదకల్పనా ।

కుతః? ఆపేక్షికో హి భేదో నాన్యమనపేక్ష్య శక్యతే గ్రహీతుమ్ ।

న చాగృహీతో భేదోఽభేదకల్పనాయా ఉపాదానం భవతి ।

పరాపేక్షత్వే చాస్య గ్రహణమనుపపన్నమ్ ।

యతో నాగృహీతే భేదే పరాత్మానౌ వ్యవతిష్ఠేతే ।

న చ పరాత్మవ్యవస్థామన్తరేణ భేదగ్రహోఽస్తీతి ప్రాక్ప్రపఞ్చితమ్ ।

న త్వేవమ్ (ంసా న చైవమ్ ఏదితిఓన్) అభేదగ్రహణమభేదగ్రహణాపేక్షమ్ ।

నాపి భేదగ్రహణాపేక్షమ్, అభేదహానప్రసఙ్గాత్ ।

న హి భేదే గృహీతేఽభేదస్యావకాశోఽస్తి ।

తత్రాభేదం గృహీత్వా తముపాదాయ తస్య యథావన్నిశ్చయాశక్తౌ వ్యవచ్ఛేదకల్పనోపపద్యతే, యథైకబుద్ధినిర్గ్రాహ్యేషు ఘటాదిష్వవయవవిభాగకల్పనా ।

న తత్ర భేదోపాదానాభేదకల్పనా ।

భేదో హి పరమాణుషు వ్యవతిష్ఠతే ।

తే చాతీన్ద్రియాః ।

నను చైకత్వమప్యనుసన్ధానప్రత్యయావసేయమ్ ।
స చ న భేదమన్తరేణ ।
భేదాస్పర్శే (భేదాసంస్పర్శే ఏదితిఒన్) హి కిం కేనానుసన్ధీయతామితి ।
ప్రత్యుక్తమేతత్
నేదానీమభిన్నదేశకాలోఽర్థ ఏకః స్యాత్ ।
అసతి చైకస్మిన్ కిమాశ్రయా భేదాశఙ్కా స్యాత్, యస్యానుసంధానాదేకత్వముచ్యత ఇతి ।

అపి చ సర్వప్రత్యాత్మవేదనీయమేతదభేదోపాదానో భేద ఇతి ।
తథా హి

ఆలోచ్యతే వస్తుమాత్రం జ్ఞానేనాపాతజన్మనా ।
అచేత్యమానో భేదోఽపి చకాస్తీత్యతిసాహసమ్ ॥ ౧.౩౦ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౧] వస్తుమాత్రవిషయం ప్రథమమవికల్పకం ప్రత్యక్షమ్ ।
తత్పూర్వాస్తు వికల్పబుద్ధయో విశేషానవగాహన్త ఇతి సర్వప్రత్యాత్మవేదనీయమ్ ।
స్యాదేతత్
విశిష్టరూపోపగ్రాహ్యేవ ప్రత్యక్షమ్ ।
స తు భేదః శబ్దేనాసంస్పర్శాన్న తథోపలక్ష్యతే, యథా వికల్పబుద్ధౌ ।
తదయుక్తమ్, విప్రతిషేధాత్ ।
న చోపలక్ష్యతే ప్రత్యక్షబుద్ధౌ విశేషః ప్రకాశతే చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।
అతోఽతిసాహసముచ్యతే ।
యస్తు సంవిత్తావేవ విప్రతిపద్యతే సర్వానాత్మవ్యావృత్తస్పష్టప్రతిభాసం ప్రత్యక్షమితి వదన్, తస్యోత్తరమ్
ాహుర్విధాతృప్రత్యక్షమ్ఽ ఇత్యాద్యుక్తమేవేతి ।

కిం చ

ప్రతిషిద్ధం చ విజ్ఞానమర్థమాత్రావలమ్బనమ్ ।
భేదేషు త్వప్రతిషిద్ధత్వమస్త్వింద్రియధియామపి ॥ ౧.౩౧ ॥

వస్తుద్వయానుపపత్తేరేకస్య చ ద్వ్యాత్మతాయోగాదవశ్యకల్పనీయేఽన్యతరస్య మిథ్యాత్వే యుక్తం విశేషావభాసస్య మిథ్యాత్వమ్, రజతాదివిభ్రాన్తిషు దర్శనాత్ ।

న చ వస్తుమాత్రావభాసస్య ।

న హి వస్తుమాత్రవ్యభిచారః క్వచిజ్జ్ఞానే దృష్టోఽస్తి, అన్తతస్తస్యైవ వస్తునః ప్రతిభాసనాత్ ।

దృష్టతద్భావస్యైవ తత్కల్పనా లఘ్వీ, క్లృప్తత్వాద్యోగ్యతాయాః, ఇతరత్ర తు కల్ప్యత్వాత్ ।

స్యాదేతత్

మానస్య ఏవ బుద్ధయః క్లృప్తయోగ్యభావా మిథ్యాత్వం ప్రతి, నేన్ద్రియజన్మానః ।

ఇన్ద్రియబుద్ధిసమధిగమ్యాశ్చ భేదా ఇతి ।

ఏతచ్చ వార్త్తమ్ ।

ఇన్ద్రియదోషానువిధాయిత్వాద్భ్రాన్తీనామితి (°దోషవిశేషానువిధాయి° ఏదితిఓన్) ।

అపి చ యస్య మతమ్

వ్యావృత్తస్వలక్షణా భావాః ।

తేన తేఽన్యోన్యాభావస్వభావా వ్యాకర్తవ్యాః, తద్విశేషణా వా ।

నాన్యథా వ్యావృత్తశబ్దోఽర్థవాన్ భవతి, తస్యేతరేతరాభావనిమిత్తత్వాత్ ।

తత్ర

అన్యోన్యాభావరూపత్వం సర్వేషాం న ప్రకల్పతే ।
తత్రోపాధౌ ప్రతీయన్తాం తథా భిన్నా న రూపతః ॥ ౧.౩౨ ॥

ఏకస్మిన్ననపేక్షే స్థితే తదభావరూపోఽన్యో వ్యవతిష్ఠతే ।
సర్వే తు నాన్యోన్యాభావరూపాః కల్పన్తే, పరస్పరాశ్రయస్థితిత్వాత్ ।
అథ విశేషణమన్యోన్యాభావః ।
కామమ్, అతదాత్మానోఽపి విశేషణానురాగాత్తథావగమ్యన్తామ్ ।
న తు స్వభావభేదః [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౨] స్యాత్ ।
నను నాన్యోన్యాభావో నామ కశ్చిత్, యో భావానాం తత్త్వం విశేషణం వా స్యాతర్థసిద్ధిరేవైషా ।
న చేదన్యోన్యాభావో కశ్చిత్, సిద్ధస్తర్హ్యభేద ఇతి ।

అపి చ భేదత్వాదేవ విశ్వస్య భేదోఽభేదోపాదాన ఇతి శక్యతేఽనుమాతుమ్ ।
దృష్టో హి మణికృపాణదర్పణాదిష్వభిన్నముఖోపాదానస్తద్భేదః ।
న చ తత్ర భావాన్తరోత్పత్తిః, విరుద్ధపరిణామత్వాత్ ।
స్యాదేతత్
అభేదోఽపి శక్యో భేదోపాదానోఽనుమాతుమ్, వనాభేదస్య తరుభేదోపాదానత్వాత్ ।
న, భేదాభావప్రసఙ్గాత్ ।
ఏవం హి న కశ్చిదేకోఽభిన్నః పరమాణురపి ।
తదభేదోఽపి హి భేదోపాదానః స్యాద్వనాదివత్ ।
తథా తదంశాభేదోఽపీత్యనవస్థాయామేకస్యాభావాత్తత్సముచ్చయరూపోఽభేదో న స్యాత్ ।
అథ క్వచిదవతిష్ఠతే స ఏకః ।
తదభేదో న భేదోపాదాన ఇతి వ్యభిచారః ।
తదిదముచ్యతే

దపర్ణాదౌ ముఖస్యేవ భేదోఽభేదావలమ్బనః ।
భేదావలమ్బనోఽభేదో న తథా తదభావతః ॥ ౧.33 ॥

అపి చ

ప్రత్యేకమనువిద్ధత్వాదభేదేన మృషా మతః ।
భేదో యథా తరఙ్గాణాం భేదాద్భేదః కలావతః ॥ ౧.౩౪ ॥

అభేదానువిద్ధత్వాత్ప్రత్యేకం విశ్వస్య భేదో మృషా ।
యథా జలతరఙ్గేషు చన్ద్రమసః ।
తత్ర హి ప్రత్యేకం చన్ద్రమా ఇత్యభేదాన్వయః, తథా విశ్వస్య భేదేఽపి ప్రత్యేకమ్ 'ిదమ్ఽ 'తత్ఽ 'ర్థఃఽ 'వస్తుఽ ఇత్యభేదాన్వయః ।
తరుభేదస్తు యద్యపి న మృషా, వనమిత్యభేదానుగమశ్చ న ప్రత్యేకమ్ ।
న హి ప్రత్యేకం తరుషు వనమితి బుద్ధిః ।
అతో న తేన వ్యభిచారః ।
ఏతదర్థం చ ప్రత్యేకమిత్యుక్తమ్ ।

అపి చ

ఏకస్యైవాస్తు మహిమా యన్నానేవ ప్రకాశతే ।
లాఘవాన్న తు భిన్నానాం యచ్చకాసత్యభిన్నవత్ ॥ ౧.౩౫ ॥

ఇదం తావదయం భేదవాదీ ప్రష్టవ్యః
కథమయం వ్యావృత్తస్వలక్షణేష్వభేదావభాసోఽనువృత్తవ్యవహారశ్చ? యది సాదృశ్యాత్, తదత్యన్తమనన్వితేష్వనుపపన్నమ్ ।
అథ వ్యావృత్తేరగ్రహాత్
కో హి గుఞ్జాప్రవాలాదీనాం రాగవ్యావృత్తిమవగ్రహీతుం క్షమతే

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౩] ఇతి ।

తదసత్ ।

వ్యావృత్తస్వభావస్య తదగ్రహే గ్రహణమేవ హి న స్యాత్ ।

అథ నిశ్చయప్రత్యక్షయోరాత్మభేదాదనిశ్చయాత్ ।

తదసత్, ఉభయరూపవ్యవహారదర్శనాత్ ।

తథా హి

కాలాక్ష్యాం గోసామాన్యనిబన్ధనశ్చ వ్యవహారో గవాన్తరవ్యావృత్తిశ్చ దృశ్యతే ।

న చ గవాన్తరవ్యావృత్తేరనిశ్చయే స యుజ్యతే ।

అథైకార్థక్రియాకారిత్వాదతత్క్రియావ్యావృత్తేస్తుల్యత్వాత్ ।

తదప్యసాంప్రతమ్, అర్థక్రియాణామపి భేదాదతత్క్రియావ్యావృత్తేస్తుల్యత్వాయోగాత్ ।

నైకసాధ్యాన్యస్యార్థక్రియా యేనాతత్కారివ్యావృత్తిస్తుల్యా స్యాత్ ।

వస్తుస్వభావశ్చ వ్యావృత్తిః ప్రతివస్తుభేదాన్న తుల్యా ।

అథాస్వభావాః, తేషాం కథం తుల్యా? అథానాదివాసనోపాదానో న వస్తుగతవిశేషాపేక్షః ।

తదప్యయుక్తమ్, నియమాత్ ।

కాసుచిదేవ హి వ్యక్తిషు కశ్చిదేవావభాసః (ంస్B' కశ్చిదేవాభేదావభాసః ఏదితిఓన్), స వాసనామాత్రోపాదానత్వే న యుజ్యతే ।

తస్మాత్ప్రకృత్యైవ కేచిత్కస్యచిదభేదావమర్శస్య యోగ్యాః కేచిన్నేతి స్వభావవిపరీతా భావానాం సామర్థ్యాతిశయా కల్పయితవ్యాః ।

తథా సత్యేవం గౌరవాత్కల్పనాయాః ।

ఏకస్యైవాస్తు మాహాత్మ్యం యదేకోఽపి నానేవావభాసతే (నానేవ భాసతే ఏదితిఓన్), లఘుత్వాత్కల్పనాయాః ।

న తు భిన్నానాం తే సామర్థ్యాతిశయాః, యదమీ అభిన్నా ఇవ భాసన్తే (ఇవావభాసన్తే ఏదితిఓన్) ।

భేదవ్యవహారశ్చ (భేదవ్యవహారాశ్చ ఏదితిఓన్) యథావభాసం భేదవాదినామివాభేదవ్యవహార ఉపపద్యతే (°వ్యవహారా ఉపపద్యన్తే ఏదితిఓన్) ।

తథా హి

ఆత్యన్తికభేదవాదినాం యథావభాసమభేదవ్యవహారః, న యథావస్తు ।

సంసర్గవాదినామపి సామాన్యస్యార్థస్యార్థాన్తరత్వాద్యథావభాసమేవ భేదేష్వభేదవ్యవహారః ।

యేఽప్యనర్థాన్తరవాదినః, తేషామపి శబలత్వాద్వస్తునస్తస్య
చానన్వయాద్యథావభాసమేవోభయవ్యవహారః ।

న వస్త్వనుపాతీతి దర్శితమితి ।

యథానువృత్తవ్యవహారసిద్ధిం యథావభాసం కథయన్తి బాహ్యాః ।

తథైవ భేదవ్యవహారయోగం వదన్తి వేదాన్తవివేకభాజః ॥ ౧.౩౬ ॥

[ఇతి శ్రీమణ్డనమిశ్రవిరచితాయాం బ్రహ్మసిద్ధౌ తర్కకాణ్డః సమాప్తః ॥]

.

॥నియోగకాణ్డః॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౪] ఏవం ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్కర్మవిధివిరోధాచ్చ శ్రుతార్థపరిగ్రహే యే మన్యన్తే వేదాన్తానాముపచరితార్థత్వం తత్ప్రతిబోధనాయ విహితః ప్రయత్నః ।

సంప్రతి తు

కార్య ఏవార్థే వేదస్య ప్రామాణ్యమ్, న భూతరూపే ।

ఏవం హ్యుక్తమ్

'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః' ।

చోదనాప్రమాణకో వేదార్థ ఇతి యావత్ ।

చోదనా చ ప్రవర్తకం వచనమ్, తస్మాత్కార్యేఽర్థే వేదః ప్రమాణమ్ ।

వేదాన్తానామపి తు ప్రతిపత్తికర్తవ్యతాప్రమాణభాజాం తన్ముఖేన తదనుగతభూతాత్మతత్త్వవిషయబోధకత్వమ్ ।

అత స్తేఽపి కార్యనిష్ఠతాం నాతివర్తన్తే ।

తథా చ కథం తర్హి మన్త్రార్థవాదాః సోపనిషత్కా ఇత్యాశఙ్క్య 'చోదనా హి భూతం భవన్తమ్' ఇత్యాద్యుక్తమ్ ।

ఏతదుక్తం భవతి

కార్యమర్థమవగమయన్తీ చోదనైవ భూతాదికమప్యర్థమవగమయతీతి

యే మన్యన్తే తత్ప్రతిబోధనాయ ప్రయత్యతే ।

తిస్రశ్చ ప్రతిపత్తయో బ్రహ్మణి ।

ప్రథమా తావచ్ఛబ్దాత్, అన్యా శబ్దాత్ప్రతిపద్య తత్సన్తానవతీ ధ్యానభావనోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా, అన్యా తతో లబ్ధనిష్పత్తిర్విగలితనిఖిలవికల్పా సాక్షాత్కరణరూపా ।

తత్ర ప్రథమామధికృత్యోచ్యతే

శబ్దాద్యదాత్మవిజ్ఞానం తన్న తావద్విధీయతే ।

భవత్యధీతవేదస్య తద్ధి కర్మావబోధవత్ ॥ ౨.౧ ॥

బ్రహ్మణో హి ప్రమాణాన్తరానధిగమనీయరూపత్వాచ్ఛబ్దాధిగమ్యస్వభావవిషయం జ్ఞానం విధేయమ్ ।

తత్ర యచ్ఛబ్దాదేవ జ్ఞానం తదవిధేయమ్, విధిమన్తరేణ భావాత్కర్మావబోధవత్ ।

యథైవ 'స్వర్గకామో యజేతఽ ఇతి శ్రుతవాక్యస్య వాక్యార్థావబోధస్తద్వాక్యప్రామాణ్యాదేవ భవతి, న విధ్యన్తరమపేక్షతే, తథాత్మస్వరూపాభిధాయివాక్యప్రామాణ్యాదాత్మావబోధో విధ్యనపేక్షః [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౫] సంజాయతే, సతి ప్రమాణే తత్సామర్థ్యేనైవ ప్రమేయబోధోత్పత్తేః ।

న ఖలు సోపకరణే సమగ్రే ప్రమాణే సతీచ్ఛాపి పురుషస్యాపేక్ష్యతే జ్ఞానం ప్రతి, అనిష్టానామప్యవబోధాత్, ప్రాగేవ విధిః ।

తామేవ విధేరనపేక్షతాం కర్మావబోధే దర్శయతి

స్వర్గకామో యజేతేతి బోధేఽస్మిన్న వ్యపేక్ష్యతే ।

విధిరన్యోఽనవస్థానాన్నాయం కర్మవ్యవస్థితేః ॥ ౨.౨ ॥

న కర్మవిధివాక్యార్థజ్ఞానప్రవృత్తౌ విధిరపేక్ష్యతేఽన్యః, న తద్గత ఏవ వా ।

అన్యస్మిన్ననవస్థాదోషాత్, తదర్థజ్ఞానేఽపి విధ్యన్తరస్యాపేక్షణీయత్వాత్, తద్గతస్య చ కర్మవిషయత్వేన తద్బోధం విధాతుమసామర్థ్యాత్ ।

నను యథైషాం గ్రహణే విధ్యన్తరమపేక్ష్యతే 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఃఽ ఇతి, న చానవస్థా, తద్వత్తదర్థబోధేఽపి స్యాత్ ।

అస్తి చ విధిః

'వేదః కృత్స్నోఽధిగన్తవ్యఃఽ ఇతి ।

విషమ ఉపన్యాసః

అప్రవృత్తోఽపి హి స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధివాక్యాధ్యయనే పురుషాన్తరాధీతాత్తతస్తస్య చాన్యేషాం చ వాక్యానామధ్యయనే ప్రవర్తతే, శాఖాన్తరీయాఙ్గోపసంహార ఇవ శ్రవణమాత్రాత్ ।

న ఖలు స్వాధీతమేవ వాక్యం ప్రవర్తయతి ।

యథైకస్తథా పురుషాన్తరాణ్యపి, అనాదిత్వాద్వేదవత్తదధ్యయనస్యాపి ।

అనవబుద్ధార్థస్త్వవబోధవిధిర్నావబోధే ప్రవర్తయతి ।

తదర్థబోధశ్చేద్విధ్యపేక్షః, న తత్ర స ఏవ ప్రవర్తయతి, అనవబుద్ధార్థత్వాత్ ।

ఇతరేతరాశ్రయం స్యాత్

తదర్థబోధాత్ప్రవృత్తిః, ప్రవృత్తస్య చ తదర్థబోధ ఇతి ।

తస్మాద్విధ్యన్తరమపేక్షితవ్యమిత్యనవస్థా ।

న చ 'వేదః కృత్స్నోఽధిగన్తవ్యః' ఇత్యపూర్వార్థవిధిః ।

'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమ్' ఇతి న్యాయప్రాప్తోఽర్థః ప్రదర్శ్యతే ।

అథాప్యేష విధిః, స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధినార్థాక్షిప్తమర్థజ్ఞానం నోచ్యేత (°జ్ఞానముచ్యేత ఏదితిఓన్, అల్తేర్నతివే రేఅదిన్గిన్ టత్త్వసమీక్షా), తథాపి బ్రహ్మస్వరూపాభిధాయివేదవాక్యప్రభవే బోధే న పృథగ్విధిరపేక్షితవ్యః, కర్మవిధివాక్యవత్ ।

యథైవ 'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి సామాన్యవిధినా సిద్ధే నాన్యోఽపేక్ష్యతే, అనవస్థానాత్, సత్యపి విధావన్యస్యాపేక్షణాత్, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౬] న చైతద్గత ఏవ, కర్మవిషయత్వాత్ ।

ఏవం తత్త్వప్రతిపత్తిపరేష్వపి వాక్యేషు న విధిరపేక్షితవ్యః, వాక్యసామర్థ్యాదేవ తత్త్వబోధోత్పాదాదితి ।

ఇతశ్చ

ఫలం విధేయావగమాత్ప్రవృత్తిశ్చోత్తరా విధేః ।

అన్యోన్యసంశ్రయాన్నైష శాబ్దో బోధః స నో పరః ॥ ౨.౩ ॥

శబ్దాదవగమ్య విధేయం యా ప్రవృత్తిః సా విధేః ప్రయోజనమ్, న తు శబ్దప్రభవో విధేయావగమ ఏవ, అన్యోన్యసంశ్రయాత్

అవగతే శబ్దార్థే ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్తస్య చావగమాత్ ।

శబ్దార్థబోధాదేవ వా శబ్దార్థబోధ ఇత్యాత్మాశ్రయః ।

అన్యోన్యసంశ్రయస్తు తుల్యానుపపత్తిత్వాదుక్తః ।

యస్తు తత్త్వావబోధపరాద్వాక్యాత్తత్త్వావబోధః, నాసౌ శబ్దార్థబోధాత్పరాచీనః, కిన్తు స ఏవేతి ।

అపి చ

జాతే బోధే న ప్రవర్త్యో నతరాం ఖల్వబోధకే ।

శబ్దే న (శబ్దేన ఏదితిఓన్) నిశ్చయే తస్మాదన్యస్మాదన్యవాఞ్ఛనమ్ ॥ ౨.౪ ॥

ఉదపాది చేత్'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ఽ ఇత్యుపక్రమాత్' తత్త్వమసిఽఇత్యన్తాద్వాక్యాదాత్మతత్త్వావబోధః, పదానాం పరస్పరాన్వితార్థత్వాత్, కిమన్యద్విధిః కరిష్యతి? న ప్రవృత్త ఏవ ప్రవర్త్యః ।

అథ పదార్థసమన్వయమాత్రాన్న తత్త్వబోధోత్పాదః, సుతరామప్రవర్త్యః ।

శాబ్దస్య తత్త్వావబోధస్యాసంభవాత్ ।

స్యాదేతత్

ఉత్పన్నేఽపి తత్త్వావభాసే శబ్దాత్, నిశ్చయే ప్రవర్త్యః 'ేవమిదమ్ఽ ఇతి ।

తన్న ।

యది తస్మాచ్ఛబ్దాన్నిశ్చయః, స జాత ఏవ ।

అథాన్యతో నిశ్చయః, అన్యవాఞ్ఛనం ప్రమాణాన్తరాపేక్షా, న తత్ర తత్త్వనిశ్చయనిబన్ధనం శబ్దః స్యాత్ ।

ఏవం తావన్న తత్త్వనిశ్చయాయ విధిరర్థ్యతే ।

అథావివక్షితార్థత్వనివృత్త్యై ప్రార్థ్యతే విధిః ।

అర్థో జ్ఞాతవ్య ఇత్యుక్తే జ్ఞేయః స్యాన్నావివక్షితః ॥ ౨.౫ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౭] యదపి మతమ్

సత్యపి వాక్యాదర్థోపప్లవే తాత్పర్యం దుర్లభమ్, భూతార్థపరస్య వైయర్థ్యాత్ ।

సాంశయికత్వం వా, అతాత్పర్యస్యాపి దర్శనాజ్జపమన్త్రేషు ।

విధౌ తు సత్యర్థజ్ఞానస్య చోదితత్వాన్నార్థోఽవివక్షితో భవితుమర్హతి ।

తస్మాద్వివక్షితార్థత్వాయ విధిః ప్రార్థ్యః ।

తద్వార్త్తమర్థపరతా శబ్దానాం లోకవేదయోః ।

'విశిష్టస్తు వాక్యార్థఽ ఇత్యుత్సర్గవతీ యతః ॥ ౨.౬ ॥

ఔత్సర్గికః శబ్దానామర్థం ప్రతి శేషభావః ।

నిమిత్తాన్తరాత్తు స్వరూపప్రధానత్వమవివక్షితార్థత్వమపవాదో లోకే ।

తథా వేదేఽపి, లోకావగమ్యత్వాచ్ఛబ్దసామర్థ్యస్య ।

తదుక్తమ్

'విశిష్టస్తు వాక్యార్థఃఽ ఇతి ।

అపి చ

దృష్టార్థతా చ స్వాధ్యాయవిధేరత్ర న భిద్యతే ।

భవేదితరథా కృత్స్నః స విధ్యర్థోఽవివక్షితః ॥ ౨.౭ ॥

యథైవ కర్మవిధీనాం 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమ్ఽ ఇతి నావివక్షితార్థానామధ్యయనాత్ఫలాన్తరకల్పనా తథా దృష్టత్వాదాత్మతత్త్వావబోధస్య వేదాన్తానామ్ ।

న చ భూతార్థప్రతిపత్తౌ వైయర్థ్యమితి వక్ష్యతే ।

ప్రతిపత్తివిధౌ చ తుల్యమ్ ।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ ।

అన్యథా సహ విధాయకేన కృత్స్నస్యావివక్షితార్థతా స్యాత్ ।

యతో విధాయకశబ్దనిబన్ధనమన్యేషాం వివక్షితార్థత్వమ్, విధాయకస్య తు న తన్నిబన్ధనమస్తి ।

ఏవం చ తస్యావివక్షితార్థత్వే ఇతరేఽపి తథా స్యుః ।

అథ విధాయకః ప్రకృత్యా దృష్టార్థత్వేన చార్థపరః, ఇతరేఽపి తథేతి వ్యర్థోఽసౌ విధిః ।

జ్ఞానస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే విధిరిష్యతే ।

సర్వత్ర పురుషార్థత్వం విధేరిత్యప్యపేశలమ్ ॥ ౨.౮ ॥

విధ్యధీనః పురుషార్థసాధనతావబోధః, తచ్ఛబ్దతో లబ్ధజన్మనోఽప్యాత్మతత్త్వావబోధస్య పురుషార్థసాధనత్వావగమో విధేరిత్యేతదపి న శోభనమ్ ।

జ్ఞేయాభివ్యాప్తితో యస్మాన్న విజ్ఞానాత్ఫలాన్తరమ్ ।

ఇష్యతే మోక్ష ఇతి చేత్సాధ్యస్తత్త్వచ్యుతేర్న సః ॥ ౨.౯ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౮] జ్ఞానస్య హి దృష్టమేవ ఫలమ్

జ్ఞాత్రా జ్ఞేయాభివ్యాప్తిః, జ్ఞాతారం ప్రతి తస్య ప్రకాశనమ్ (ప్రకాశతా ఏదితిఓన్)

న త్వదృష్టం కాలాన్తరభావి, యదర్థో విధిః స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

ఆత్మజ్ఞానస్య ఫలాన్తరమపీష్యతే మోక్షః ।

తన్న, అసాధ్యత్వాత్ ।

న హేతుజన్యోఽసౌ మోక్షః, తత్త్వచ్యుతేః ।

కార్యత్వే వినాశాత్తస్య పునఃసంసారాత్ ।

ఆత్యన్తికీ చ సంసారనివృత్తిర్మోక్ష ఇత్యుచ్యతే ।

నను కార్యోఽపి నాశో న నశ్యతి ।

సత్యమ్, భావరూపం తు మోక్షం నిరతిశయానన్దలక్షణం నిరతిశయైశ్వర్యలక్షణం చాభిప్రేత్యైతదుచ్యతే, భావస్య కార్యస్య వినాశేనావినాభావాత్ ।

ఆగామిశరీరేన్ద్రియబుద్ధిసంయోగాభావస్య ప్రాగభావస్య కార్యత్వమనుపపన్నమేవ ।

బన్ధహేతునివృత్తిస్తు యద్యపి కార్యా, కార్యత్వేఽపి చ నాస్యా అనిత్యత్వప్రసఙ్గః, తథాపి నాసౌ తత్త్వజ్ఞానాత్పృథగితి న తేన సాధ్యా ।

అవిద్యా హి బన్ధహేతుః, తత్త్వజ్ఞానోదయ ఏవ చ తన్నివృత్తిః ।

అథవా 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణావతిష్ఠతేఽ ఇతి స్వరూపస్థితిర్ముక్తిరుక్తా ।

సాధ్యత్వే చ న స్వరూపస్థితిః స్యాత్ ।

అతో మోక్షత్వాచ్చ్యవేత ।

యత్తు

'న స (న చ ఏదితిఓన్) పునరావర్తతేఽ ఇతి శ్రుతేః ప్రామాణ్యాత్కార్యస్యాపి మోక్షస్య నిత్యత్వమితి, దృష్టవిపరీతమపి తదాశ్రీయేత, అనన్యగతిత్వే శ్రుతేః ।

యదా తు విదితాత్మతత్త్వస్యాద్వయం విశుద్ధప్రకాశమాత్మానం పశ్యతః సముత్ఖాతాయామనవయవేనావిద్యాయాం హేత్వభావాత్పునర్బన్ధస్యాసంభావ్యత్వాత్ప్రాప్తమేవార్థం వర్తమానాపదేశాదనువదతి శ్రుతిరర్థవాదత్వేన, తదా కుతస్తత్ప్రామాణ్యాదనన్తఫలత్వమ్? తథా హి

వర్తమానాపదేశాదేవ నాపునరావృత్తిః సాధ్యత్వేనావగమ్యతే ।

న చ కామోపబన్ధోఽస్తి, యతః సాధ్యతా గమ్యేత ।

తస్మాదర్థవాదః ।

అర్థవాదాదపి చ యా ఫలకల్పనా, సాపి జ్ఞానే జ్ఞేయతత్త్వావభాసదృష్టఫలనిరాకాఙ్క్షేఽనుపపన్నా ।

పురుషార్థతా చాస్య వక్ష్యత ఇతి ।

అన్యే పునరాహుః

విధేర్వినా కార్యశూన్యం భూతార్థమనువాదకమ్ ।

వచః స్యాదనువాదశ్చ ప్రమాణాన్తరగోచరే ॥ ౨.౧౦ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౭౮] తత్రప్రమాణాన్తరాపేక్షం ప్రామాణ్యమతివర్తతే ।

మానాన్తరస్యావిషయే విధ్యర్థే తు ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ౨.౧౧ ॥

అనపేక్షం ప్రమాణత్వమశ్నుతే కర్మవాక్యవత్ ।

పరప్రవృత్త్యభావేఽపి ప్రామాణ్యాయైవ తద్విధిః ॥ ౨.౧౨ ॥

విధిమన్తరేణ న కార్యోపదేశప్రతీతిః ।

యథావస్థితం వస్తు తద్విధస్యానువాదమాత్రత్వం గమ్యతే ।

అనువాదశ్చ ప్రమాణాన్తరవిషయ ఇతి తదపేక్షో భూతార్థో నార్థ ఉచ్యత ఇతి సాపేక్షత్వాదప్రామాణ్యమ్ ।

విధ్యర్థస్య తు ప్రమాణాన్తరావిషయత్వాత్తన్నిష్ఠమనపేక్షం ప్రమాణం కర్మవిధివాక్యవత్ ।

ప్రమాణాన్తరావిషయశ్చ విధ్యర్థః ।

న హి 'కురుఽ ఇతి శబ్దజ్ఞానాదన్యతః ప్రతీతిః ।

ఏవం చ సతి తత్త్వప్రతిపత్తిపరే వాక్యే యద్యపి వాక్యార్థబోధాత్పరాచీనా ప్రవృత్తిః, విధిఫలం నాస్తి ।

ప్రామాణ్యాయైవ తు విధినిష్ఠత్వమేషితవ్యమితి ।

అత్రోచ్యతే

ప్రమాణాన్తరయాతార్థభావః కిమనువాదతా ।

ఉత భూతార్థతా తత్ర సిద్ధార్థమపి యద్వచః ॥ ౨.౧౩ ॥

న మానాన్తరలబ్ధార్థతయా తస్యావబోధకమ్ ।

న తత్సాపేక్షమేషా చేదభిప్రేతానువాదతా ॥ ౨.౧౪ ॥

కః పునరనువాదః

అధిగమాన్తరసంభిన్నార్థత్వమ్, మానాన్తరేణాధిగత ఇతి ప్రతిపాదనమ్, ఆహోస్విద్భూతార్థతామాత్రమ్? తత్ర పూర్వస్మిన్ కల్పే భవత్వధిగమాన్తరసంభిన్నార్థం సాపేక్షమ్ ।

యత్తు భూతార్థమపి న మానాన్తరాధిగత ఇతి బోధయతి న తదనువాదకమ్, న సాపేక్షమ్, పూర్వాధిగమసంస్పర్శేన ప్రతిపత్తేరభావాత్ ।

అథాపరః కల్పః

సాపేక్షతాయాః కో హేతుః శుద్ధా సిద్ధార్థతా యది ।

ప్రమాణాన్తరసంభేదస్తద్వ్యపేక్షణకారణమ్ ॥ ౨.౧౫ ॥

అనృధీప్రభవే నాస్తి భూతార్థేఽపి స వైదికే ।

భూతార్థమాత్రం చేదనువాదతా న సాపేక్షత్వహేతురస్తి ।

న భూతార్థతైవ సాపేక్షత్వహేతుః, భూతార్థయోరపి ప్రత్యక్షానుమానయోరనపేక్షత్వాత్ ।

తస్మాద్భూతార్థేఽభూతార్థే వాధిగమాన్తరసంస్పర్శః ప్రమాణాన్తరాపేక్షాహేతుః, స్మృతౌ దర్శనాత్ ।

సా హ్యధిగమాన్తరసంభిన్నార్థేతి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౦] తత్సాధనమపేక్షతే ।

ఏవం చ పురుషబుద్ధిప్రభవం భూతార్థమభూతార్థం వా వచో భవతి సాపేక్షమ్ ।

తతో హి తత్సంభిన్న ఏవార్థే ప్రత్యయః, న త్వనపేక్షితపూర్వాధిగమః స్వాతన్త్ర్యేణార్థే ।

యథోక్తమ్

'పి చ పౌరుషేయాద్వచనాద్'ేవమయం పురుషో వేదఽ ఇతి భవతి ప్రత్యయః, న 'ేవమర్థఃఽ ఇతిఽ ।

అపురుషబుద్ధిప్రభవత్వాద్వేదవచసి భూతార్థేఽపి న సాపేక్షత్వహేతుః, పురుషసంబన్ధకృతత్వాత్పూర్వాధిగమసంభేదస్య ।

స్యాదేతత్

అపౌరుషేయేఽపి భూతార్థే తద్విషయే ప్రమాణాన్తరస్య సంభవాత్తదపేక్షా ।

తథా హి

సంభవతి ప్రమాణాన్తరే తద్విషయే తద్విసంవాదోఽపి శఙ్క్యేత ।

తస్మాత్తదభావాయ తత్సంవాదోఽపేక్షణీయః ।

అసంభవతి తు కార్యేఽర్థే న కుతశ్చిద్విసంవాదాశఙ్కేతి నాపేక్ష్యమస్తి ।

అత్రోచ్యతే

న చ సంభవమాత్రేణ తదపేక్షావకల్పతే ॥ ౨.౧౬ ॥

విశేషో న హి గమ్యేత సాపేక్షత్వే తదా తయోః ।

ద్వయోరేకవిషయసంభవే కుత ఏతత్

శబ్దస్తదపేక్షః, న పునస్తత్ప్రమాణాన్తరం శబ్దాపేక్షం స్యాదితి? యది శబ్దః ప్రమాణాన్తరాధిగతవిషయో లోకే దృష్ట ఇతి, ప్రమాణాన్తరస్యావిషయే తర్హి నతరాం ప్రామాణ్యం తస్య భవతి ।

ప్రమాణాన్తరవిషయే హి ప్రమాణాన్తరసంభవాదపి తావత్స్యాత్, అన్యత్ర తదభావాద్దుర్లభం తత్ ।

అథ పౌరుషేయత్వకారితా లోకవచసాం ప్రమాణాన్తరాధిగతార్థతా, న శబ్దసామర్థ్యకారితా ।

శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరాసంభిన్న ఏవార్థే సామర్థ్యమ్ ।

న తర్హి ప్రమాణాన్తరసంభవాచ్ఛబ్ద ఏవ సాపేక్షః, తదపి శబ్దసంభవాచ్ఛబ్దాపేక్షం స్యాత్ ।

కిమతస్తస్య సాపేక్షత్వేన? అప్రమాణం స్యాత్ ।

న శబ్దస్య తత్రాపేక్షా యుజ్యతే ।

సతి హి తస్య ప్రామాణ్యే తత్సంవాదవిసంవాదావపేక్ష్యేయాతామ్ ।

అథ శబ్దస్యాప్రామాణ్యాన్న తత్శబ్దాపేక్షయా ప్రమాణమ్ ।

ప్రమాణమేవ, అనపేక్షత్వాత్ ।

శబ్దస్యాప్రామాణ్యం కుతః? ప్రమాణాన్తరాపేక్షత్వాత్ ।

తస్య చ ప్రామాణ్యమనపేక్షత్వాత్, అనపేక్షత్వం చ శబ్దస్యాప్రామాణ్యాదితరేతరాశ్రయమ్ ।

ప్రమాణే హి శబ్దే తద్విషయే సంభవతి తదపి సాపేక్షం స్యాత్తత్సంభవ ఇవ శబ్దః,
విశేషాభావాత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౧] అథ శబ్దసంభవేఽపి న తత్సాపేక్షమ్ ।

తత్సంభవేఽపి న శబ్దస్య సాపేక్షతా, విశేషాభావాత్ ।

అపి చ

ప్రత్యక్షానుమయోరేవం వృత్తేరన్యోన్యగోచరే ॥ ౨.౧౭ ॥

పరస్పరవ్యపేక్షత్వమవిశేషం ప్రసజ్యతే ।

స్యాదక్షమపి సాపేక్షం యదక్షాన్తరగోచరే ॥ ౨.౧౮ ॥

సంభవమాత్రేణ సాపేక్షత్వే ప్రత్యక్షానుమయోరేకస్మిన్ విషయే
సంభవాదన్యోన్యాపేక్షత్వాదప్రామాణ్యప్రసఙ్గః ।

తథా
సత్తాగుణత్వద్రవ్యేష్వనేకేన్ద్రియగ్రాహ్యేష్విన్ద్రియాన్తరాణామిన్ద్రియాన్తరసాపేక్షత్వప్రసఙ్గః ।

అథ శబ్దస్యైవ ప్రమాణాన్తరసంభవే సాపేక్షత్వమ్, విశేషహేతుర్వాచ్యః ।

ప్రమాణాన్తరాధిగతార్థత్వదర్శనాదితి చేత్, ఉక్తమత్ర

యది శబ్దమాత్రధర్మోఽయమసంభవాదేవ తద్విషయే
ప్రత్యక్షాదేర్బుద్ధాదివాక్యవదప్రామాణ్యం ప్రాప్నోతి, సంభవే త్విన్ద్రియవిషయే
ప్రత్యయితపురుషవచోవద్యుజ్యతే ప్రామాణ్యమ్ ।

యథోక్తమ్

'తచ్చేత్ప్రత్యయితాత్పురుషాదిన్ద్రియవిషయం వా, అవితథమేవ తత్ఽ ఇతి ।

అథ పౌరుషేయధర్మోఽయమ్, న సంభవత్ప్రమాణాన్తరవిషయస్యాప్యపౌరుషేయస్య శబ్దస్య సాపేక్షత్వమ్ ।

అపి చ ప్రత్యక్షాధిగతవిషయం కిఞ్చిదనుమానమితి న సామాన్యతోదృష్టస్య తథా ప్రత్యక్షసాపేక్షతా, యథా చాగమపూర్వకం షడ్జాదివివేకవిషయం ప్రత్యక్షమితి న సర్వం ప్రత్యక్షం తథా, ఏవం పురుషవచసాం ప్రమాణాన్తరాధిగతవిషయత్వదర్శనేఽపి నాపౌరుషేయస్య తథాభావో భూతార్థస్యాపి ।

అన్యథా సుతరాం ప్రమాణాన్తరాసంభవాదప్రామాణ్యం స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

అపి చ

అసంభవాదౌషధాదినియోగస్యానపేక్షతా ।

లౌకికస్య ప్రసజ్యేత నరప్రత్యయపూర్వకః ॥ ౨.౧౯ ॥

వినియోగస్తత్ర తేన వ్యపేక్షా వైదికే పునః ।

అబుద్ధిపూర్వకః సోఽపీత్యనపేక్షత్వముచ్యతే ॥ ౨.౨౦ ॥

యది కార్యే నియోగార్థే ప్రమాణాన్తరస్యాసంభవాద్వేదవచసాం తన్నిష్ఠానామనపేక్షత్వమ్, 'జ్వరవియోగకామ ఇదమౌషధం పిబేత్ఽ, 'స్వర్గకామః సికతా భక్షయేత్ఽ ఇతి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౨] లోకవచాంస్యపి కార్యనిష్ఠాన్యనపేక్షాణి ప్రామాణ్యమశ్నువీరన్ ।

అథ యస్తత్ర సాధ్యసాధనభావః స పురుషవివక్షాపూర్వకః, తేన తత్ర సాపేక్షతా, వేదే తు సాధ్యసాధనభావోఽపి న పురుషవివక్షాపూర్వకః ఇత్యనపేక్షత్వమ్ ।

యో వా విషయనియోజ్యనియోగానాం సంబన్ధః, స పురుషబుద్ధివిరచితో లోకవాక్యే ।

వేదే తు కేవలం నియోగోఽపురుషబుద్ధిపూర్వకః ।

సోఽపీత్యనపేక్షత్వమ్ ।

ఉచ్యతే

నృబుద్ధిపూర్వతైవేత్థం హన్తాపేక్షానిబన్ధనమ్ ।
మానాన్తరాసంభవేఽపి తత్ర సాపేక్షతా యతః ॥ ౨.౨౧ ॥

అసంభవత్ప్రమాణాన్తరకార్యనిష్ఠేఽపి చేద్వాక్యే పురుషసంబన్ధాత్సాపేక్షత్వమ్,
పురుషబుద్ధిపూర్వతైవ తర్హి ప్రమాణాన్తరవ్యపేక్షాకారణమన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ ।
తద్భావే లోకే సాపేక్షత్వాత్, తదభావే వేదే నిరపేక్షత్వాత్ ।
న విషయే ప్రమాణాన్తరసంభవః, తదభావేఽపి లోకనియోగే సాపేక్షత్వదర్శనాత్ ।

అథ మతమ్

వేదే నియోగనిష్ఠత్వం వినియోగప్రధానతా ।
లోకే వేదే న వ్యపేక్షా తల్లోకే చ వ్యపేక్షణమ్ ॥ ౨.౨౨ ॥

నియోగపర్యవసితం వైదికం వచః, స చ ప్రమాణాన్తరస్యాగోచర ఇత్యనపేక్షత్వమ్ ।
సాధ్యసాధనభావనిష్ఠం తు లౌకికం వచః, స ప్రమాణాన్తరవిషయ ఇతి సాపేక్షతా ।

న శబ్దమాత్రసామర్థ్యప్రవిభాగోఽయమీదృశః ।
లోకావగతసామర్థ్యః శబ్దో వేదేఽపి బోధకః ॥ ౨.౨౩ ॥

న తావదయం శబ్దమాత్రస్యానపేక్షితపురుషసంబన్ధాసంబన్ధస్య శక్తిప్రవిభాగః
యదేకత్ర నియోగః శబ్దార్థః ।
అన్యత్ర వినియోగః, యథా గోశబ్దస్య సాస్నాదిమాన్, అశ్వశబ్దస్య కేసరాదిమాన్ ।
యతో లోకాధిగతసామర్థ్యో వేదేఽపి ప్రతిపాదకః ।

లోకే చేద్వినియోగః శబ్దార్థః, తత్రైవాస్య సామర్థ్యమధిగతమ్, న నియోగే ।
తత్ర వేదేఽపి వినియోగ ఏవ ప్రమాణార్థః స్యాత్ ।

అథ మానాన్తరాజ్జ్ఞాత్వా ప్రయుఙ్క్తే పురుషో వచః ।
అర్థే తత్తేన తన్నిష్ఠమితరత్త్వన్యథా స్థితమ్ ॥ ౨.౨౪ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౩] అథ మతమ్
నైష శబ్దమాత్రస్య సామర్థ్యవిభాగః ।
శబ్దస్య హి నిజం సామర్థ్యం కార్యనిష్ఠత్రైవ ।
తథా హి
కార్యో నియోగార్థః ।
కార్యాయ చాన్యస్యాన్వయః ప్రతీయతే ।
న తు కార్యస్యాన్యార్థోఽన్వయః ।
తస్మాత్కార్యత్వాన్నియోగస్య తత్ప్రధానతా ।
పురుషస్తు ప్రమాణాన్తరాదవగమ్యార్థం తత్ర ప్రయుఙ్క్తే వచనమ్ ।
న చ నియోగః ప్రమాణాన్తరగోచరః ।
తస్మాన్న తత్ర ప్రయోక్తుమర్హతి ।
వినియోగస్య తు తథాభావాత్తత్ర యుజ్యతే ప్రయోగః ।
తస్మాద్వినియోగప్రధానం పురుషవచః ।
వైదికం తు సామర్థ్యేన కార్యత్వాన్నియోగస్య తత్ప్రధానమితి ।

అత్రోచ్యతే

మానాన్తరవ్యపేక్షత్వాత్సంభవత్యన్యప్రమాణకః ।
హన్తాస్య గోచరో నాస్మాదపేక్షాస్య ప్రమాన్తరే ॥ ౨.౨౫ ॥

యది పురుషోఽధిగతే విషయే వచః ప్రయుఙ్క్తే ఇతి వినియోగవిషయతా తస్య కల్ప్యతే ప్రమాణాన్తరాపేక్షత్వాత్, తర్హి సంభవత్ప్రమాణాన్తరోఽస్య విషయః ।

న తు సంభవత్ప్రమాణాన్తరవిషయత్వాత్పురుషవచోఽపి సాపేక్షమ్, సాపేక్షత్వనిమిత్తత్వాత్తద్విధస్య విషయస్య ।

తస్మాన్మానాన్తరాద్గత్వా పరస్య ప్రతిపత్తయే ।

వచః ప్రయుఙ్క్తే పురుషో నాకస్మాత్తేన తద్గిరి ॥ ౨.౨౬ ॥

ప్రమాణాన్తరసంభేదో వ్యపేక్షాతో న సంభవాత్ ।

స్వోపలబ్ధిఖ్యాపనాయ పురుషస్య గీః, తతస్తస్యాం ప్రమాణాన్తరసంభేదః, 'మయోపలబ్ధోఽయమర్థః' ఇత్యర్థః ।

తేన తత్రోపలబ్ధే సంభవాసంభవావేవాపేక్ష్యేయాతామ్ ।

యత్రోపలబ్ధేర్నిశ్చయః 'సంభవత్యస్యోపలబ్ధిః, న చానుపలభ్యాయం బ్రవీతి' ఇతి తత్ర ప్రామాణ్యమ్, యథాప్తపురుషస్య ప్రమాణవిషయే ।

యత్ర తూపలబ్ధేరసంభవ ఏవ యథా దృష్టార్థే బుద్ధాదివాక్యే, యత్ర చానుపలభ్యాపి వచనప్రవృత్తిసంభావనా, తత్రాప్రామాణ్యాత్ ।

న తు ప్రమాణాన్తరసంభవాత్పురుషవచనేఽపి తదపేక్షా ।

అపౌరుషేయతా తేన పౌరుషేయత్వమేవ చ ॥ ౨.౨౭ ॥

అనపేక్షవ్యపేక్షత్వనిమిత్తే వర్ణితే బుధైః ।

భూతార్థమపి సాపేక్షం నాతోఽపురుషబుద్ధిజమ్ ॥ ౨.౨౮ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౪] అత ఏవ పౌరుషేయత్వాపౌరుషేయత్వే సాపేక్షత్వానపేక్షత్వకారణే న్యాయవిద్భిర్దర్శితే పౌరుషేయత్వనిరాకరణప్రయత్నేన

ౌత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబన్ధః ఇతి ।

ఔత్పత్తికే శబ్దార్థసమ్బన్ధేఽస్వాతన్త్ర్యాచ్ఛబ్దస్య న పురుషబుద్ధిపూర్వకత్వమితి న ప్రమాణాన్తరసంభిన్నా శబ్దాదర్థావగతిరితి నిరపేక్షత్వమ్ ।

నను ప్రమాణాన్తరాసంభవేఽపి కృత ఏవ యత్నః

'సత్సంప్రయోగేఽ ఇతి ।

సత్యమ్ ।

చోదనైవ ప్రమాణమ్, నాన్యత్

ఇత్యవధారణసిద్ధయే ।

న తు ప్రమాణమేవ ఇతి ।

అథ ప్రమాణాన్తరసంభవేఽపి యది చోదనాప్రామాణ్యం న వ్యాహన్యతే, కోఽర్థః ప్రమాణాన్తరనిరాకరణేన? ధర్మతత్త్వజ్ఞానమ్ ।

ప్రమాణాన్తరసంభవే హి సర్వజ్ఞాభిమతబుద్ధాద్యుపదిష్టోఽపి ధర్మః ప్రతీయేత తత్ర న ధర్మతత్త్వమవధారితం స్యాత్ ।

తదవధారణార్థశ్చాయం యత్నః ।

చోదనాప్రామాణ్యమపి తదర్థం మృగ్యతే, నాదృష్టాయ ।

అథవా తద్విరోధాచ్చోదనాయా బాధః స్యాత్, సంశయో వా తుల్యబలత్వే, తేన తస్యాసంభవః ప్రతిపాద్యతే ।

న తు తత్సంభవాత్సాపేక్షతేతి ।

నను తదభావోఽపేక్షణీయః స్యాత్ ।

కామమ్ ।

న తు శబ్దః ప్రమాణాన్తరాపేక్షమర్థం ప్రతిపాదయతి ।

యతః యదర్థస్య ప్రతిపాదకమ్, న తు తదపేక్ష్యతే ।

యదపేక్ష్యతే న తదర్థం ప్రతిపాదయతి ।

న హి విరోధిప్రమాణాభావః ప్రతిపత్తిహేతుః ।

విరోధసంభవమాత్రేణ చాప్రామాణ్యే ప్రత్యక్షాదీనామపి తత్స్యాత్ ।

అపి చ విరోధిసంభవాదప్రామాణ్యం కార్యనిష్ఠత్వేఽప్యపరిహార్యమ్, కర్తవ్యతాద్వారేణ భూతార్థప్రతిపత్తేరిష్టత్వాత్ ।

తత్ర తు ప్రమాణాన్తరవిరోధిసంభావనాత్ ।

భూతార్థస్య ప్రమాణాన్తరవిషయత్వాత్తేన కార్యనిష్ఠతా వర్ణ్యతే ।

ప్రమాణాన్తరవిషయత్వే కిలానువాదత్వాత్ప్రమాణాన్తరాపేక్షమర్థం ప్రతిపాదయతి

ప్రమాణాన్తరేణాయమధిగతః

ఇతి న స్వాతన్త్ర్యేణ ।

కార్యనిష్ఠత్వే తు స్వాతన్త్ర్యేణ, తస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాత్ ।

ఉక్తేన ప్రకారేణ న సాపేక్షత్వమితి 'భూతార్థమపి సాపేక్షం నాతోఽపురుషబుద్ధిజమ్ఽ ఇతి సుష్ఠూక్తమ్ ।

అథ సంసర్గభాజో నో పదార్థాః క్రియయా వినా ।

కిమాయాతం విధేః సాపి త్వస్త్యాదిః సులభా క్వ న ॥ ౨.౨౯ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౫] యది మతమ్

ఆఖ్యాతపదార్థమన్తరేణ న నామపదార్థానాం సంసర్గః ।

క్రియా హి పదార్థసంశ్లేషహేతుః తదభావే సాకాఙ్క్షత్వాత్ ।

అతః సిద్ధోఽర్థో బ్రహ్మాదిర్న శబ్దగోచరః పదస్యావిదితసంగతిత్వేనానవబోధకత్వాత్ ।

న వాక్యార్థః తస్య సంసర్గాత్మకత్వాత్ ।

క్రియారహితానాం చ పదార్థానామసంసర్గాత్ ।

ఏవమపి క్రియాభ్యుపేయతామ్ ।

తద్ద్వారేణ చ పదార్థసంసర్గసిద్ధిరాశాస్యతామ్ ।

న విధేః కశ్చిదర్థః ।

సాపి చ క్రియా సర్వత్ర సులభైవాశ్రూయమాణాప్యస్త్యాదిః 'స్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోఽప్రయుజ్యమానోఽపి గమ్యతేఽ ఇతి ।

తత్ర బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తిపరం వాక్యమస్త్యర్థనిష్ఠమ్ ।

తన్నిబన్ధనస్తత్ర పదార్థసంశ్లేషః ।

సత్తాయాశ్చ ప్రకృత్యైవ సత్ప్రధానత్వాత్తద్ద్వారేణ విశిష్టవస్తుసిద్ధిరితి ।

అత్రాహుః

న ప్రమాణావగమ్యతాయా అన్యా కాచన సత్తా ।

తథా హి

యత్ప్రమాణేనావగమ్యతే తత్ర 'స్తిఽ ఇతి వ్యవహారో లౌకికానాం విపర్యయే 'నాస్తిఽ ఇతి ।

న ఖల్వన్యః సదసద్విభాగహేతుర్లక్ష్యతే ।

అర్థక్రియాభావాభావౌ చేత్ ।

న తయోరపి ప్రమాణభావాభావాధీనత్వాత్ ।

తథా హి

కార్యేఽపి సద్వ్యవహారో యది కార్యాన్తరనిబన్ధనః అనవస్థా ।

తస్మాదన్తేఽపి ప్రమాణాదేవ సద్వ్యవహారః తద్విపర్యయాచ్చాసద్వ్యవహారః ।

ఏవం చేదాదావేవ ప్రమాణాభావాభావనిబన్ధనౌ సదసద్వ్యవహారౌ స్తామ్ ।

తథా చాస్త్యర్థనిష్ఠం వాక్యం ప్రమాణాన్తరాపేక్షమేవార్థం బోధయతి ప్రమాణవిషయతాయా అస్త్యర్థత్వాత్ ।

అత్రోచ్యతే

న చ మానావగమ్యత్వమస్తీతి విషయో మతః ।

మానాదేవ యతో బుద్ధిరభూదస్తి భవిష్యతి ॥ ౨.౩౦ ॥

ధూమాదినా మితే హి స్యాద్వహ్న్యాదావియమన్యథా ।
భిద్యేతోత్తరకాలే వా భవన్తీ న ఖలు త్రిధా ॥ ౨.౩౧ ॥

న ప్రమాణావగమ్యత్వమస్త్యర్థః న 'స్తిఽ ఇతి బుద్ధేస్తద్విషయః ।

యతః ప్రమాణాదేవ త్రిధా బుద్ధిర్భవతి

'ధూమాదస్త్యత్రాగ్నిఃఽ 'నదీపూరవిశేషాదభూద్వృష్టిఃఽ 'మేఘోదయవిశేషాద్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౬] భవిష్యతి వృష్టిఃఽ ఇతి ।

తత్ర యది బుద్ధిః ప్రమాణవిషయతాం గోచరయతి ప్రమితే హి స్యాత్న ప్రమాణాదేవ ।

న హి ప్రాక్ప్రమాణోత్పత్తేః సన్ ప్రమాణసంబన్ధః ।

ప్రమాణసంబన్ధనిబన్ధనా చేయం బుద్ధిః ।

అథ వైయాత్యాదుత్తరకాలతామేవాస్యా బ్రూయాత్ ।

త్రైవిధ్యమనుపపన్నమ్, ప్రమాణసంబన్ధస్యాభేదాద్భిన్నకాలేష్వప్యర్థేషు ।

స్వసంబన్ధితయా మానమథ వస్త్వధిగచ్ఛతి ।
తథాపి నైవ భిద్యేత నేత్థం చాన్యవ్యపేక్షతా ॥ ౨.౩౨ ॥

అథ మతమ్

ఆత్మసంబన్ధితయైవ ప్రమాణేనార్థోఽవగమ్యతే ।

అతో న 'స్తిఽ ఇతి బుద్ధేరుత్తరకాలతా ప్రమాణసంబన్ధవిషయాయా అపి, స్వాత్మసంబన్ధితయైవార్థస్య ప్రతీతేః ।

ఏవమప్యస్తీత్యేవ సర్వత్ర స్యాత్ ।

న త్రైవిధ్యమ్, సర్వస్య ప్రమితౌ ప్రమాణసంబన్ధస్య వర్తమానత్వాత్ ।

న చేత్థం ప్రమాణాన్తరవ్యపేక్షత్వమస్త్యర్థనిష్ఠే వచసి తత్ప్రమాణసంబన్ధస్యైవాస్త్యర్థత్వాత్ ।

అన్యమానావగమ్యత్వమథ లిఙ్గాత్ప్రతీధేష్యతే ।

స్యాల్లిఙ్గమపి సాపేక్షం తత్సిద్ధేస్తత ఏవ చేత్ ॥ ౨.33 ॥

నైరపేక్ష్యం యది న తద్వేదే దణ్డైర్నివార్యతే ।

అథ మతమ్

ప్రమాణాన్తరగమ్యత్రైవ లిఙ్గేనాధిగమ్యతే ।

తేన నోత్తరకాలతా ।

తచ్చ ప్రమాణం త్రికాలమితి త్రైవిధ్యమ్ ।

కిం పునస్తత్? ప్రత్యక్షమ్ ।

తథా హి

భూతాయాం దృష్టౌ కస్యచిద్భూతం ప్రత్యక్షమ్, భవిష్యన్త్యాం భవిష్యత్, వర్తమానేऽగ్నౌ వర్తమానమితి ।

ఏతచ్చ వార్తమ్, నిత్యానుమేయే తస్యాభావాత్ ।

అపి చ లిఙ్గమప్యేవం ప్రమాణాన్తరాపేక్షత్వాదప్రమాణం స్యాత్ ।

అథ లిఙ్గాదేవ ప్రమాణాన్తరసద్భావస్య సిద్ధేర్నిరపేక్షత్వమ్ ।

తథా హి

ప్రమాణాన్తరసద్భావ ఏవేదానీం లిఙ్గం ప్రమాణమ్ ।

న చ తత్రాన్యదపేక్ష్యతే ।

ప్రమాణసద్భావద్వారా ప్రమేయసిద్ధిరితి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౭] నాయం విధిర్వేదే దణ్డవారితః ।

వైదికమపి వచోऽస్త్యర్థనిష్ఠం విశిష్టార్థప్రమాణసద్భావ ఏవ ప్రమాణమ్ ।

తత్ర నిరపేక్షమ్ ।

తత్రప్రమాణద్వారా చ విశిష్టార్థసిద్ధిరితి సమానమ్ ।

తత్సంభవోఽలౌకికార్థే (లైఙ్గికేఽర్థే ఏదితిఓన్) బుద్ధవాక్యార్థవన్న తు ॥ ౨.౩౪ ॥

అత్రేతి సాక్షాత్కరణాభ్యుపాయాదసమఞ్జసమ్ ।

స్యాన్మతమ్

యుక్తం లిఙ్గస్య ప్రామాణ్యమేవమ్, అర్థే తస్య ప్రమాణాన్తరస్య సంభవాత్ ।

సంభవతి హి వృష్ట్యాదిషు ప్రమాణాన్తరమ్ ।

తతస్తద్ద్వారార్థగతిః ।

న తు సర్వవిశేషాతీతే బ్రహ్మణ్యామ్నాయైకనిబన్ధనేఽభ్యుపగమ్యతే ।

తత్ర యథైవ బుద్ధాదివాక్యానామ్ ’ఏవమయం పురుషో వేదఽ ఇతి జ్ఞాననిష్ఠానామతీన్ద్రియార్థే జ్ఞానస్యాసంభవాన్నార్థే ప్రామాణ్యమతీన్ద్రియార్థోపదేశినామ్, తథాత్రాపి స్యాత్ ।

సంభవిప్రమాణవిషయాప్తవచనవత్తు లిఙ్గస్య ప్రమాణనిష్ఠత్వేఽపి యుజ్యతే ప్రామాణ్యమ్ ।

తదసత్, బ్రహ్మణ్యపి సాక్షాత్కరణస్యాభ్యుపగమాదవిద్యాసంహారే ।

అవిద్యావతాం తు తదామ్నాయైకనిబన్ధనముచ్యతే ।

అపి చ

మేయత్వమేవ సత్తా చేన్మానే త్రివిధతా కుతః ॥ ౨.౩౫ ॥

తత్సంబన్ధాదతో నార్థే త్రైవిధ్యమవకల్పతే ।

యది చ లిఙ్గేన ప్రమాణమేవ మీయతే, మీయమానతైవ చ సత్తా, తత్ర ప్రమీయమాణత్వాత్ప్రమాణం సర్వం సదేవ ।

సచ్చ వర్తమానమిత్యుచ్యతే ।

తత్ర వర్తమానత్వాత్ప్రమాణస్య సర్వత్రార్థే ’స్తిఽ ఇత్యేవ స్యాత్ ।

న ప్రమాణత్రైవిధ్యాదర్థే త్రైవిధ్యమ్, మీయమానస్య సత్త్వాత్సతశ్చ వర్తమానత్వాదితి ।

అపి చ ఇదమయం ప్రష్టవ్యః

కిం వర్తమానప్రమాణయోగః ప్రమాణసంబన్ధః సత్తా, తద్విపర్యయోఽసత్తా, ఆహోస్విత్ప్రమాణయోగమాత్రమనాశ్రితకాలవిశేషమ్? తత్ర

వర్తమానప్రమాయోగః సత్తాసత్తా విపర్యయః ॥ ౨.౩౬ ॥

మతే యది తతః ప్రాప్తమసత్త్వం స్మృతిగోచరే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౮] న స్మర్యమాణస్య వర్తమానప్రమాణసంబన్ధః ।

నను స్మర్యమాణే వినాశసంభవాన్నైవ ’స్తిఽ ఇతి వ్యవహారః ।

సత్యమ్ ।

’నాస్తిఽ ఇత్యపి నాస్తి ।

యది వర్తమానప్రమాణయోగః సత్తా తద్విపర్యయోఽసత్తా, ’నాస్తిఽ ఇత్యేవ స్యాత్న చ ’స్తిఽ ఇతి ।

తస్మాదన్యే సదసత్త్వే ।

ప్రమాణయోగమాత్రం చేత్సత్తాసత్తా విపర్యయః ॥ ౨.౩౭ ॥

ప్రాప్తా ప్రమితనష్టేన ఘటేన మధుధారణా ।

ప్రమితే చ న జిజ్ఞాసా పునః స్యాత్సదసత్త్వయోః ॥ ౨.౩౮ ॥

అనాశ్రితకాలవిశేషే ప్రమాణయోగమాత్రే సత్త్వే ప్రమితనష్టమపి వస్తు సదితి తేనార్థక్రియాప్రసఙ్గేఽనష్టేనేవ, సత్త్వావిశేషాత్ ।

నష్టానష్టయోర్విశేషాన్నైవమితి చేత్, స ఏవ తర్హి విశేషః సదసద్వ్యవహారవ్యవస్థాయా హేతుః కార్యవ్యవస్థాయా ఇవ, న ప్రమాణయోగః ।

తదనుసారిణ్యేవైషా దృశ్యతే లోకే ।

న ఖలు ప్రమితనష్టం 'సత్ఽ ఇత్యుపచరతి లోకః ।

కిం చ ప్రమితేఽర్థే సదసత్త్వే జిజ్ఞాసేరన్న పునర్లౌకికాః, సిద్ధత్వాత్ప్రమాణయోగమాత్రస్య తల్లక్షణత్వాచ్చ సత్త్వస్య ।

అథ ప్రమాణయోగ్యత్వం సత్తా (ంంస్సాB సత్త్వం ఏదితిఓన్) నష్టాచ్చ తచ్చ్యుతమ్ ।

స్మర్యమాణే ప్రచలితం క్వచిదిత్యప్యసున్దరమ్ ॥ ౨.౩౯ ॥

అథ మతమ్

న వర్తమానప్రమాణయోగః సత్తా, నానాశ్రితకాలం తద్యోగమాత్రమ్ ।

అపి తు ప్రమాణం ప్రతి యోగ్యతా ।

సా చ నష్టాచ్చ్యుతేతి న తస్య సత్త్వప్రసఙ్గః ।

స్మర్యమాణే తు కుతశ్చిచ్చ్యుతా కుతశ్చిన్నేతి న సర్వస్యాసత్త్వమితి ।

ఏతదపి న సున్దరమ్, అభ్యుపగతహానాత్ ।

తథా హి

ఇత్థమర్థస్వభావ ఏవ సత్తా వర్ణితా భవతి ।

ప్రమాణయోగ్యోఽర్థస్వభావః సత్తా, అర్థస్వభావనిబన్ధన ఏవ సదసద్వ్యవహారవిభాగః, న ప్రమాణతదభావోపాధిః ।

తస్య త్వేష కథనోపాయః, న ప్రమాణసంస్పర్శః, యథా 'నీలాకారజ్ఞానయోగ్యోఽర్థో నీలఃఽ ఇత్యాఖ్యాతేఽపి న నీలశబ్దో నీలజ్ఞానోపాధిః ।

తథా చ సోఽస్తిశబ్దేనాభిధీయత ఇత్యర్థస్వభావనిష్ఠమ్ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౮౯] అస్త్యర్థప్రధానం వాక్యమితి కుతః సాపేక్షత్వమ్? ప్రమాణస్యాసంస్పర్శాత్ ।

స్యాదేతత్

భిన్నా ఏవార్థస్వభావాః ప్రమాణం ప్రతి యోగ్యాః సచ్ఛబ్దవాచ్యాః సన్తు, నైకా సత్తా ।

మా భూత్, నైతత్సాధ్యమ్ ।

సర్వథార్థస్వభావాభిధాయ్యస్తిశబ్దో న ప్రమాణయోగనిమిత్త ఇతి ।

ప్రమాణసంస్పర్శే హి సాపేక్షతా స్యాత్ ।

అనేకతా తు న కఞ్చిద్దోషమావహతి ।

అపి చ యది తస్యానేకత్వమ్, కథమభిన్నశబ్దప్రవృత్తిః? తథా హి

భిన్నేష్వభిన్నం విశేషణముపలక్షణం వాఽశ్రిత్యైకః శబ్దో వర్తేత, భిన్ననిమిత్తో వా సాధారణశబ్దః స్యాదక్షాదివత్ ।

తత్ర న తావదనన్తార్థస్వభావేషు సాధారణత్వముపపద్యతే, సంబన్ధగ్రహణసామర్థ్యాత్ ।

పరిమితజాతివిషయా హ్యక్షాదిశబ్దాః పరిమితోపలక్షణలక్షితా వా స్యుః ।

స్యాదేతత్

ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యత్రయోపలక్షితానామర్థానాం సచ్ఛబ్దః సాధారణ ఇతి ।

తన్న ।

యో హి సత్తామవజానీతే స ద్రవ్యత్వాదీన్యప్యవజానీత ఏవ ।

న కిల తేజో దృష్టవతోఽప్సు తదవమర్శో భవతి ।

అపి చ సామాన్యవిశేషసమవాయా అపి సన్త ఏవ ।

న తేష్వౌపచారికః సచ్ఛబ్దః ప్రత్యయస్యావైలక్షణ్యాత్ ।

న చ సామాన్యాద్వినోపచారః ।

సతి వా సామాన్యే తదేవ సచ్ఛబ్దార్థః ।

తదేవ చ సత్తా, తుల్యత్వాత్ప్రత్యయస్య ।

అథ మతమ్

సర్వప్రవాదేషు సర్వపదార్థాః పరిమితైః కైశ్చిద్ధర్మైరుపసంగృహీతాః ।

తదుపలక్షణానామనన్తానామప్యర్థానాం 'సత్ఽ ఇతి సాధారణః శబ్దః ।

తదయుక్తమ్ ।

సంగ్రహో హి నైకమన్తరేణ ।

తత్ర యది సచ్ఛబ్దార్థతయా (సచ్ఛబ్దతాయాం ఏదితిఓన్) సంగ్రహః 'ేతావత్ప్రభేదః సచ్ఛబ్దార్థః౽ఇతి, నార్థాన్తరనివృత్తిః స్యాత్ ।

తత్ర న సర్వార్థసంగ్రహః స్యాత్, యథా 'నవవిధో గోశబ్దార్థః౽ఇతి నాన్యేషామభావ ఏవ ।

తత్ర న ప్రవాదేభ్యః కాచిదర్థతత్త్వావగతిః స్యాత్ ।

నను న ప్రవాదానామర్థవత్తా సాధ్యా ।

న బ్రూమః ప్రవాదానామర్థవత్తా సాధ్యేతి ।

కిం తు ప్రతిపద్యన్తే ప్రవాదినః కఞ్చిదర్థస్వభావమేకమ్, యస్యాయం 'పఞ్చ, షట్౽ఇత్యాది ప్రభేదసంగ్రహః ।

యతో నైకమన్తరేణోపసంగ్రాహకమవాన్తరసంఖ్యానాం నివేశః ।

అథైతావాన్ ప్రమాణయోగ్యో౽ర్థక్రియాసామర్థ్యో వేతి ప్రమాణయోగ్యత్వే౽ర్థక్రియాసామర్థ్యే వా సంగ్రహః, తాభ్యామేవ సచ్ఛబ్దార్థ ఉపలక్ష్యతామ్, వ్యర్థః పరిమితధర్మోపన్యాసః ।

తత్ర సామాన్యశబ్దతైవ స్యాత్, న సాధారణశబ్దతా ।

భిన్ననిమిత్తత్వే చాక్షాదిశబ్దేభ్య ఇవ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౦] నిమిత్తభేదాత్సంశయః స్యాత్, న విశేషప్రతీతిః ।

న హి 'సన్ ఘటః౽ ఇతి నిమిత్తభేదేషు ప్రతిపత్తారః సంశేరతే ।

యథైవ 'శుక్లః పటః౽ఇతి నిరాకాఙ్క్షః, తథా 'సన్ ఘటః౽ ఇత్యపి ।

యస్తు ద్రవ్యం గుణః కర్మ రూపం విజ్ఞానమితి వా సంశయః, న స లౌకికానామ్ ।

లౌకికాస్త్వభిన్నమేవ నిమిత్తం ప్రతిపద్యన్తే ।

అర్థాచ్చ సందేహః, న శబ్దాత్ ।

కుతః? విశేషప్రతీతిమన్తరేణాపి ప్రతిపత్తుర్నైరాకాఙ్క్ష్యాత్ ।

యత్ర హ్యర్థసామర్థ్యేన సంశయః, యథా 'వృక్షశ్ఛిద్యతామ్౽ ఇతి పరశుకుఠారాదిషు, తత్రాన్యతరవిశేషానవగమే౽పి నైరాకాఙ్క్షమ్, యస్య కస్యచిదుపాదానాత్, అన్యథానవస్థానాత్ ।

యత్ర తు శబ్దాత్, తత్ర విశేషావగమహేతోర్వినా సాకాఙ్క్షత్వమేవ ।

తదేవం న నానానిమిత్తః సాధారణశబ్దః ।

విశేషణమప్యేకం ప్రమాణం స్యాత్ ।

తచ్చ ప్రాగపి తతః సచ్ఛబ్దానువిద్ధబుద్ధ్యుత్పాదాదనుపపన్నమిత్యుక్తమ్

'మానాదేవ యతో బుద్ధిః' ఇతి ప్రపఞ్చేన ।

అపి చ కార్యాదపి వృత్తమేవ ప్రమాణమవసీయతే ।

తత్ర కుతస్తద్విశిష్టతా ।

న ఖల్వర్థోఽసన్నిహితవిశేషగుణో విశిష్టో భవతి ।

న చ నిశ్చితే విశేషణాభావే విశిష్టాభిధానానువిద్ధః సంశయో భవతి దణ్డాభావనిశ్చయ ఇవ 'దణ్డీ న వా' ఇతి ।

భవతి చ శూన్యనగరాదిషు చిరనిఖాతనిధిషు ప్రమాణాభావనిశ్చయేఽపి 'సన్తి న' ఇతి సంశయః ।

తస్మాదన్యః ప్రమాణయోగాత్సదర్థః, యత్రైష సంశయః ।

నాప్యుపలక్షణం ప్రమాణమ్, ప్రమితధ్వస్తేషు సచ్ఛబ్దాప్రయోగాత్స్మర్యమాణే చ సచ్ఛబ్దానువిద్ధాత్సందేహాత్ ।

వృత్తప్రమాణసంబన్ధస్య ప్రమాణోపలక్షితత్వాత్సత్త్వమేవ స్యాత్, నాసత్త్వమ్, న సంశయః ।

యోఽప్యర్థక్రియయా సచ్ఛబ్దార్థం విశినష్టి ఉపలక్షయతి వా, తస్యాపి ప్రాక్కార్యదర్శనాన్న సచ్ఛబ్దయోగః స్యాత్ ।

అథ ప్రమాణజననమేవార్థక్రియాం బ్రూయాత్, ప్రమాణాదేవాస్తిబుద్ధిర్న స్యాత్ ।

అథ వైకల్పికీయం ప్రమాణోత్తరకాలతేతి మతమ్, లిఙ్గాన్న స్యాత్ ।

అథ నిర్జ్ఞాతకార్యసంబన్ధమేవ లిఙ్గేనానుగమ్యతే, ఏవం తర్హి ప్రమేయాభావః ।

తథా హి

కార్యవత్తా హ్యస్త్యర్థః, సా చాధిగతైవ ।

కార్యవత్తయైవ కార్యవత్తావగమ్యత ఇత్యచతురస్రమ్ ।

కార్యకారణయోశ్చ యౌగపద్యాభావాద్విశిష్టతానుపపత్తిః ।

అథోపలక్షణమ్, అతీతస్యాపి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౬౧] సత్త్వప్రసఙ్గః ।

స్మర్యమాణే చ సంశయో న స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

తస్మాద్యథైవ నీలాదిశబ్దార్థోఽర్థస్వభావః, న కార్యలక్ష్యః, న ప్రమాణలక్ష్యః, అనవస్థానాత్ ।

స్వరూపవ్యవస్థస్తు యథాప్రమాణమవసీయతే ।

తథా సదర్థస్వభావోఽపీతి యుక్తమ్ ।

కార్యప్రమాణసదసద్భావనిబన్ధనే హి సదసద్వ్యవహారవిభాగే తస్యాప్రవృత్తిరేవ కార్యప్రమాణసదసద్వ్యవహారవిభాగస్యాపి తన్నిబన్ధత్వప్రసఙ్గాత్, అనవస్థానాత్ ।

తస్మాదర్థస్వభావ ఏకా సత్తేతి (°స్వభావ ఏకః సత్తేతి ఏదితిఓన్) బ్రహ్మవిదో మన్యన్తే ।

అథ మతమ్

నార్థస్వభావో యోగ్యతా, ప్రమాణహేతుసద్భావస్తు ।

న చాసతాం ప్రమాణహేతవః సన్తీతి ।

తదయుక్తమ్

భూమౌ నిఖాతం నిర్లిఙ్గమవేద్యానుపపన్నకమ్ ।

నష్టద్రష్టృకమత్యేతి యత్సర్వమితియోగ్యతామ్ ॥ ౨.౪౦ ॥

భూమౌ నిఖాతమవిద్యమానేన్ద్రియసంబన్ధమదృశ్యమానావినాభూతమసంవేద్యమానాన్యథానవకల్పమానం వస్తు ప్రలీనద్రష్టృకం యత్తస్య న ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్త్యాగమహేతవః సన్తి ।

సాదృశ్యవిషయం హ్యుపమానమ్, తస్య హేతుర్దూరాపేత ఏవ ।

సర్వప్రమాణయోగ్యతామతిక్రామతి, న చ తదసత్ ।

నను సత్త్వమప్యస్య కథమ్? ఏవమపి సంశయః ।

తత్ర ప్రమాణహేతుభావలక్షణయోగ్యతారూపే సత్త్వే ప్రమాణహేత్వభావస్య నిశ్చయాత్సంశయో న స్యాత్ ।

అథ స్వభావవిశేషః కశ్చిత్ప్రమాణం ప్రతి యోగ్యః సత్త్వమ్, ప్రకృతహానాదసున్దరమిత్యుక్తమ్ ।

అథ వా ప్రమాణవిశిష్టః సచ్ఛబ్దార్థ ఇత్యేతదనేన నిరాక్రియతే ।

న నిశ్చితే విశేషణాభావే విశిష్టాభిధాయిశబ్దానువిద్ధః సంశయో యుక్త ఇతి ।

అపి చాభావస్యాపి ప్రమేయత్వాన్న ప్రమాణయోగ్యతా సత్తాలక్షణమ్ ।

తథా హి

అసత్ప్రమేయం చ తథా యథైవ స్థాపయత్యయమ్ ।

అమితం హి తథా కస్మాత్తథా న పునరన్యథా ॥ ౨.౪౧ ॥

అవశ్యం ఖల్వనేన సదసద్వ్యవహారవిభాగమిచ్ఛతా అసత్కథఞ్చిద్వ్యవస్థాప్యమ్, అన్యథా వ్యవహారసంకరాత్ ।

తత్ర యది ప్రమాణస్యావిషయః, యది [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౨] సర్వశక్తివిరహో వాసద్బుద్ధేర్విషయః ।

సర్వథా తథా ప్రమేయమ్ ।

అపరిచ్ఛిన్నం హి తథా ప్రమాణేన కిమితి తద్విధమ్, న పునరన్యథా స్యాత్? న చేత్తస్య తథాభావేఽతథాభావే వా ప్రమాణవ్యాపారః కింనిమిత్త ఏకపక్షానురాగః?

అపి చ

అమిత్వా కణ్టకాభావం చరణం న్యస్యతే కథమ్ ।

నాన్యగ్రహాత్తస్య భావే పురస్తాచ్చ ప్రసఙ్గతః ॥ ౨.౪౨ ॥

జిజ్ఞాసా న ప్రవర్తేత యది సంవిత్త్యభావతః ।

'దృష్టిపూతం పదం న్యసేత్' ఇతి కీటకణ్టకాద్యభావేఽప్రమితే కథం తన్న్యాసః? తథా హి

కీటకణ్టకాద్యర్థాన్తరభూతలాదిపరిచ్ఛేదాత్స స్యాత్, కీటాద్యపరిచ్ఛేదాత్, అభావపరిచ్ఛేదాద్వా ।

తత్ర న తావదర్థాన్తరపరిచ్ఛేదాత్, కణ్టకాదిభావేఽపి ప్రసఙ్గాత్ ।

తత్రాపి వస్త్వన్తరపరిచ్చేదస్య సత్త్వాత్ ।

ప్రాగపి చ భూభాగపరిచ్చేదాత్ర్పసజ్యేత, యస్య కస్యచిద్వస్త్వన్తరస్య పరిచ్ఛిత్తేర్విద్యమానత్వాత్ ।

అథ కీటకణ్టకాద్యపరిచ్చేదాత్, న తద్భావాభావజిజ్ఞాసా స్యాత్ ।

జిజ్ఞాసాపూర్వమపి (జిజ్ఞాసాపూర్వకాదపి ఏదితిఓన్) ప్రయత్నాత్తదపరిచ్చేదమాత్రమేవ ప్రాప్యతే యస్యాభావో న ప్రమేయః ।

తచ్చ ప్రాగపి తతోఽస్తి ।

అభావే తు ప్రమేయేఽభావనిశ్చయాయ జిజ్ఞాసా యుజ్యతే ।

న చాపరిచ్చేద ఏవ జిజ్ఞాస్యః, స్వతః సిద్ధత్వాత్ ।

పరిచ్చేదేన హి స నివర్త్యతే ।

అప్రమేయత్వాచ్చ సోఽపి ఖల్వభావ ఇత్యప్రమేయః ।

అథ మతమ్

సత్సూపలమ్భహేతుషు ప్రమాణవిషయస్యాపరిచ్చేదాత్ర్పవృత్తిః ।

తదసత్

ప్రమాణవిషయత్వస్య నోపయోగోఽత్ర దృశ్యతే ॥ ౨.౪౩ ॥

అసద్బోధేఽనన్యహేతుభానేన హ్యుపయుజ్యతే ।

అపరిచ్చేదాచ్చేత్ర్పవృత్తిర్న ప్రమాణవిషయత్వస్యోపయోగః, ఇతరత్రాప్యపరిచ్చేదస్య తుల్యత్వాత్తతశ్చ ప్రవృత్తేః ।

యస్య స్వభావః ప్రమేయః, తత్పరిచ్చేదాత్ర్పవృత్తిః, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯3] తస్యానన్యనిమిత్తత్వేనోపయోగవత్ర్పమాణవిషయత్వమ్ ।

నాయమపరిచ్చేదః సత్యేవార్థే హేతువైకల్యనిమిత్తః, సమగ్రత్వాత్తద్ధేతూనామ్ ।

తస్మాదర్థాభావాదితి ।

అథ యత్ర ప్రవృత్తిః స్యాత్తత్ర కేవలసంవిదః ॥ ౨.౪౪ ॥

జిజ్ఞాసేత న సూక్ష్మార్థం కైవల్యం సంవిదో యది ।
కేవలో విషయో నేష్టో రూపోన్మిశ్రేఽపి తద్యతః ॥ ౨.౪౫ ॥

విశిష్టస్య చ నాస్త్యన్యదన్యాభావాద్విశేషణమ్ ।

యది మతమ్

యత్ర భూభాగాదౌ చరణన్యాసాదిలక్షణా ప్రవృత్తిః, తస్య కేవలస్య సా జ్ఞానాదితి ।

తత్రాపి సంప్రధార్యమ్

కిమిదం జ్ఞానస్య కైవల్యమభిసంహితమేకవిషయప్రతినియమో విషయాన్తరాసంసర్గః, ఆహోస్విద్విషయస్య ।

యది విజ్ఞానస్య, ప్రమితేఽపి భూభాగాదౌ స్థూలే సూక్ష్మకీటకణ్టకాదిభావాభావపరీక్షా న స్యాత్ ।

ప్రవర్తేతైవ, కేవలభూతలావగ్రహజ్ఞానాత్ ।

అథ విషయస్య, తత్రాపి సంప్రధార్యమ్

స్వరూపేణ వా విషయస్య కైవల్యమ్, విశేషణయోగేన వా ।

తత్ర న తావత్స్వరూపేణ, మిశ్రేఽపి తస్య భావాత్ ।

విశేషణయోగేన కైవల్యే ప్రాప్తౌ కీటకణ్టకాద్యభావవిశిష్టపరిచ్ఛేదాత్పదన్యాసాదిలక్షణా ప్రవృత్తిః ।

యతో నాన్యాభావాద్విశేషణమన్యాదృశం కిఞ్చిద్దృశ్యతే, యద్విశేషణం వస్తు కేవలం స్యాదితి ।

నాస్తీతి ధీవ్యవహృతీ విషయం కముపాశ్రితే ॥ ౨.౪౬ ॥

మానాభావం యది క్షుణ్ణం మేయాభావస్య తత్ర కిమ్ ।

అపి చానేన 'నాస్తి' ఇతి బుద్ధిశబ్దయోర్విషయో వాచ్యః ।

స న వస్తుస్వరూపేణ, మిశ్రేఽపి ప్రసఙ్గాత్ ।

న కేవలమ్, అభావాదన్యస్య విశేషణస్యాభావాదిత్యుక్తమ్ ।

నను 'నాస్తి' ఇత్యయమర్థః 'నేదం ప్రమీయతే' ఇతి, న పునరభావోఽవగమ్యతే ।

విరుద్ధమిదమ్

నాస్త్యవగమ్యతే చేతి ।

యద్యేవం ప్రమాణాభావో విషయ ఉక్తః స్యాత్'నాస్తి' ఇతి ధీశబ్దయోః, తత్ర కోఽపరాధః స్యాత్ప్రమేయాభావస్య, యేన [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౪] తమతిలఙ్ఘ్య ప్రమాణాభావో విషయ ఉచ్యతే? న హి తయోర్నిరుపాఖ్యత్వే కశ్చిద్విశేషః ।

అథ మతమ్

అగ్రహేఽసద్గ్రహభ్రాన్తిరభావవ్యవహృద్భ్రమః ॥ ౨.౪౭ ॥

అభావే చ వ్యవహృతేరదృష్టౌ ధ్వాన్తదృష్టివత్ ।

నైవ స్తాం 'నాస్తి' ఇతి బుద్ధివ్యవహారౌ ।

కథమిమౌ సర్వజనానాం ప్రతీతావపహ్నూయేతే? ఉచ్యతే

భ్రమోఽయం సద్బుద్ధ్యభావే తద్విపర్యయపరిచ్ఛేద ఇతి ।

తథా సద్వ్యవహారాభావే తద్విపర్యయవ్యవహారభ్రమః యథాలోకదర్శనాభావే 'తమః పశ్యామి' ఇతి విభ్రమః ।

న హి తమో నామ కిఞ్చిద్దృశ్యమస్తి ।

నైతత్సారమ్

ఇత్థం భవేత్సుషుప్త్యాదౌ త్రైలోక్యాభావదృగ్భ్రమః ॥ ౨.౪౮ ॥

అపరిచ్ఛిన్నతః కిఞ్చిద్విభ్రమశ్చ న యుజ్యతే ।
ఆరోపవిషయారోప్యే నాజానన్ రజతభ్రమీ ॥ ౨.౪౯ ॥

నాభావభిన్నా వ్యవహృత్తదభావశ్చ ధీపదే ।
తమోదృష్టిస్తు భూచ్ఛాయామాలోకాభావమేవ వా ॥ ౨.౫౦ ॥

ఆలమ్బతే న త్వదృష్టావిష్టో దర్శనవిభ్రమః ।

యది ఖల్వదర్శనే విపర్యయదర్శనభ్రమో భవతి సుషుప్త్యాద్యవస్థాసు విశ్వాభావదర్శనభ్రమః స్యాదాలోకాదర్శనభ్రమవత్ ।

న చ కిఞ్చిదపరిచ్ఛిన్నతో విభ్రమః ।

తథా హి

ఆరోపస్య విషయం పురోవర్తి వస్తు ఆరోపణీయం చ రజతం జ్ఞానేనానాప్నువన్న రజతభ్రమవాన్ భవతి ।

అన్యథాప్రతిపత్తిః, స్మృతిః, సామాన్యప్రతిపత్తిర్వా ।

న చ బుద్ధ్యభావో జ్ఞానస్య విషయో న వ్యవహారాభావః, నాభావబుద్ధిర్నాభావవ్యవహారః, విశేషణస్యాభావస్య జ్ఞానావిషయత్వాత్ ।

తత్రోభయోర్విషయారోపణీయయోరగ్రహణే న మిథ్యాజ్ఞానమితి ।

అభ్యుపగమ్య ప్రమాణయోగ్యతాం సత్తాం దోషాభావ ఉచ్యతే

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౫] అస్తు వా మానయోగ్యత్వం సత్త్వం తచ్చ ప్రమీయతామ్ ॥ ౨.౫౧ ॥

తస్మిన్మితే వస్తుసత్త్వం భవత్యాగమగోచరే ।

న చ సాపేక్షతా నాస్మిన్నన్తరార్థవిభిన్నతామ్ ॥ ౨.౫౨ ॥

ప్రచక్షతే యేఽపి సత్తామన్యాం న ప్రతిజానతే ।

భవతు వా ప్రమాణయోగ్యతా సత్తా ।

సైవ చ ప్రమేయాస్తు ।

తత్ప్రమేయం వస్తుసత్త్వమాగమార్థః ।

న చ ప్రమాణాన్తరాపేక్షతా దోషః, ప్రమాణాన్తరసంభేదస్యాభావాత్ ।

'ప్రమాణయోగ్యఃఽఇత్యేతావన్మాత్రాధిగతేః ।

తథా హి

యేఽపి ప్రమాణయోగ్యతాం సత్తామాహుర్న తద్వ్యతిరేకిణీమ్, తేఽపి నాత్రాన్తరార్థసంస్పర్శమిచ్ఛన్తి ।

తత్సంస్పర్శే హ్యన్యత్ప్రమాణమన్వేష్యం స్యాత్ ।

కథం నాన్వేష్యమ్? యదా వచః ప్రమాణయోగ్యతాయాం పర్యవసితం న విశిష్టార్థసత్త్వం బోధయతి, తత్ర యస్య ప్రమాణస్య యోగ్యో విశిష్టోఽర్థస్తదవశ్యాపేక్షణీయమ్ ।

కిమర్థం తదపేక్ష్యతే? విశిష్టవస్తుసత్త్వాధిగమాయ ।

కం పునర్విశిష్టస్య వస్తునః సత్త్వమ్? ప్రమాణయోగ్యత్వమ్ ।

అధిగతమేవ తర్హి తదస్త్యర్థనిష్ఠాద్వచనాత్, ప్రమాణయోగ్యతాయా అస్త్యర్థత్వాత్ ।

ప్రమాణాన్తరసంభేదాభ్యుపగమేఽపి నాప్రామాణ్యప్రసఙ్గదోష ఇతి దర్శయతి

ప్రమాణాన్తరభిన్నార్థమపి మానం న నో వచః ॥ ౨.౫౩ ॥

నిరపేక్షమిహార్థే తు ప్రమితం వస్త్విదం మయా ।
అర్థమాత్రే చ సాపేక్షమన్యాపేక్షార్థబోధనాత్ ॥ ౨.౫౪ ॥

అబాధితమపి త్వర్థే ప్రమాణాంశేఽపబాధనాత్ ।
తత్రాప్రమాణతామేతి బుద్ధానాప్తవచో యథా ॥ ౨.౫౫ ॥

న ఖలు ప్రమాణాన్తరసంభిన్నార్థమపి వచో న ప్రమాణమ్, ప్రమాణమేవ హ్యాప్తవాక్యమ్ ।

కథం పునః ప్రమాణం సాపేక్షమితి చేత్, ఉచ్యతే

నిరపేక్షమేవ తత్'ప్రమితోఽయం మయార్థఃఽఇత్యస్మిన్నర్థే ।

కేవలే హ్యర్థే ’ేవమయమర్థఃఽఇత్యప్రతీతేః ’ేవమయం పురుషో వేదఽఇతి చ ప్రతీతేః పురుషజ్ఞానాపేక్షమ్ ।

తత్రోపలబ్ధౌ తావదనపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యమశ్నుతే తత్సిద్ధిద్వారశ్చ పశ్చాదర్థ ఇతి ।

కథం తర్హి పురుషవచః కిఞ్చిదబాధితార్థమపి సాపేక్షత్వేనాప్రమాణం కథ్యతే? ఉచ్యతే

యద్యప్యర్థే బాధో నాస్తి, యదపేక్షం త్వస్యార్థే ప్రామాణ్యం యత్సిద్ధిముఖేన తం సాధయతి తత్ర ప్రమాణాంశే బాధ్యతే ।

తస్యాసిద్ధేస్తద్ద్వారేణ నార్థసిద్ధిరిత్యర్థేఽప్రమాణమ్, యథాతీన్ద్రియార్థే బుద్ధవచః పురుషస్య దర్శనాసంభవాత్ ।

యథోక్తమ్

'పురుషాశక్తితస్తత్ర సాపవాదత్వసంభవఃఽ ।

ఇతి ।

యథా చ విప్రలమ్భకవాక్యమ్, అయథాదృష్టార్థవాదిత్వస్య ప్రమాణావగతత్వాత్ ।

ఆప్తవాక్యం పునరర్నార్థే న మానాంశేఽపబాధితమ్ ।

నిరపేక్షం ప్రమాణాంశే వ్యవహారోఽన్యథా కథమ్ ॥ ౨.౫౬ ॥

ఆప్తవచః పునర్నార్థే నాపి ప్రమాణాంశే సంభవత్ప్రమాణగోచరం బాధ్యతే ।
ప్రమాణాంశే చానపేక్షం తన్ముఖేన చార్థసిద్ధిం విదధన్నాప్రమాణం భవితుమర్హతి ।
అన్యథా శబ్దనిబన్ధనో వ్యవహారో న స్యాత్ ।

మయేతి వక్తృభావేన సంభేదరహితం తతః ।
ప్రలీనజ్ఞానవిజ్ఞేయవిభాగం స్వాత్మవేదనమ్ ॥ ౨.౫౭ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౬] ప్రవేదయన్తు వేదాన్తా మానాన్తరమలౌకికమ్ ।
తత్సిద్ధిసిద్ధతార్థస్య పుంవచోవద్భవిష్యతి ॥ ౨.౫౮ ॥

ఏవం చ ప్రమాణాన్తరసంభిన్నార్థత్వేఽపి వేదాన్తవచసాం న ప్రామాణ్యవ్యాహతిః, ఆప్తవాక్యవత్ ।
తథా హి
తాన్యపి జ్ఞానజ్ఞేయవిభాగవికలం స్వప్రకాశరూపమలౌకికం కామమవగమయన్తు ప్రమాణాన్తరమ్, తద్ద్వారా చార్థసిద్ధిరాప్తవచనవత్ ।
ఇయాంస్తు విశేషః స్యాత్
వేదే వక్తురభావాత్'మయాఽఇతి సంస్పర్శో న స్యాత్ ।

అభ్యుపగమవాదం పరిసమాప్య ప్రకృతముపసంహరతి
ఏవం న మేయతా సత్తా
పరః పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే
నన్వన్యాపి న యుజ్యతే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౭] న హి పూర్వావమర్శేన వినా సామాన్యకల్పనా ॥ ౨.౫౯ ॥

గామేకామీక్షితవతో జాయతేఽన్యత్ర యాదృశః ।
అవమర్శో దృష్టసతస్తథా న హి సదన్తరే ॥ ౨.౬౦ ॥

ఏకశబ్దప్రవృత్తిస్తు దణ్డ్యాదివదుపేయతామ్ ।

దృష్టరూపావమర్శః సామాన్యకల్పనాయాం ప్రమాణమ్ ।
యథా
బాహులేయం దృష్టవతః శాబలేయే 'స ఏవాయమ్ఽ ఇతి ।
న చ కిఞ్చిత్సద్గృహీతవతోఽన్యత్ర స భవతి ।
ఏకశబ్దప్రవృత్తిస్తు వినాపి సామాన్యేనార్థాన్తరయోగనిమిత్తా, దణ్డిపాచకాదిశబ్దవత్ ।
అత్రోచ్యతే

కో ను పూర్వావమర్శోఽయం పూర్వరూపాన్వయో ధియః ॥ ౨.౬౧ ॥

సదన్తరేఽపి సోఽస్త్యేవ కయాచిత్ఖలు మాత్రయా ।
సర్వాత్మనా త్వనుగమో న దృష్టః ఖణ్డముణ్డయోః ॥ ౨.౬౨ ॥

న తాదృశశ్చేన్నో భేదమాత్రాద్వేద్యః స్వపహ్నవః ।
న భేదమాత్రాన్మృజ్జాతిహీనం మణికమల్లకమ్ ॥ ౨.౬౩ ॥

రూపాన్వయః ప్రత్యయస్య మణికేషు హి యాదృశః ।
న దృష్టమల్లకస్యాస్తి మణికే ఖలు తాదృశః ॥ ౨.౬౪ ॥

కః పునరయం పూర్వావమర్శః

పూర్వరూపావభాసో బుద్ధేః, అథ 'సోఽయమ్ఽ ఇతి పూవార్పరానుసన్ధానమ్ ।

తత్ర యది పూర్వః కల్పః, సోఽస్త్యేవ సదన్తరే మాత్రయా ।

తథా హి

నిరుపాఖ్యవైలక్షణ్యేన సతాం తుల్యరూపతా ప్రకాశతే ।

అన్యథా నిరుపాఖ్యవత్సన్తోఽప్యత్యన్తవిలక్షణాః ప్రకాశేరన్ ।

అథ సర్వరూపానుగమః, సోఽభిప్రేతేఽపి సామాన్యగోచరే నాస్తి ।

న హి ఖణ్డముణ్డయోః సర్వాత్మనాన్వయః, ఏకత్వప్రసఙ్గాత్సామాన్యాభావాపత్తేః ।

అథ న తాదృశో యాదృశః ఖణ్డాదిషు ।

తదసత్ ।

న విశేషమాత్రేణ సంవేద్యాన్వయిరూపప్రత్యాఖ్యానం యుజ్యతే, గోత్వాదేరపి తత్సంభవాత్ ।

న హి దేవదత్తస్య ద్వితీయదర్శనే యాదృశో రూపానుగమః, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౮] తాదృశః ఖణ్డం దృష్టవతో ముణ్డదర్శనే ।

సామాన్యగోచరేఽపి చ న సర్వత్ర తుల్యః ।

నానామణికవిలక్షణో హి మణికశరావయో రూపాన్వయః ।

న చ తావతా మృజ్జాతిహీనతా తయోః, కిఞ్చిత్తుల్యతయావభాసమానత్వాత్ ।

అథ ద్వితీయః కల్పః, అత్రోచ్యతే

పూర్వావమర్శః స ఇతి ప్రఖ్యేత్యపి న శోభతే ।

మణికం వీక్షితవతః సోఽపి నోదేతి మల్లకే ॥ ౨.౬౫ ॥

పూర్వాపరానుసన్ధానాత్మికా 'సోఽయమ్ఽఇత్యభేదమవగమయన్తీ భిన్నేష్వపి సామాన్యకల్పనాహేతుర్బుద్ధిః పూర్వావమర్శ ఇత్యుచ్యత ఇత్యేతదపి న శోభతే ।

యతో నానుసన్ధానాదేవాభేదసిద్ధిః ।

అభిన్నరూపావభాసాదపి ।
అన్యథా నాభిన్నదేశకాల ఏకోఽర్థః స్యాత్ ।
న హి తత్ర దేశకాలభేదాభావే 'సఃఽ ఇత్యనుసన్ధానమ్ ।
అపి చ దృష్టమణికస్య మల్లకే న భవతి ద్రాగివ 'సఃఽఇత్యనుసన్ధానం ఖణ్డముణ్డవత్ ।
న చైవం మృజ్జాతిహీనతా ।
విమృశతస్తు 'తజ్జాతీయమిదమ్ఽఇతి బుద్ధిః సదన్తరేఽపి సమానా ।

తుల్యే తర్హి సామాన్యయోగే కస్మాత్క్వచిత్'సఃఽఇత్యవమర్శః నాన్యత్ర? ఉచ్యతే

సామాన్యరూపభూయస్త్వే తస్మాత్తత్త్వం ప్రకాశతే ।
విలక్షణత్వమల్పత్వే చకాస్తి తదనుద్భవాత్ ॥ ౨.౬౬ ॥

యస్మాత్సత్యపి సామాన్యయోగే మణిశరాబయోః ।

న ।
'సఃఽఇతి ప్రఖ్యా మణికాన్తరే చ భవతి భూయిష్ఠసామాన్యయుక్తే ।
తస్మాత్సామాన్యరూపాణాం భూయిష్ఠత్వేనోద్భవాత్'సఃఽ ఇతి తత్త్వప్రఖ్యా ।
అల్పత్వే తు న తథా, తేషామనుద్భవాత్ ।

న చ దణ్డ్యాదివదేకశబ్దప్రవృత్తిరిత్యాహ

ప్రమాణం కార్యవిజ్ఞేయమసంయోజ్యాస్తి ధీర్యతః ॥ ౨.౬౭ ॥

ప్రథమం జాయతే తస్మాన్న దణ్డ్యాదిసమానతా ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౯౯] నాగృహీతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధిః ।

న చ విశిష్టబుద్ధేః ప్రాక్(సద్బుద్ధేః ప్రాకేదితిఓన్) ప్రమాణగ్రహణం తత్కాలం వా ।

తథా హి ప్రమాణాదేవ సా భవతి ।

ప్రమాణం చ ప్రమితికార్యోన్నేయత్వాత్పశ్చాత్సత్ప్రతిపత్తేర్గృహ్యతే ।

తస్మాదగ్రహాత్ప్రమాణస్య తత్సంయోజనవికలా సా న ప్రమాణయోగనిమిత్తా ।

యది తర్హి న ప్రమాణయోగోఽస్త్యర్థః, కథం తత్కాలానువిధాయినీ కాలప్రవృత్తిరస్త్యర్థే 'కూపోఽస్తిఽ 'కూపోఽభూత్ఽ 'కూపో భవిష్యతిఽ ఇతి? తదుపాధిప్రకల్పితభేదత్వాత్, దేవదత్తసత్తాయా ఇవ పాటలిపుత్రసంయోగోపాధికల్పితభేదాయా ఇతి ।

న చ 'క్రియామన్తరేణ న సంసర్గః పదార్థానామ్ఽ ఇతి శబ్దార్థనయవిదామవిగానమిత్యాహ

సంబన్ధమాత్రావసితమపి చాన్యే విపశ్చితః ॥ ౨.౬౮ ॥

ఆహుర్వచోఽక్రియమయం రాజ్ఞో నా ఫలినో ద్రుమాః ।

'రాజ్ఞోఽయం పురుషఃఽఫలితా ఏతే వనస్పతయఃఽఇతి క్రియారహితేష్వపి సంసర్గః ప్రతీయతే ।

న చేహాపి 'స్తిక్రియాఽ ఇతి యుజ్యతే ।

యతో న నిర్జ్ఞాతరాజసంబన్ధస్య పురుషస్య ఫలవతాం చ వనస్పతీనాం సత్తేహ ప్రతిపాద్యా గమ్యతే ।

న హ్యేతే వాక్యే సత్తాయాం పర్యవస్యతః ।

కిం తు పురుషస్య రాజసంబన్ధే, ద్రుమాణా చ ఫలసంబన్ధే

'యోఽయం పురుషః, స రాజ్ఞఃఽ 'య ఏతే వనస్పతయః, తే ఫలితాఃఽ, న 'యో రాజపురుషః, సోఽస్తిఽ 'యే చ ఫలితాః తే సన్తిఽ ఇతి ।

యదపి కేచిత్

'వధార్యతామ్ఽ ఇతి ప్రతిపత్తిక్రియావిధినా క్రియావత్త్వం మన్యతే, తదపి శబ్దాదేవ ప్రతిపత్తేః సిద్ధత్వాత్త్వాజ్నిరస్తమేవేతి ।

అథాపి న క్రియారహితం వాక్యమస్తి క్రియాయాం చ సాపేక్షతా, తథాపి న దోష ఇత్యాహ

జనిక్రియావసానాచ్చ విశిష్టం శక్యబోధనమ్ ॥ ౨.౬౯ ॥

కారణం జాయత ఇదమీదృక్షాత్కారణాదితి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౦] 'ీదృక్షాత్కారణాజ్జగజ్జాయతేఽ ఇతి జనిక్రియానిష్ఠాదపి వాక్యాత్తద్విధకారణసత్తా శక్యతే ప్రతిపత్తుమ్ ।

యథా

'ీదృశాత్తరోరిదం ఫలమజనిఽ ఇతి తద్విధతరుసద్భావః ।

తథా చ శ్రుతయః కాశ్చిదేవమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి

'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తేఽ 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విష్ఫులిఙ్గా వ్యుచ్చరన్తి ఏవమేవాస్మాదాత్మనః సర్వే దేవాఃఽ ఇత్యాది ।

తథా

యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ

యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి ।

యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని

తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్ఽ ॥

తదేతత్సత్యమ్

ఽయథా సుదీప్తాత్పావకాద్విష్ఫులిఙ్గాః

సహస్రశః సంభవన్తే సరూపాః ।
తథాక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భావాః
ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తిఽ ॥

తథా
ఽదివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభన్తరో హ్యజః ।
అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రోఽక్షరాత్పరతః పరః ॥

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ ।
ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీఽ ॥
ఇతి ।

ఇదానీం పదార్థసంసర్గాయైవ విధిరాశ్రయితవ్య ఇతి ప్రత్యవతిష్ఠతే

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౧] నను ప్రమాన్తరాధీనసంసర్గాః పురుషోక్తిషు ॥ ౨.౭౦ ॥

పదార్థా విధ్యధీనాత్మసంశ్లేషా ఇతరత్ర తు ।
పదానాం రచనా తత్ర వివక్షాపరిపూర్తయే ॥ ౨.౭౧ ॥

ప్రమాణాన్తరగమ్యేఽర్థే వివక్షా చ వ్యవస్థితా ।
విధ్యర్థసిద్ధయే వేదే తదభావే త్వసంగతేః ॥ ౨.౭౨ ॥

విశిష్టార్థగతిర్భ్రాన్తిరగ్రహే గ్రహవిభ్రమః ।

వివక్షితార్థనిష్పత్తయే హి లోకే పదానాం సమభివ్యాహారః ।

నైకపదసాధ్యో వివక్షితార్థః ।

ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధశ్చ వివక్షావిషయః ।

తేన తత్ర ప్రమాణాన్తరాయత్తః సంసర్గః ।

తథా చ తద్విరోధేఽసంసర్గ ఏవ పదార్థానామ్

'జరద్గవః పాదుకకమ్బలాభ్యామ్ఽ ఇతి ।

వేదే తు ప్రమాణాన్తరాభావాద్విధినిబన్ధనోఽసౌ ।

తదభావే త్వసంభవాద్యేయం విశిష్టార్థగతిరుచ్యతే సా భ్రాన్తిః, సమభివ్యాహారాత్ ।

సోఽయం వివేకాగ్రహే సంసర్గగ్రహవిభ్రమః ।

అత్రేదమేవ విచార్యమ్

కథం లోకే ప్రమాణాన్తరాధీనః సంసర్గః? ఇతి ।

యది ప్రమాణాన్తరేణ తదవగమాత్ ।

తదసత్, అపూర్వస్యాపి తస్య ప్రతీతేః ।

అన్యథా వచనవైయర్థ్యాత్ ।

అనధిగతం హి శ్రోతురర్థం బోధయితుం వచః ప్రయుజ్యతే ।

అథ సంసర్గయోగ్యతామాత్రస్య ప్రమాణాన్తరేణావగమాత్, సమానమేతద్వేదే ।

తథా హి

అరుణయా క్రీణాతీతి సంసర్గః, నారుణయైకహాయన్యేతి ।

తథా భావార్థో నియోగవిషయః, న ద్రవ్యగుణశబ్దార్థ ఇతి
ప్రమాణాన్తరావసితయోగ్యతాసామర్థ్యేనైవ వ్యస్థాప్యతే ।

అథ న వివక్షైకపదావగమ్యా, తదర్థమాత్రవివక్షాయా నిష్ప్రయోజనత్వాత్ ।

తస్మాద్వివక్షావిశేషసిద్ధిర్నా సంసృష్టేషు పదార్థేషు భవతీతి తథా వివక్షయా ప్రయుక్తాః
సంసృజ్యన్తే ।

సా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధ ఇతి ।

ఏవమపి వివక్షానిబన్ధనః స్యాత్, తత్ప్రయుక్తానాం సంసర్గాత్ ।

న ప్రమాణాన్తరనిబన్ధనః ।

యతో న తత్త్వస్య ప్రతిపాదకమ్, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౨] న ప్రయోజకం వా ।

యత్తు ప్రమాణాన్తరసిద్ధే వివక్షేతి ।

భవతు ।

న తు తస్య సంసర్గ ఉపయోగః ।

తథా హి (న తస్య సంసర్గ ఉపయోగః ।

తథా చ ఏదితిఓన్) విప్రలమ్భకవాక్యేఽపి సంసర్గప్రతీతిః ।

యత్తు విరోధే న సంసర్గః ।

కామమ్ ।

న తు తతః సంసర్గః ।

విరోధేఽపి తు నాసంసర్గః, ప్రతీతేః ।

ప్రతీతోఽపి తు బాధ్యతే ప్రమాణాన్తరేణ ।

ఏవం చానృతం కిఞ్చిద్వచః, కిఞ్చిదనర్థకమ్

దశదాడిమాది, కిఞ్చిత్సత్యమ్ ।

అన్యథానృతానర్థకవిభాగో న స్యాత్ ।

అథ ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యార్థం వివక్షిత్వా పరస్మై ప్రతిపాదయతి పురుషః ।

తేన తద్వచసః ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధిరేవార్థః ।

సైవ ప్రయోజికా పదార్థసంసర్గస్య ।

తస్యాః ప్రయోజికాయా అభావాన్న వేదే పదార్థసంసర్గసిద్ధిః ।

మా భూత్సా ।

విశిష్టార్థ ఏవ ప్రయోజకః ।

అథ లోకావగమ్యత్వాచ్ఛబ్దసామర్థ్యస్య లౌకికప్రయోజకాభావాన్న సంసర్గః, విధిమత్త్వేఽపి న స్యాత్ ।

అథ లోకే సంసర్గమాత్రపరత్వేఽర్థాపత్తిః ।

న తద్విశేషే, తన్మాత్రేణప్రతీతిప్రయోగయోరుపపత్తేః ।

వినాపి ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధ్యా విశిష్టార్థగతిసిద్ధిః ।

అథ ప్రమాణాన్తరాల్లోకే సంసర్గసత్యతావగమః ।

అపూర్వోఽపి హి శ్రోతుః సంసర్గో వక్తుః ప్రమాణానుమానముఖేన సత్యతాం లభతే తదసంభవేఽసత్యత్వాదుద్బుద్ధాదివాక్యేషు ।

తేన ప్రమాణాన్తరనిబన్ధనో లోకే సంసర్గ ఉచ్యతే ।

భవతు ।

వేదే తు ప్రమాణాన్తరసంభేదాభావాత్స్వతన్త్రేణార్థప్రతీతేః శబ్దనిబన్ధన ఏవ ।

తదాస్తామేతత్ ।

భవతు యథా లోకే ।

ఇదం తు పర్యనుయుజ్యతే

కథం ను విధ్యధీనత్వం యది స్యాదన్యథా వృథా ॥ ౨.౭౩ ॥

విధిర్నిర్విషయస్తుల్యమిదమన్యపదోదితే ।

విశిష్టార్థావగత్యాన్యపదార్థోఽపి ప్రయుజ్యతే ॥ ౨.౭౪ ॥

అర్థవత్త్వే ప్రమాభావాదస్త్వసౌ చేదనర్థకః ।

విధిర్నైవం కస్య హేతోరథ స్యాదపరం పదమ్ ॥ ౨.౭౫ ॥

ప్రమాణాన్తరసిద్ధేఽర్థే ప్రయోగి న విధాయకమ్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౩] తదర్థోఽనన్యగమ్యో హి మీయమానః సమాక్షిపేత్ ॥ ౨.౭౬ ॥

విషయం న యథాసిద్ధపదార్థస్త్వనువాదభాక్ ।

అవ్యుత్పన్నప్రవృత్తిః స్యాత్సంబన్ధజ్ఞాననిహ్నవే ॥ ౨.౭౭ ॥

పదం స్వధర్మం వ్యుత్క్రామేదన్యసిద్ధార్థతాన్యథా ।

న తావద్విధిః సాక్షాత్సంసర్గసామాన్యం తద్విశేషం వా బోధయతి ।
అథాక్షిపతి, అన్యథా నియోగమాత్రం నిర్విషయమనర్థకం స్యాత్ ।
పదార్థాన్తరేష్వపి తుల్యమేతత్ ।
తేఽపి కేవలాః పదార్థాన్తరసంసర్గమనాప్నువన్తోఽపూర్వార్థప్రతిపత్తేరభావాదనర్థకాః ।
న చ లోకే పదైః స్వార్థాః స్వరూపమాత్రనిష్ఠతయైవ ప్రత్యాన్తే ।
కిం తు విశిష్టార్థప్రత్యయప్రయుక్తాః ।
తథా వ్యవహారోపపత్తేః ।
తథా చ ప్రతిపదార్థం సంసర్గాక్షేపః ।

స్యాదేతత్
లోకే బుద్ధిపూర్వప్రయుక్తానాం మా భూదానర్థక్యమితి సంసర్గార్థతా ।
వేదే తు నార్థవత్త్వే ప్రమాణమస్తి ।
అతః పదార్థాన్తరమనర్థకమేవాస్తు ।
నైతత్సారమ్ ।
నాన్యథానర్థక్యమిత్యప్రమాణోఽర్థః శక్యః ప్రతిపత్తుమ్, యస్య కస్యచిత్ప్రతిపత్తిప్రసఙ్గాత్ ।
తస్మాద్వ్యవహారాత్సంసర్గప్రయుక్తస్వార్థావబోధసామర్థ్యమేవ పదానాం గమ్యతే ।
తతో వేదేఽపి సంసర్గాక్షేపః ।
యదిచాన్యపదార్థానామానర్థక్యమ్, విధ్యర్థస్య తన్న కస్మాత్? ఆథ మతమ్
పదాన్తరాణి ప్రమాణాన్తరసిద్ధేఽర్థే ప్రయుజ్యన్తే ।
తాని యథావగతార్థానువాదపర్యవసితాని ।

తథా హి

అనూద్యమానోఽర్థో యథావగమమనువాదాన్నాపూర్వార్థాక్షేపాయాలమ్ ।

విధాయకస్తు శబ్దోఽనన్యగమ్యార్థవిషయస్తదర్థః ప్రమీయమాణః శక్నోత్యపూర్వమర్థమాక్షేప్తుమన్యథానవకల్పమానః ।

తస్మాద్వేదే విధినిబన్ధనోఽపూర్వసంసర్గ ఇతి ।

తదయుక్తమ్ ।

ప్రమాణాన్తరావిషయశ్చేద్విధాయకార్థః, తత్ర సంబన్ధజ్ఞానమశక్యమితి నిహ్నూయేత ।

తథా చ సంబన్ధజ్ఞానానపేక్షత్వాదవ్యుత్పన్నోఽపి ప్రవర్తేత ।

సంబన్ధజ్ఞానాపేక్షతా చ పదధర్మో వ్యుత్క్రమ్యేత ।

తన్నిరపేక్షతా వాక్యధర్మ ఆశ్రీయేత ।

అథ సంబన్ధాపేక్షతా నాస్య నిహ్నూయేత, బలాత్ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థతాపద్యేత ।

తథా చ న విశేషః ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౪] శబ్దాదేవ మితే యోఽపి మన్యతే సంగతిగ్రహమ్ ॥ ౨.౭౮ ॥

నాన్యోన్యసంశ్రయావద్యం న స్వయం ప్రమితే హి సః ।

పరేణ శబ్దావగతే తత్ప్రవృత్త్యా చ సూచితే ॥ ౨.౭౯ ॥

పదార్థాన్తరవత్తత్ర సుకరః సంగతిగ్రహః ।

యోఽపి మన్యతే

న ప్రమాణాన్తరసిద్ధే విధ్యర్థే సంబన్ధజ్ఞానమ్ ।

అపి తు శబ్దసిద్ధ ఏవ ।

న చాన్యోన్యసంశ్రయదోషః

శబ్దాత్సిద్ధే సంబన్ధజ్ఞానమ్, సంబన్ధజ్ఞానపూర్వికా చ శబ్దాత్సిద్ధిరితి ।

యతో న స్వయం శబ్దాత్ప్రమితే తదుచ్యతే ।

కిం తు వృద్ధప్రయుక్తాద్వృద్ధాన్తరేణావగతేః ।

తదవగమాచ్చ తస్య వృద్ధస్య యా ప్రవృత్తిస్తయానుమితే 'నూనమనేన వృద్ధేన ప్రతిపన్నః కశ్చిత్ప్రవృత్తి హేతురర్థోఽస్మాచ్ఛబ్దాత్, యేనాయమేతచ్ఛ్రవణాత్ప్రవృత్తఃఽ ఇతి ।

యథా 'గామానయఽ ఇతి సాస్నాదిమదానయనదర్శనాత్తత్ప్రత్యయమనుమాయ తత్ర సంబన్ధగ్రహణమితి ।

తస్యైవమనుమేయత్వే కథం శబ్దైకగోచరః ॥ ౨.౮౦ ॥

తస్యాపి శబ్దపూర్వత్వాదనుమానైకగోచరః ।

కస్మాన్న శబ్దబోధోఽపి హ్యనుమానపురస్సరః ॥ ౨.౮౧ ॥

నేదంప్రథమతా లభ్యా బీజాఙ్కురవదేతయోః ।

శబ్దాద్బోద్ధుశ్చానుమానం సర్వస్యైవ పురః స్థితమ్ ॥ ౨.౮౨ ॥

పదార్థాన్తరవత్తేన తస్య శబ్దోనువాదకః ।

అనుమానాద్బుధ్యమానః శబ్దాద్బుద్ధం న బుధ్యతే ॥ ౨.౮౩ ॥

ప్రతిపత్తర్నేరే బోధో నాన్యబోధానువాదకృత్ ।

ప్రవృత్తి హేతుమాత్రం చ శబ్దార్థః స్యాదలౌకికః ॥ ౨.౮౪ ॥

న స కల్పయితుం శక్యస్తత్సిద్ధేర్లౌకికాదపి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౫] యది ప్రవృత్త్యన్వీయమానప్రత్యయవిశేషణత్వేన వ్యవస్థితోఽనుమేయో విధాయకార్థః సంబన్ధజ్ఞానవిషయః, న తర్హి శబ్దైకప్రమాణకః ।

అథానుమానం శబ్దపూర్వకమితి తథోచ్యతే, శాబ్దోఽపి ప్రత్యయోఽనుమానపూర్వక ఇత్యనుమానైకగోచరః స్యాత్ ।

న ఖలు బీజాఙ్కురయోరివానయోరేకస్య ప్రాథమ్యం వ్యవస్థాపయితుం శక్యమ్ ।

శబ్దావగతస్యానుమానాత్, అనుమితస్య విదితసంగతేః శబ్దాదవగమాత్ ।

అపి చ సర్వప్రతిపత్తౄణామనుమానపూర్వా శబ్దాత్ప్రతిపత్తిరితి తేషాం శబ్దోఽనువాదక ఏవ ।

తథా హి

శబ్దాద్బుధ్యమానోఽనుమితం విదితసంగతిం బుధ్యతే సర్వప్రతిపత్తా, న త్వనుమిమానః శబ్దావగతమనుమిమీతే ।

నను శబ్దావగత ఏవానుమీయతే ।

సత్యమనేన తు ప్రతిపత్త్రా ।

న చాన్యదీయా ప్రతిపత్తిరన్యప్రతిపత్తిమనువాదీకరోతి ।

ప్రవృత్తిహేతుమాత్రే చ సంబన్ధవ్యుత్పత్తేస్తన్మాత్రం శబ్దార్థః స్యాత్ ।

న చాలౌకికః కల్పయితుమపి శక్యః, లౌకికాదపి ప్రవృత్తిసిద్ధేః ।

స్యాదేతత్

వైదికీషు ప్రవృత్తిషు తదసంభవాదలౌకికకల్పనా ।

నైతత్ ।

లోకావగతసామర్థ్యో హి శబ్దో వేదేఽపి ప్రతిపాదకః ।

తత్ర లౌకికీషు ప్రవృత్తిషు లౌకికే విదితసంబన్ధే వేదేఽపి తత్ప్రతిపత్తిరేవ స్యాత్ ।

అసంభవే వా మిథ్యాత్వమ్ ।

అథ బహువిధత్వాత్ప్రవృత్తిహేతూనాం వ్యభిచారాదశబ్దార్థత్వే ప్రవృత్తిహేతుసామాన్యం శబ్దార్థః ।

తత్ర వేదే లౌకికానాం విశేషణానామసంభవాదలౌకికం విశేషాన్తరం ప్రతీయతే ।

ఏవమపి యః శబ్దార్థో వేదే సామాన్యం స లోకసిద్ధ ఇతి నానువాదతా వ్యావర్తతే పదార్థాన్తరవత్ ।

యోఽపి విశేషః సోఽన్యాసంభవేన పరిశేషానుమానగోచర ఇతి న ప్రమాణాన్తరావిషయత్వమ్ ।

న చ పరిశేషానుమానమపి శ్రేయఃసాధనతాయాః సంభవాత్ ।

అథ మతమ్

లోకవ్యవహార ఇవ వేదవ్యవహారోఽప్యనాదిః ।

తత్ర వైదికీషు ప్రవృత్తిషు లౌకికప్రవృత్తిహేత్వభావాదలౌకికే [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౬] తు ప్రవృత్తిహేతౌ వైదికానాం విధాయకానాం సంబన్ధజ్ఞానమ్ ।

న చానుమేయత్వమ్, తత్రప్రత్యయస్య ప్రవృత్త్యానుమానాత్ ।

తత్సిద్ధిస్తు తత్రప్రత్యయసామర్థ్యేనైవ ।

స చ ప్రత్యయః శబ్దోత్థ ఇత్యనన్యప్రమాణతా ।

న చ లౌకికస్యైవ శ్రేయఃసాధనత్వస్య సంభవ ఇతి యుక్తమ్ ।

లౌకికీ హి ప్రమాణాన్తరావగమ్యా శ్రేయఃసాధనతా ।

తత్ర ప్రయోగదర్శనాల్లిఙాదేస్తదనుసారేణ చ శబ్దార్థావధారణాత్ప్రమాణాన్తరగమ్యతాపి శబ్దార్థానుప్రవేశినీ ।

అత్రోచ్యతే

భవతు నామ వేదవ్యవహారాదేవ శబ్దార్థానుగమః, తథాపి న ప్రమాణాన్తరగోచరతా వ్యావర్తతే ।

తథా హి

అలౌకికే ప్రవృత్తిహేతౌ శబ్దస్య సామర్థ్యజ్ఞానకాలే ప్రమితో వా స్యాత్, న వా? ప్రమితశ్చేత్, శబ్దసంబన్ధస్య తదైవ జ్ఞాయమానత్వాదవశ్యం ప్రమాణాన్తరేణేతి వాచ్యమ్ ।

అథ న ప్రమితః, కథం తత్ర సంబన్ధజ్ఞానమ్? న హ్యప్రమితయోః సంబన్ధినోస్తదాశ్రయః సంబన్ధః ప్రమాతుం శక్యః ।

యోఽపి మన్యతే

శక్తిర్హి శబ్దస్య సంబన్ధః ।

సా చ నార్థే, తస్య వ్యవస్థితత్వాత్ ।

ప్రత్యయస్తు తస్య కార్యః ।

స చ ప్రవృత్త్యానుమితః ।

తత్రైవ సామర్థ్యలక్షణః సంబన్ధః ప్రమీయత ఇతి ।

స ఇదం ప్రష్టవ్యః

కిం ప్రత్యయమాత్రే సామర్థ్యం గృహ్యతే, అథ విశిష్టే ప్రవృత్తిహేతుప్రత్యయే? యది ప్రత్యయమాత్రే, యత్కిఞ్చిత్తతః ప్రతీయేత ।

అథ విశిష్టే లౌకికవ్యతిరిక్తప్రవృత్తిహేతుప్రత్యయే, ప్రవృత్తిపరిశేషాభ్యాం తస్యానుమితత్వాత్ప్రాప్తం ప్రమాణాన్తరగోచరత్వమ్ ।

ద్వయీ హి విశేషణస్య గతిః

స్మార్తాకృష్టం విశిష్టప్రమితావఙ్గత్వమేతి, యథాగ్నిమాన్ ధూమాదితి ।

విశిష్టగ్రాహిప్రమాణప్రమేయం వా, యథా శుక్లో గౌరితి ।

ఉభయథా చ ప్రమాణాన్తరవిషయః, శబ్దస్యానధిగతసంబన్ధత్వాత్ ।

స్మార్తాకృష్టత్వే ప్రమాణాన్తరమన్వేష్యమ్ ।

ద్వితీయేఽపి కల్పే విశిష్టప్రత్యయానుమానానుమితత్వాత్ ।

అథానుమానస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౭] ప్రత్యయ ఏవ ప్రామాణ్యమ్ ।

ప్రతీతిమాత్రం తు తత్ర విశేషణస్య ।

తావతా చ తద్విశిష్టప్రతీత్యఙ్గమ్ ।

విశేషణప్రమితిస్త్వనుమితాత్ప్రత్యయాత్, యథా పురుషవచనాద్విశిష్టార్థప్రమాణేఽనుమితేఽర్థసిద్ధిస్తత ఏవ ప్రమాణాత్ ।

తత్ర హ్యర్థః ప్రతీతిమాత్రేణైవ వక్తృజ్ఞానస్య విశేషణమ్ ।

తదేతదపేశలమ్, స్మృతిప్రమాణసంశయవిపర్యాసవికల్పాన్తర్గమాత్ప్రతీతేః ।

తత్రాలౌకికవిశేషణప్రతీతిర్న స్మృతిః, ప్రాగనధిగతేః ।

న సంశయః, కోటిద్వయసంస్పర్శాభావాత్ ।

న వికల్పః, ప్రవృత్తిహేతుప్రత్యయస్యాపి తథా ప్రసఙ్గాత్ ।

తథా న విపర్యాసః కథం హి తత్ర యథార్థత్వే తథాభూతగ్రాహిణీ తత్ప్రతీతిరర్థశూన్యా స్యాత్? పరిశేషాత్ప్రమాణమ్ ।

పరజ్ఞానేన చ పరః ప్రతిపద్యత ఇతి సుభాషితమ్ ।

అథ మతమ్

న పరజ్ఞానేన పరః ప్రతిపద్యతే, కిం తు స్వజ్ఞానేనైవ పరజ్ఞానసామర్థ్యాత్ ।

అథ తస్య స్వజ్ఞానం కతమత్ప్రమాణమితి వాచ్యమ్, న తావచ్ఛాబ్దమ్, శబ్దవిజ్ఞానాదర్థే విజ్ఞానమితి లక్షణాత్ ।

న చ తచ్ఛబ్దజ్ఞానాత్ ।

కుతస్తర్హి? శబ్దోత్థజ్ఞానాదనుమితాత్ ।

అథ తస్య ప్రామాణ్యే ప్రవృత్తిహేతుసద్భావసిద్ధిః ।

ప్రామాణ్యం చ తస్య దోషరహితశబ్దోద్భవాత్ ।

తేన శబ్దస్య తత్ర ప్రామాణ్యముచ్యతే ।

తదధీనస్తత్రార్థనిశ్చయ ఇతి ।

తదప్యసాంప్రతమ్, శబ్దాదర్థజ్ఞానం శాబ్దమితి లక్షణాత్ ।

పురుషవచనమపి నార్థే న ప్రమాణమ్ ।

కిం తు జ్ఞానవిశేషణే ।

ద్వయీ చ విశేషణస్య గతిరుక్తా ।

తత్ర స్మృత్యసంభవాత్ప్రమీయమాణ ఏవ స విశిష్టార్థప్రమిత్యఙ్గమ్ ।

అన్యథార్థే ప్రమాణాన్తరమన్వేష్యం స్యాత్ ।

న చ వక్తృజ్ఞానేనైవార్థసిద్ధిః, పరజ్ఞానేన న పరః ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తమ్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౮] యత్తూక్తమ్

వక్తృజ్ఞానాధీనార్థసిద్ధిరితి, తత్తన్మిథ్యాత్వే తదసంభవే వా ప్రమాణప్రతీతిబాధనేఽర్థప్రతీతేరపి బాధనాత్తదబాధే చాబాధాత్ ।

న తు వచసోఽర్థో న విషయః ।

అన్యథా ప్రమాణాన్తరపరతన్త్రం పురుషవచోఽర్థే సాపేక్షమిత్యేతదేవ న స్యాత్ ।

న హి యో యస్యావిషయః స తత్ర సాపేక్షోఽనపేక్షో వా ।

తథా చ 'ప్రామాణ్యస్థాపనం తు స్యాద్వక్తృధీహేతుసంభవాత్ఽ ఇత్యుక్తమ్ ।

స్థాపనమబాధః, న తు ప్రామాణ్యమేవ ।

తచ్చ వక్తృధీహేతుసంభవాద్వాక్యస్య, న తు వక్తృధియ ఏవ ।

శబ్దస్య చార్థేన సంబన్ధః, న తు జ్ఞానేన ।

ఏవం హ్యుక్తమ్

ౌత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబన్ధఃఽ ఇతి ।

అర్థగ్రహణమత్ర 'ర్థాసంస్పర్శీ శబ్దః, జ్ఞానేనైవ శబ్దస్య సంబన్ధః

ఇతి పశ్యతాం నిరాకరణాయ ।

తస్మాదన్యోన్యయోగ్యతా శబ్దార్థయోరేవ సంబన్ధః ।

న చాప్రమితేఽర్థే స శక్యో గ్రహీతుమ్ ।

ప్రమితే ప్రమాణాన్తరవిషయత్వముక్తమ్ ।

న చ ప్రతీతిమాత్రే, అర్థవత్యాః ప్రతీతేః స్మృతిప్రమాణయోరన్యతరత్రాన్తర్గమాత్ ।

ఆనర్థక్యే కేన సంబన్ధ? యది చ శాబ్దప్రతీతివ్యతిరేకిణ్యాపి ప్రతీత్యా స విషయీక్రియతేఽప్రమాణాత్మికయాపి, భవత్యయమశాబ్దస్యాపి జ్ఞానస్య గోచర ఇతి ప్రమాణాన్తరాశఙ్కా కేన వార్యతే? నచ ప్రమాణాన్తరావగమ్యతా శబ్దార్థమనుప్రవిశతి, యతో నాన్వయమాత్రేణ వ్యతిరేకమాత్రేణ వా శబ్దార్థః ।

సతి హ్యన్యస్మిన్ ప్రయోజకేఽర్థే యస్యాభావే న ప్రయోగః సోఽపి తస్య శబ్దస్య ప్రయోజక ఇతి గమ్యతే, యథా సత్సు హేత్వన్తరేషు యస్యాభావే న కార్యం సోఽపి హేతుర్గమ్యతే ।

ఇహ చ శ్రేయోహేతువివక్షాయాం లిఙ్గాదేర్దర్శనాత్, తదభావే సత్యపి ప్రమాణాన్తరగమ్యత్వేఽదర్శనాచ్ఛ్రేయోహేతుత్వం తావచ్ఛబ్దార్థః ।

ప్రమాణాన్తరగమ్యత్వే యద్యపి దర్శనమ్, తదభావే చ యద్యప్యదర్శనమ్, న తు శ్రేయోహేతుత్వే సతి ప్రమాణాన్తరగమ్యతాయా అభావాత్ ।

తత్ర సందిగ్ధో వ్యతిరేకః

ఉభయాభావేఽప్రయోగాత్కింనిబన్ధనోఽప్రయోగ ఇతి ।

తత్ర శ్రేయఃసాధనతాయాః ప్రయోజకత్వస్యావధారితత్వాత్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౦౯] తదభావే తన్నిబన్ధన ఇతి గమ్యతే ।

తన్మాత్రేణాన్వయవ్యతిరేకోపపత్తౌ నాన్యస్య శబ్దార్థత్వే ప్రమాణమ్ ।

అన్యథా శింశపాశబ్దార్థే సత్త్వాదయోఽప్యనుప్రవిశేయుః, తేషు సత్సు

ప్రయోగాత్తదభావే చాప్రయోగాత్ ।

అథ శింశపాత్వస్య శబ్దార్థత్వాత్తదభావనిబన్ధన ఏవ సత్తాద్యభావేఽప్రయోగః, తత్సద్భావాచ్చ ప్రయోగ ఉపపద్యత ఇతి న తేషు సామర్థ్యకల్పనా, సమానమేతదత్రాపి ।

అథ శ్రేయోహేతుత్వస్య ప్రమాణాన్తరవిషయత్వాత్తస్య చ వేదేఽసంభవాదప్రామాణ్యమ్ ।

తదసత్ ।

న హి య ఏకత్ర యస్య ప్రమాణస్య గోచరః సోఽన్యత్రాపి మిథ్యా ।

సమీపే హి బహిరిన్ద్రియవిషయః, దూరే త్వాగమానుమానగమ్యః ।

తథా యాగాదిషు విప్రకృష్టకాలఫలేషు వేదావగమ్యం శ్రేయఃసాధనత్వం భవిష్యతి ।

న చ ప్రమాణాన్తరానుపలబ్ధ్యా ప్రమాణాన్తరగమ్యో బాధ్యతే, విషయవ్యవస్థయాపి ప్రమాణప్రవృత్తేః ।

అథ ప్రమాణాన్తరవిషయత్వే తద్విరోధాదప్రామాణ్యమ్, అనన్తరఫలానుపలబ్ధేః ।

తదవిషయే తు శబ్దార్థే న తద్విరోధ ఇతి ।

స్యాత్, యది విరోధః స్యాత్ ।

న చాసౌ ।

ానన్తర్యం హ్యచోదితమ్ఽ ఇత్యుక్తమ్ ।

అథ మా భూదానన్తర్యచోదనా, మా చ భూత్ప్రమాణాన్తరావగమ్యతా శబ్దార్థః ।

సర్వథా ప్రమాణాన్తరసిద్ధశ్చేత్పదార్థ ఆశ్రీయతే, స యథాసిద్ధ్యాశ్రయణీయః ।

అన్యథా న తత్సిద్ధః స్యాత్ ।

అనన్తరశ్రేయోహేతుతా చ తత్సిద్ధా ।

తన్న ।

న తావదనన్తరఫలసాధనతా నియోగతః కర్మణామ్, కృష్యౌషధపానాదిష్వన్యథాపి దర్శనాత్, అవాన్తరకార్యస్య యాగాదావపి ప్రమాణసామర్థ్యేన సిద్ధేః ।

అపి చ విశిష్టసిద్ధౌ విశేషణమపి శ్రేయోహేతుత్వమాత్రం సిద్ధమ్ ।

తావచ్చ శబ్దార్థః ।

న చ తావతి ప్రమాణవిరోధః ।

తదేవం లౌకికేఽపి ప్రవృత్తిహేతౌ దోషాభావాద్వ్యర్థా అలౌకికకల్పనా ।

సుఖాదివచ్చాస్యానుమేయత్వాత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౦] తథా హి

ముఖప్రసాదాద్యున్నేయసంవేదనాః సుఖాదయస్తేనైవ సహైవోన్నీయన్తే ।

నైవం సత్త్వే పృథక్ప్రమాణమర్థ్యతే ।

యదాపీదం దర్శనమ్

వక్తృజ్ఞానమేవ పురుషవచనార్థః ।

తత్ర జ్ఞానం నార్థమన్తరేణ సంభవతీత్యర్థాపత్త్యానుమానేన వార్థసిద్ధిః ।

తదాపి ప్రవృత్తిప్రమితస్తద్ధేతుప్రత్యయో న తమన్తరేణేత్యాప్తవచనార్థవదనుమేయతా న వ్యావర్తతే ।

అథానుమానహేతోః ప్రత్యయస్య శబ్దసాధనత్వాచ్ఛబ్దప్రమాణకత్వమ్ ।

తదసత్ ।

నాప్తవచనార్థజ్ఞానస్యాక్షసాధనత్వాత్తదర్థః శ్రోతుః ప్రత్యక్షప్రమాణకో భవతి ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే

'తస్యైవమనుమేయత్వే కథం శబ్దైకగోచరః' ।

తథా

'న స కల్పయితుం శక్యస్తత్సిద్ధేర్లౌకికదపి' ॥

ఇతి ॥

అథ ప్రమాణరూపేణ స స్వశబ్దప్రకాశితః ॥ ౨.౮౫ ॥

ఆక్షేప్తా నిరపేక్షశ్చ కథ్యతేఽన్యప్రమాం ప్రతి ।

అథోచ్యతే

న బ్రూమో విధిరన్యథా వృథా స్యాదితి తదధీనః సంసర్గః ।

కిం తు ప్రమాణాన్తమైవ స స్వశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే ।

తథా చ ప్రమాణత్వాత్ప్రమేయస్యాక్షేప్తాపూర్వస్య, ప్రమాణాన్తరానపేక్షశ్చ ।

న హ్యసౌ శబ్దవత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్పూర్వసిద్ధిమపేక్షత ఇతి ।

తథాప్యసిద్ధే ప్రాగుక్తౌ దోషౌ సిద్ధేఽనువాదితా ॥ ౨.౮౬ ॥

ప్రామాణ్యమస్య యత్రాస్తు శ్రుతేస్తత్ర వృథా త్వయమ్ ।

ఏవమప్యవ్యుత్పన్నప్రవృత్తిపదధర్మవ్యతిక్రమౌ ప్రమాణాత్మాపి స యది న ప్రమాణాన్తరసిద్ధః ।

అథ సిద్ధో యథావగతానువాదాన్నాపూర్వార్థాక్షేపః ।

అపి చ యత్రాస్య ప్రామాణ్యమిష్యతే, శబ్దస్యైవ తత్రాస్తు ।

కిమనేన? ననూక్తమ్

శబ్దసంగతిజ్ఞానాపేక్షత్వాదనువాదకో నాపూర్వార్థావగమాయ ప్రభవతి ।

నైతత్సారమ్ ।

శబ్దశ్చేదనువాదకః ।

తత్ప్రకాశ్యం ప్రమాణమప్యనూద్యమానం యథాధిగతం కథమపూర్వార్థం బోధయేత్? న ప్రమేయసంస్పర్శరహితా ప్రమాణావగతిః ।

అతో యథాధిగతప్రమేయమేవ తత్ప్రతీయతే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౧]

క్వ చ ప్రమాణమేషోఽర్థే న యాగాదౌ స్వశబ్దకే ॥ ౨.౮౭ ॥

లౌకికేఽపూర్వసంసర్గః శ్రోతురస్త్యవిధావపి ।

ఫలసాధనశక్తౌ చేఛబ్దస్తత్ర న దూష్యతి ॥ ౨.౮౮ ॥

పదార్థాన్తరతుల్యత్వాద్విధ్యాకాఙ్క్షానిబన్ధనః ।
న సంసర్గః పదార్థానాం స్వశబ్దైస్తు ప్రకాశితాః ॥ ౨.౮౯ ॥

సంబన్ధయోగ్యరూపేణ తస్మాత్సంసర్గభాగినః ।
విశిష్టార్థప్రయుక్తా హి సమభివ్యాహృతిర్జనే ॥ ౨.౯౦ ॥

అతో న విధ్యభావేన సంసర్గో న ప్రకల్పతే ।

న చ నియోగస్య ప్రమేయం నిరూప్యతే ।

న తావద్యాగాదయః ప్రమేయాః, తేషాం యజత్యాదిశబ్దవిషయత్వాత్ ।

నాపి తేషాం ప్రమాణాన్తరస్యాగోచరః సంసర్గః ।

తథా హి

అవిధిష్వపి లౌకికేషు వాక్యేషు శ్రోతురనధిగతోఽపూర్వః సంసర్గః ప్రతీయతే 'బ్రాహ్మణ పుత్ర స్తే జాతః' ఇత్యాదిషు ।

అథ ఫలసాధనసామర్థ్యం ప్రమేయముచ్యతే ।

న కిల కామినో నియోగోఽకామోపాయే ధాత్వర్థేఽవకల్పతే ।

అనుపాయత్వే హి తస్య న స కామిన్యా కృతః స్యాదితి ।

తదప్యసంప్రతమ్ ।

న హి శబ్దస్య తత్ర కశ్చిదపరాధః, యేన తమతిక్రమ్యాన్యత్రప్రమాణం మృగ్యతే ।

ప్రమాణాన్తరాపేక్షతా ప్రత్యుక్తా ।

అనన్తరఫలాదర్శనేన తు విరోధో నియోగగమ్యేఽపి తస్మిన్నవిశిష్టః ।

ఆనన్తర్యస్యాప్రమాణార్థత్వేన తదభావః శబ్దేఽపి తుల్యః ।

అథ వా శబ్దస్తత్ర న దుష్యతి ఫలసాధనసామర్థ్యే, నియోగస్తు దుష్యత్యేవ ।

న హి తతః పురుషర్థసాధనావబోధః సంభవతి ।

తచ్చేదం విధివివేకభావనావివేకాభ్యామవగన్తవ్యమ్ ।

తస్మాత్సంబన్ధజ్ఞానాపేక్షత్వేన పదార్థాన్తరైః సమానత్వాద్విధాయకార్థస్య న శక్యం విశేషేణ వక్తుం

తన్నిబన్ధనః పదార్థసంసర్గ ఇతి ।

సర్వ ఏవ తు పదార్థాః సంబన్ధయోగ్యైః కారకాదిభావైః స్వపదేభ్యః ప్రతీతాః సన్నికర్షేణ సంసృజ్యన్తే, యతో లోకాచ్ఛబ్దవ్యాపారావగమః ।

లోకే చ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౨] పదైః స్వార్థానాం ప్రతిపాదనం సన్నికర్షేణ విశిష్టార్థపరతయా, న స్వార్థమాత్రప్రతిపత్తిపరతయా ।

తథా చ సర్వపదార్థాకాఙ్క్షానిబన్ధన ఏవ సంసర్గః ।

సర్వే హి తే పదైరపర్యవసితరూపాః స్వరూపమాత్రే ప్రకాశ్యన్తే ।

ఏవం పదార్థాన్తరైస్తుల్యత్వాద్విధేః న విశేషేణ తన్నిబన్ధనః సంసర్గః ।

సర్వపదార్థనిబన్ధనే చ సంసర్గే న విధ్యభావేన సంసర్గో నోపపద్యతే ।

తదేవం న సంసర్గార్థమపి విధిరుపాసనీయః ।

కథం నోపాసనీయః, యదా నియోగపరతయైవ పదానాం స్వార్థేషు సంసర్గజ్ఞానమ్? ప్రవర్తకవచనాన్తరప్రవృత్తిదర్శనేన హి తద్ధేతుప్రత్యయమనుమాయ తత్ర తస్య సామర్థ్యం గమ్యతే ।

నైతత్, అప్రవర్తకేఽపి వాక్యే స్వరూపనిష్ఠే సంబన్ధగ్రహణాత్ ।

సన్నిధాపితాగ్నివ్యతిరిక్తపాక్యోపకరణమగ్న్యర్థినం ప్రతి యదోచ్యతే

'చైత్రగృహే కృశానుః' ఇతి, తదా తత స్తేనానయనం దృష్ట్వా గమ్యతే

'ిహానేనాగ్నిసత్తా ప్రతీతా, సా చాస్మాద్వాక్యాత్' న చ శక్యం వక్తుమ్

'తత ఆనయ' 'గచ్ఛ వా తత్ర' ఇతి వాక్యాత్ప్రత్యయః ।

అగ్నిసత్తామాత్రప్రత్యయేన వాక్యాత్ప్రవృత్తిసిద్ధేర్న వాక్యస్య నియోజనేఽపి సామర్థ్యం శక్యతే కల్పయితుమ్ ।

అర్థాన్తరాన్వయే చ ప్రయోగప్రత్యయోపపత్తౌ న విశేషాన్వయే ప్రమాణమ్ ।

అన్యథా వేదార్థో నిష్ప్రమాణక ఏవ స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

అథ కర్తవ్యతాజ్ఞానాద్వినానర్థక్యముచ్యతే ॥ ౨.౬౧ ॥

న ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యామన్యద్వాక్యప్రయోజనమ్ ।
ప్రతిపత్తివిధౌ తుల్యం యది సైవ ప్రయోజనమ్ ॥ ౨.౬౨ ॥

సమానమేత్తదర్థం చ సమర్పయతి చేదయమ్ ।
ప్రజ్ఞాక్రియోపాసనాధికారసిద్ధివ్యపేక్షితమ్ ॥ ౨.౬౩ ॥

హన్త తర్హి స్వరుపే తన్న వచః పర్యవసతి ।
[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౩] తుల్యమేతత్సమాప్తం చ వాక్యం వాక్యాన్తరానుగమ్ ॥ ౨.౬౪ ॥

నియోగానుప్రవేశోఽస్తి తవద్యది వృథాన్యథా ।
తత్త్వావబోధవిధ్యంశస్తావదేవం సముద్ధృతః ॥ ౨.౬౫ ॥

అథ మన్యతే
వస్తుస్వరూపమాత్రజ్ఞానం కర్తవ్యతాజ్ఞానరహితం ప్రవృత్తినివృత్తిశూన్యమనర్థకమ్ ।
ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయుక్తా హి వాక్యప్రవృత్తిః ।
అథోఽర్థవత్త్వాయ విధిః ।
అన్యథానర్థక్యమ్ ।
తత్రోచ్యతే
ప్రతిపత్తివిధావపి తుల్యమానర్థక్యమ్ ।
తథా హి
'ేవంవిధః ప్రతిపత్తవ్యఃఽఇత్యపి న తత్స్వరూపజ్ఞానాతిరిక్తా కాచన ప్రవృత్తిర్నివృత్తిర్వా ।

అథ స్వరూపజ్ఞానమేవ ప్రయోజనమ్, తత్స్వరూపమాత్రనిష్ఠేఽపి తుల్యమ్ ।

అథ ప్రతిపత్తివిధిః 'ప్రజ్ఞాం కుర్వీతఽ 'స క్రతుం కుర్వీతఽ 'ాత్మేత్యేవోపాసితఽఇత్యధికారవిధివ్యపేక్షితప్రజ్ఞోపాసనావిషయసమర్పణేనార్థవాన్, నావగతవిషయస్వరూపా ప్రజ్ఞా శక్యేతి ।

స్వరూపనిష్ఠమపి వచస్తథార్థవత్ ।

తస్య సమర్పణే సుతరాం సామర్థ్యమ్ ।

నన్వేవమస్య స్వరూపనిష్ఠా హీయతే నియోగానుప్రవేశినః ।

స్వగతనియోగనిష్ఠమపి తర్హి తన్న, నియోగాన్తరానుప్రవేశాత్ ।

అథ మతమ్

స్వార్థపర్యవసితమేవ వాక్యం వాక్యాన్తరేణైకవాక్యతాముపైతి ।

సోఽయం ప్రాకరణికః సంబన్ధ ఉచ్యతే ।

అన్యథా వాక్యలక్షణ ఏవ స్యాత్ ।

ఏతదపి సమానమ్ ।

నియోగానుప్రవేశేఽపి న స్వరూపనిష్ఠతా హీయతే ।

నన్వస్తి నియోగానుప్రవేశః, అన్యథా ఆనర్థక్యాత్ ।

కామమ్ ।

తత్త్వప్రతిపత్తివిధిస్తు తావదానర్థక్యాన్నిరాకృతః, విధేర్వినాపి తస్మాచ్ఛబ్దాత్తత్త్వావబోధసిద్ధేః ।

ననూత్పత్తివిధిః కర్మరూపబోధే వ్యవస్థితః ।

యథా తత్త్వజ్ఞానవిధిస్తథా బోధేఽవతిష్ఠతామ్ ॥ ౨.౯౬ ॥

అధికారాత్ప్రవృత్తిశ్చ మతా కర్మాధికారవత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౪] అజ్ఞానజ్ఞాపనమతోఽథాప్రవృత్తప్రవర్తనమ్ ॥ ౨.౯౭ ॥

విధిమాచక్షతే ధీరా ఇత్యేతదపి తాదృశమ్ ।

కర్మస్వరూపావగమస్తత్ర నేష్టం విధేః ఫలమ్ ॥ ౨.౯౮ ॥

కిం తు కార్యవ్యపేక్షస్య ఫలవాక్యేన సంగతిః ।
ఇహాధికారసంబన్ధో యస్య తన్న విధీయతే ॥ ౨.౯౯ ॥

తత్త్వం తత్త్వావబోధస్య నాధికారప్రవేశితా ।
న హి వ్రీహ్యాదివిషయం ప్రత్యక్షమధికారభాక్ ॥ ౨.౧౦౦ ॥

యదపి చోద్యతే
యథోత్పత్తివిధేః కర్మరూపప్రతిపత్తిమాత్రమర్థః
ాగ్నేయోఽష్టకపాలః ఽ ఇతి ।
న తతః ప్రవృత్తిః ।
అధికారవిధినిబన్ధనత్వాత్తస్యాః ।
తథా తత్త్వావబోధవిధేస్తత్త్వావబోధమాత్రమర్థః, ప్రవృత్తిరధికారవిధేః
'ప్రజ్ఞాం కుర్వీతఽ ఇత్యాదేః ।
యతశ్చ ప్రవృత్తిప్రతిపత్తిప్రయోజనభేదో విధేః, అతోఽస్య లక్షణద్వయమాహుః
అజ్ఞాతజ్ఞాపనమప్రవృత్తప్రవర్తనమితి ।
ఏతదప్యసారమ్ ।
యతో నోత్పత్తిగతస్య విధాయకస్య స్వరూపావగమమాత్రమిష్యతే ఫలమ్ ।
అపి త్వధికారవాక్యసంబన్ధః ।
తథా హి
విధేః పురుషార్థమాత్రసాధనత్వేఽవబుద్ధే తద్విశేషాకాఙ్క్షాయామధికారసంబన్ధో లభ్యతే ।
న చ తత్త్వప్రతిపత్తివిధేరపి తదేవ ఫలమ్ ।
యతో యస్యాధికారసంబన్ధ ఉపాసనాదివిషయస్యాత్మతత్త్వస్య, తదక్రియాత్మత్వాన్న విధివిషయః ।
యత్తు తద్విషయస్తత్త్వజ్ఞానమ్, తస్య నాధికారసంబన్ధః, వ్రీహ్యాదిప్రత్యక్షవత్ ।

న హి వ్రీహ్యాదిస్వరూపగ్రాహి ప్రమాణం ప్రయోగైకదేశతాం భజతే ।

ప్రమితానామధికారసంబన్ధాన్నిష్పన్నానామివానోవాసఃప్రభృతీనామ్ ।

వానతక్షణాదిర్హి తత్క్రియా నాధికారమనుప్రవిశతీతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౫] ఇదానీం తృతీయప్రతిపత్తిగోచరో విధిః పరాస్యతే, తత్త్వావబోధవిషయత్వేన సంబన్ధాత్ ।

ద్వితీయప్రతిపత్తివిషయో హి న తత్త్వావబోధవిషయః, కిం తు తదభ్యాసవిషయః ।

సోపాయమన్యత్తర్హీదం శాబ్దాజ్జ్ఞానం విధీయతే ।

ప్రలీనగ్రహణగ్రాహ్యవిభాగోద్గ్రాహమద్వయమ్ ॥ ౨.౧౦౧ ॥

న హి భిన్నార్థసంసర్గరూపవాక్యార్థధీపదమ్ ।

ఆత్మతత్త్వం నిష్ప్రపఞ్చమిత్యేతదపి పేలవమ్ ॥ ౨.౧౦౨ ॥

అద్వయాత్మప్రకాశోఽసావనవచ్ఛేదవిభ్రమః ।

స్వాత్మస్థితిః సుప్రశాన్తా ఫలం తన్న విధేః పదమ్ ॥ ౨.౧౦౩ ॥

తత్సాధనావబోధే హి విధాతృవ్యాపృతిర్మతా ।

అపేక్షితోపాయతైవ విధిరిష్టో మనీషిభిః ॥ ౨.౧౦౪ ॥

తతో హ్యధ్యవసాయాదిర్నాకస్మాన్నాభిధానతః ।

న బ్రూమః

శబ్దోత్థస్తత్త్వబోధో విధీయత ఇతి ।

కిం తు ప్రత్యస్తమితబుద్ధిబోధ్యభేదావగ్రహః ।

అతశ్చాద్వయో ద్వితీయతద్విధబోధాభావాద్వా ప్రమాతృప్రమేయద్వయవిరహాద్వా తతోఽన్యః ।

తస్య చాలౌకికస్య ప్రమాణాన్తరాదుత్పత్త్యుపాయస్యానవగమాత్సహెూపాయైః శమదమమననధ్యానబ్రహ్మచర్యాదిభిర్విధానమ్ ।

యతో న శాబ్దజ్ఞానవిషయ ఆత్మతత్త్వమ్ ।

వాక్యలక్షణో హి శబ్దః ప్రమాణమ్ ।

తస్య చ విషయో నానాపదార్థసంసర్గాత్మా, తదనుగమేన ప్రతీతేః ।

తజ్జ్ఞానస్య చ వివిధార్థమాత్రసంభేదావభాసస్యాత్మతత్త్వం నిష్ప్రపఞ్చం ద్వైతలేశేనాప్యనవమృష్టం కథం గోచరః స్యాదితి ।

ఏతదప్యసారమ్ ।

యతో యోఽసావద్వయో ద్వైతలేశసంస్పర్శవికల ఆత్మతత్త్వబోధః సోఽవచ్ఛేదవిభ్రాన్తివిరహాత్తస్య స్వరూపావస్థానమ్ ।

అవచ్ఛేదకలుషతయా హి తదనాత్మరూపేణ ప్రకాశతే ।

న తు తతోఽన్యస్తత్త్వబోధః ।

'సత్యం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౬] జ్ఞానమనన్తమ్ఽ ఇతి శ్రుతేః ।

ఆత్మతత్త్వం చ ప్రశాన్తశోకాదివిశ్వాశివమ్, అపహతపాప్మాదిశ్రుతేః ।

ప్రకాశమానానతిశయానన్దమ్, 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మఽ 'ఏషోఽస్య పరమ ఆనన్దః, ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తిఽ ఇతి శ్రుతిభ్యః ।

తథా చ తత్స్వరూపస్థితిర్విశ్వాశివోపశమాన్నిరతిశయాహ్లాదావాప్తేశ్చ సుష్ఠు ప్రశాన్తాపరః పురుషార్థః ఫలమ్ ।

ఉక్తం చ

'ాత్మలాభాన్న పరం విద్యతేఽ ఇతి ।

న చ పురుషార్థేఽప్యజ్ఞాతోపాయే న ప్రవర్తత ఇతి యుక్తమ్, యతః ప్రవృత్తేః పూర్వరూపమిచ్ఛా ।

తథా చ తద్వారేణ ప్రవృత్త్యుపదేశ క్వచిత్

'థాతో ధర్మజిజ్ఞాసాఽ ।

తథా 'యో హి యదిచ్ఛతి స తత్కరోతిఽ ఇత్యుక్తమ్ ।

అపి చ అజ్ఞాతోపాయే చేన్న ప్రవర్తతే, అవశ్యముపాయజ్ఞాపనయా తత్ర ప్రవర్త్యః ఫలముద్దిశ్య ।

తావతా చ తత్రాపి ప్రవృత్తిసిద్ధేర్న విధాయకస్య తత్ర వ్యాపార ఆశ్రయితవ్యః ।

తదుక్తమ్

'తస్య లిప్సార్థలక్షణాఽ ఇతి ।

తస్మాత్ఫలసాధన ఏవ విధివ్యాపారః ।

నను ఫలవత్యప్యర్థలక్షణా ప్రవృత్తిః, క్వ తర్హి విధివ్యాపారః? ఇత్థంభావే ।

నైతత్సారమ్ ।

యతో యథైవ సాధనసామాన్యేఽర్థాత్, ప్రవృత్తిః, తథేత్థంభావసామాన్యేఽపి ।

యతో నాననుగ్రహకం సాధనం సమర్థమ్ ।

అథ తద్విశేషే ప్రవర్త్యః, సాధనవిశేషేఽపి తథాస్తు ।

అపి చ అపేక్షితోపాయతైవ విధిః, తస్యా అప్రవృత్తప్రవర్తనాలక్షణత్వాత్, ప్రవృత్తిహేతోశ్చ ధర్మస్య ప్రవర్తనాశబ్దాభిధేయత్వాత్, ఇష్టతాయాస్తత్సాధనతాయాశ్చాన్యస్య ప్రవృత్తిహేతోరభావాత్, ఇష్టతాయాశ్చ ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాత్స్వయం ప్రవృత్తేః జానాత్యేవాసౌ 'మయైతత్కర్తవ్యమ్ఽ ఇతి నేష్టతాయామప్రవృత్తప్రవర్తనాత్వమ్ ।

ఇష్టసాధనతాయాం తు ప్రమాణాన్తరావగమాభావాచ్ఛబ్దైకగమ్యాయాం న శబ్దమన్తరేణాప్రవృత్తపురుషప్రవృత్తిహేతుత్వమ్ ।

అతః సా శబ్దప్రమాణికా సతీ విధిరితి గీయతే ।

అనుతిష్ఠతశ్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౭] చ సాధనమనుష్ఠేయం ప్రవృత్తిహేతుః ।

న స్వభావసిద్ధమ్ ।

తేనానుతిష్ఠతః సాధనతావిధిః ।

అతోఽనుష్ఠానం సాధనవిషయమేవ విధాయకాచ్ఛబ్దాద్గమ్యతే ।

నను అధ్యవసాయః, ఆకూతమ్, ఆద్యా ప్రవృత్తిః, కాలత్రయవియుక్తం ప్రవృత్తిమాత్రమ్, అజ్ఞాతక్రియాకర్తృసంబన్ధ ఇతి విధివిదో విధిం వ్యాచక్షతే ।

నైతత్సారమ్ ।

యతోఽధ్యవసాయాదీనామేవ హేతురత్ర మృగ్యతే ।

స చ నాన్యోఽపేక్షితోపాయతాయాః ।

న చ తే నిరస్తహేతవః ।

స్యాదేతత్

అభిధానమేషాం హేతుః ।

తచ్చ వార్తమ్ ।

అభిధానాద్ధి ప్రతీతిరేషాం స్యాత్, నోత్పత్తిః ।

న హి ప్రతీతిమాత్రేణ ఘటాదయః ప్రవృత్తిహేతవ ఇత్యాది వర్ణితం విధివివేకే ।

అథవా

నాభిధానతః ।

న చ శబ్దాదధ్యవసాయాదిః, జ్ఞాపకత్వాదవ్యుత్పన్నప్రవృత్తిప్రసఙ్గాదిత్యాది తత్రైవోక్తమ్ ।

అథవా 'యో మన్యతే

'మయేదం కర్తవ్యమ్ఽ ఇతి యతోఽధ్యవసాయః 'నియుక్తోఽస్మిఽ ఇతి యతో బుద్ధిః స నియోగో విధిశబ్దపర్యాయ ఇతి, తం ప్రత్యుచ్యతే ।

తత ఏవాపేక్షితోపాయత్వాత్'కర్తవ్యమ్ఽ ఇత్యధ్యవసాయః ।

తథా హి

కర్తురిష్టాభ్యుపాయే 'కర్తవ్యమ్ఽ ఇతి లోకే బుద్ధిః ।

తదభావే తు 'కర్తవ్యమ్ఽ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ ।

తే చ తద్విషయే గమ్యేతే ।

తథా 'నియుక్తోఽస్మిఽ ఇతి 'ప్రవర్తితోఽస్మిఽ ఇతి స్వాత్మప్రవృత్తిహేతుప్రతీతిః ।

న చ సోఽన్య ఇష్టాభ్యుపాయతాయాః ।

న ఖలు దృష్టసామర్థ్యేఽకస్మాద్వినా హేతునా హేతురితి యుక్తిమత్ ।

న హి తం పరిత్యజ్య లౌకికమలౌకికకల్పనే ప్రమాణమస్తి ।

కుతశ్చ? నాభిధానతః ।

న ఖల్వలౌకికస్యాభిధానం సంభవతి, సంబన్ధాగ్రహాదిత్యుక్తమ్ ।

అథ వా తతో హ్యధ్యవసాయప్రారమ్భానుష్ఠానపరిసమాపనాః, అపేక్షితోపాయత్వాత్ ।

తత్సద్భావ ఏవ నియుక్తప్రవృత్తేః యస్య కస్యచిన్నియోగాదప్రవృత్తేః ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౮] స్యాదేతత్

'కర్తవ్యమ్ఽ ఇతి ప్రత్యయాత్ప్రవర్తతే ।

అన్యథా కర్తవ్యం న కృతం స్యాత్ ।

తచ్చ న, నాకస్మాత్కర్తవ్యప్రత్యయోత్పాదః ।

స హి స్వార్థావాప్తినిమిత్తః ।

స్యాదేతత్

శబ్దాదేవ కర్తవ్యతాబుద్ధిః ।

తత్రోచ్యతే

నాభిధానతః ।

న శబ్దాత్కర్తవ్యతాబుద్ధిః ।

నియోగో హి శబ్దార్థః ।

స హి నియోక్తృధర్మః స్వతన్త్రో వా స్యాత్ ।

కర్తవ్యతా తు విషయధర్మః ।

అథ విషయధర్మం నియోగం బ్రూయాత్, ప్రాప్తమపేక్షితోపాయత్వమ్ ।

అథ నియోగాత్కర్తవ్యతా స్యాత్ ।

ఏవమపి న తస్యాం శబ్దః ప్రమాణమ్,సాక్షాత్తస్య నియోగాభిధాయిత్వాత్ ।

నాప్యర్థాత్, అకర్తవ్యేఽప్యనాప్తనియోగదర్శనాత్ ।

అథ నియోగస్య కార్యతా గమ్యతే ।

తన్నిష్పత్త్యధీనేతి విషయే కర్తవ్యతావగమః ।

తదసత్, విషయే కార్యతాప్రతీతేర్లోకే ।

తథా హి 'గౌర్దుహ్యతాం త్వయా' ఇతి నియోగే అన్యేన దుగ్ధాయాం న పునర్దోహమారభతే, విషయస్య కార్యతాప్రతీతేః తస్య నిష్పాదితత్వాత్ ।

న చాన్యేనైవ నియోగో నిష్పాదితః, తస్యానియుక్తత్వాత్ ।

తత్ర నియోగసిద్ధయే పునర్దోహారమ్భః స్యాత్ ।

విస్తరేణ చాయమర్థో విధివివేకే విచారిత ఇత్యలమతిప్రసఙ్గేన ।

స్యాదేతత్

అస్య జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వాద్విధానమ్ ।

విద్యాసాధ్యో హి మోక్షః శ్రూయతే 'విద్యయా తదారోహన్తి' 'విద్యయామృతమశ్నుతే' 'యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతి స సర్వాంశ్చ కామాన్' తథా 'స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి' ఇత్యాది ।

న చ సాధ్యత్వేఽప్యన్తవత్త్వమ్, శబ్దగమ్యత్వాదనావృత్తేః

'న చ పునరావర్తతే' ఇతి ।

న హ్యేష తర్కగమ్యః ।

యేన తర్కేణాస్య తత్త్వం వ్యవస్థాప్యేత ।

శబ్దగమ్యస్య తు శబ్దాదేవ తత్త్వవ్యవస్థా ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౧౯] అనన్తవిద్యాసాధ్యత్వాద్వానన్తత్వమ్ ।

క్షణికత్వేఽపి చ విజ్ఞానస్య సంతతిరూపేణానన్తత్వమ్ ।

తత్రాహుః

న చ మోక్షః ఫలం తస్య సాధ్యో మోక్షో న చాపరః ॥ ౨.౧౦౫ ॥

అవిద్యాస్తమయో మోక్షః సా సంసార ఉదాహృతా ।

విద్యైవ చాద్వయా శాన్తా తదస్తమయ ఉచ్యతే ॥ ౨.౧౦౬ ॥

కః పునరేష మోక్షః? యద్యనాగతదేహేన్ద్రియబుద్ధ్యనుత్పాదః 'శరీరం వావసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః౽

ఇతి దర్శనాత్, స ప్రాగభావో న సాధ్యః ।

అథ బ్రహ్మప్రాప్తిః, సా చైత్రగ్రామయోరివ వా స్యాజ్జీవబ్రహ్మణోర్మార్గశ్రుతిభ్యః

౽శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభి నిస్సృతైకా ।

తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి

'స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛత్యేతద్వై ఖలు లోకద్వారమ్౽
తథా 'తే౽ర్చిషమభిసంభవతి అర్చిషో౽హః౽ఇత్యాది ।

యథా వా మధుని నానాకుసుమరసానాం సముద్రే చ నదీనాం ప్రాప్తిరవిభాగలక్షణా తథా స్యాత్, 'యథా లోకే మధుకృతో మధు కుర్వన్తి౽ ఇతి౽ 'యథా సోమ్యేమా నద్యః౽ ఇతి దర్శనాత్ ।

కార్యస్య వా కారణభావాపత్తిః, 'తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి౽ఇతి శ్రుతేః ।

తద్రూపపరిణామలక్షణా వా యోగవ్యాఘ్రవత్, 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి౽ ఇతి దర్శనాత్'బ్రహ్మ సంపద్యత౽ ఇతి చ ।

స్ఫటికస్యేవ రాగాపకర్షణేన [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౦] స్వరూపప్రాప్తిలక్షణా, 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే౽ ఇతి శ్రవణాత్ ।

తత్ర న తావత్ప్రథమః కల్పః, సర్వగతత్వాత్

'తదన్తరస్య సర్వస్య౽ 'నిత్యం విభుం సర్వగతమ్౽ ఇతి ।

అనన్యత్వాచ్చ, తద్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్, 'తత్త్వమసి౽ ఇతి సాక్షాత్ప్రతిపాదనాత్, ప్రత్యగాత్మవృత్తినా చ సర్వత్రాత్మశబ్దేన నిర్దేశాత్, 'థ యో౽న్యామ్౽ ఇతి భేదదర్శనాపవాదాత్ ।

అత ఏవ చ న ద్వితీయః, నిరవయవత్వాచ్చ, 'నిష్కలం నిష్క్రియమ్' ఇతి పరస్పరావయవసంభేదలక్షణస్యావిభాగస్యానుపపత్తేః ।

నాపి తృతీయః, కార్యస్య సర్వదా కారణత్వాత్ ।

అథ కార్యరూపనాశః, ఉచ్ఛేదాత్మతాప్రసఙ్గో మోక్షస్య ।

తత్ర 'విద్యయామృతమశ్నుతే' ఇతి విరోధః, విద్యయైవోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ ।

ఆత్మోచ్ఛేదస్య చానిష్టత్వాదఫలత్వమ్ ।

ప్రతిషిద్ధశ్చ 'క్షరమ్' ఇత్యత్ర ముఖ్యః కార్యకారణభావః 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమ్' ఇతి వికారానృతత్వప్రతిపాదనాచ్ఛ్రుత్యా ।

న చతుర్థః, అనన్యత్వాదేవ, చైతన్యస్య చ బ్రహ్మరూపస్యావిశేషాత్ ।

అథ విజ్ఞానాత్మనాం శోకమోహాద్యభావో విశిష్యత ఇతి చేత్తత్రాపి శోకాదయశ్చేదాత్మానో విజ్ఞానాత్మనామ్, అనుచ్ఛేద్యాః ।

అథ గుణా అర్థాన్తరమాగమాపాయినః క్షణికాః, క్షణికత్వాదేవ చోచ్ఛిద్యన్త ఇతి న తత్సాధనమపేక్ష్యమ్ ।

న చాగామినామనుత్పత్తయే౽పేక్ష్యత ఇత్యుక్తమ్ ।

అథ ఐశ్వర్యవిశేషో బ్రహ్మణి ।

తత్ప్రాప్తిస్తద్రూపపరిణామో మోక్షః, 'స స్వరాడ్భవతి' ఇతి శ్రుతేః ।

తదసత్, అనేకేశ్వరానుపపత్తేః ।

బ్రహ్మణో న్యూనం సమం వా విజ్ఞానాత్మనామ్ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౧] ఐశ్వర్యం స్యాత్? న్యూనత్వేన బ్రహ్మరూపాపత్తిర్న స్వారాజ్యమ్ ।

తథా హి

బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పరమేశ్వరస్తేషామధిపతిః స్యాత్ ।

తథా చాన్యరాజతా ।

తత్ర చాన్తవత్త్వం శ్రూయతే

'థ యే౽న్యథాతో విదుః, అన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తి' ఇతి ।

ఉపపద్యతే చ పరమేశ్వరేచ్ఛయా న్యూనైశ్వర్యాణామైశ్వర్యప్రచ్యుతిదర్శనాల్లోకే ।

'సమత్వస్య త్వనపపత్తిరేవ యుగపత్ ।

ఏకశ్చేత్సర్వాధిపతిః సర్వస్య ప్రశాసితా, పరః కిం కుర్వన్నీశః స్యాత్? విరోధాచ్చ ।

న ఖల్వేషామేకమతిత్వే హేతురస్తి ।

తత్రైకస్మిన్ వస్తుని విరుద్ధాభిప్రాయయోరేకాభిప్రాయానువిధాయిత్వే తస్యేతరస్యానీశ్వరత్వమ్ ।

ఉభయానుప్రాయానువిధానం న, విరోధాత్ ।

ఉభయోరననువిధానేఽనీశ్వరత్వముభయోః ।

కార్యాసిద్ధశ్చేద్రైకమత్యే హేతుః పరిషద్వత్, అన్యథా తస్యాసిద్ధేరితి చేత్, ప్రత్యేకమనీశ్వరత్వమ్ ।

అథ పర్యాయేణైశ్వర్యమవిరోధాయోచ్యతే, అన్తవత్తా ।

జగత్సర్గస్య చాసంభవాన్న బ్రహ్మతుల్యమైశ్వర్యమ్ ।

యతః పర ఏవ జగత్సర్గే శ్రూయతే ।

తదుపాసనేన సర్గోత్తరకాలోఽపవర్గ ఇతి ।

తస్మాత్స్ఫటికస్యేవ రాగాద్యపకర్షణేన స్వరూపావిర్భావో బ్రహ్మప్రాప్తిః, బ్రహ్మరూపత్వాద్విజ్ఞానాత్మనః ।

తథా చ 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతేఽఇత్యుక్తమ్, అన్యరూపనిష్పత్తౌ స్వశబ్దానుపపత్తేః ।

నిష్పద్యమానస్యాభేదాత్సంబన్ధాద్వోపపత్తిరితి చేత్ ।

న, విశేషణానర్థక్యాత్సర్వస్య తస్య నిష్పద్యమానస్య స్వత్వాత్ ।

తత్ర యథా మలాపగమే శుక్లమేవ సద్వస్త్రం 'శుక్లం జాతమ్ఽఇత్యుచ్యతే తథా మోహావరణవిగమే స్వరూపావిర్భావే 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతేఽ ఇత్యుచ్యతే ।

తథా 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతిఽ ఇతి ।

తదేవం స్వరూపస్థితిలక్షణత్వాన్మోహస్య న కార్యతా, ప్రాగపి స్వరూపస్య భావాత్ ।

ఆగన్తుకస్యాస్వరూపత్వాత్ ।

న చాన్యత్వమ్, యతోఽవిద్యాపగమ ఏవోక్తేన ప్రకారేణ ముక్తిః ।

అవిద్యా సంసారః ।

విద్యైవ చావిద్యానివృత్తిః యద్యగ్రహణమవిద్యా, యతో భావ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౨] ఏవాభావవ్యావృత్తిః ।

అథ విపర్యాసః, తథాపి విరోధితతత్త్వజ్ఞానోదయ ఏవ తన్నివృత్తిః ।

న హి శుక్తికాజ్ఞానోత్పాదాదన్యా రజతజ్ఞాననివృత్తిస్తత్సాధ్యా ప్రయత్నాన్తరసాధ్యా వా, తయోర్యౌగపద్యాత్ప్రయత్నాన్తరానపేక్షణాచ్చ ।

తథా చ విద్యాబ్రహ్మప్రాప్త్యోస్తుల్యకాలతా శ్రూయతే

'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి౨ ఇతి, తథా 'ానన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి౨ 'తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి ।

తస్మాత్తత్సర్వమభవత్౨ 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః౨ వేద భవతి, విద్వాన్ న బిభేతి, కో మోహః పశ్యత ఇతి పౌర్వాపర్యాశ్రవణాత్ ।

యత్తు క్వచిత్పౌర్వాపర్యం తత్'వ్యాదాయ స్వపితి౨ఇతి యథా ।

నన్వేకత్వే తుల్యకాలతాప్యనుపపన్నా ।

న, ఏకస్యాపి వస్తునో భావాభావరూపేణ వ్యపదేశాత్, తథా

'యదా ఘటో నశ్యతి తదా కపాలాని జాయన్తే౨ ఇతి ।

కథం తర్హి మార్గావిభాగసర్గాప్త్యైశ్వర్యశ్రుతయః? తత్రాహుః

న మార్గశ్రుతయో నిరుపాధివిశుద్ధబ్రహ్మవిద్యావిషయాః ।

యత్ర హి సర్వోపాధివిశుద్ధమస్థూలాదికం బ్రహ్మోపాస్యమ్, తత్ర 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి౨ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి, అత్రైవ సమవనీయన్తే౨ ఇతి ప్రాణానుత్క్రమణేన విజ్ఞానాత్మన ఏవాగతిరుచ్యతే ।

న హి తదగమనే తదుపాధేస్తస్య బ్రహ్మణో భేదేన విజ్ఞానాత్మత్వమ్ ।

యత్ర తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః౨ ఇతి సోపాధ్యుపాస్యమ్, తద్విషయాస్తాః ।

యత్రైతచ్ఛ్రూయతే

'రశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౩] దివి తదైరంమదీయం సరస్తదశ్వత్థః సోమసవనస్తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ౨ ఇతి ।

తథా చాబ్రహ్మవిదామపి తద్గతిశ్రవణమ్

'యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యం తప ఇత్యుపాసతే' ఇతి ।

పరబ్రహ్మప్రాప్తిస్తు నాబ్రహ్మవిదాం యుజ్యతే,

'విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ।

న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నావిద్వాంసస్తపస్వినః' ॥

ఇతి, తథా 'తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతి' ఇతి వచనాత్ ।

అపునరావృత్తి శ్రుతిస్తర్హి కథమ్? అత్ర కేచిన్మన్యతే

క్రమముక్త్యాశ్రయణాత్తత్ప్రాప్య తత్రోత్పన్న నిరుపాధితత్త్వజ్ఞానాః పరం పదమశ్నువతే ।

యథోక్తమ్

'వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః

సంన్యాసయోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః ।

తే బ్రహ్మలోకేషు పరాన్తకాలే

పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వే' ॥

బ్రహ్మలోకేష్వితి కార్యబ్రహ్మలోకనిర్దేశః, బహువచనాత్తత్రావయవద్వారేణ బహుత్వోపపత్తేః ।

పరాన్తకాలో మహాప్రలయో బ్రహ్మణః స్వాధికారపర్యవసానమ్, తస్మిన్ పరామృతాః పరబ్రహ్మరూపేణామృతాః సన్తః సంన్యాసయోగాద్భేదేన పరమేశ్వరే స్వకృతానాం కర్మణాం ఫలానాం చ సంన్యాసాద్యోగాచ్చ సర్వమిదం కర్త్రాది బ్రహ్మ ఇత్యుపాసనాత్ ।

తథా చ స్మృతిః

'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే ।

పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్' ॥

అన్యే తు మన్యతే

యథా చన్ద్రలోకే యావత్సంపాతముషిత్వా స్థిత ఏవ తస్మిన్ భుక్తభోగా ఆవర్తన్తే నైవం స్థిత ఏవ బ్రహ్మలోకే తత ఆవృత్తిః ।

కిం తు తత్ప్రలయపర్యవసానా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౪] తత్ర స్థితిః ।

తత్ప్రలయే హి న తత ఆవృత్తో భవతి ।

తతశ్చానావృత్తిః శ్రూయతే ।

తథా చ 'ిమం మానవమావర్తం నావర్తన్తేఽ ఇతి 'ిమమ్(?, ఇమేదితిఓన్), ఇహఽఇతి విశేషణమ్ 'మృతత్వమేతిఽఇత్యమృతత్వమాపేక్షికమ్, యథా

'మృతా దేవాఃఽ ఇతి ।

తథా చ పౌరాణికస్మరణమ్

ాభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వం హి భాష్యతేఽ ఇతి ।

యత్తు మన్యతే

సర్వగతత్వేఽపి బ్రహ్మణో వికృతావికృతభేదః ।

తతశ్చ దేశభేదః ।

తథా చావికృతస్య బ్రహ్మణో దేశభేదః శ్రూయతే

'థ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతేఽ ఇతి ।

అతోఽవికృతస్య నియతదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తయే యుజ్యతే మార్గవిశేషః ।

తత్సంప్రధార్యమ్ ।

న తావదనుత్పన్నాద్వయవిశుద్ధవిద్యస్యాయం మార్గః, బ్రహ్మవిదః శ్రవణాత్ ।

నాపి విద్యావతః ।

విద్యోదయే నిఖిలభేదోచ్ఛేదాదితి ।

మధునదీనిదర్శనావిభాగశ్రుతిరపి వివేకజ్ఞానాభావపరా, న తు తద్విధ ఏవావిభాగః ।

సర్గశ్రుతయోఽపి న సర్గపరాః ।

కిం తర్హి? ఏకాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిప్రధానాః ।

తతస్తదనుగుణతయైవ తాసామర్థవ్యవస్థానమ్, న తు తద్విరోధేన ।

తథా హి

కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి? 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ఽ ఇత్యేకత్వేనోపక్రమాత్'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ ।

తత్సత్యమ్, స ఆత్మా, తత్త్వమసిఽ ఇత్యుపసంహారాదేకత్వేనైవైకాత్మ్యతత్త్వప్రతిపత్తిపరమేకమిదం వాక్యం గమ్యతే ।

తత్ర యద్యపరస్తేజఃప్రభృతితత్త్వసర్గః సత్యతయా విధీయేత, వాక్యభేదః స్యాత్ ।

అతో యథోపాంశుయాజవాక్యేఽజామిత్వోపక్రమోపసంహారే 'విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యఃఽ ఇత్యాదీని వచాంసి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౪] వాక్యభేదదోషాత్పృథగ్విధిత్వమలభమానాని తాదర్థ్యాత్తదానుకూల్యేన స్తుత్యర్థతయా వ్యవతిష్ఠన్తే, తథా సర్గశ్రుతయోఽప్యేకత్వోపాయతయా ।

న చ విపరీతం శక్యం వక్తుమ్

ఏకత్వశ్రుతిరేవ భేదప్రతిపత్త్యర్థేతి, సర్వత్రైకత్వేనోపక్రమాతుపసంహారాచ్చ ।

యేనోపక్రమ్యతే యేన చోపసంహ్రియతే స వాక్యార్థః ।

భేదప్రతిపత్తేశ్చాఫలత్వాత్ ।

ఏకత్వప్రతిపత్తేస్తు దృష్టం శ్రుతం చ ఫలం శోకాదినివృత్తిః, విశుద్ధైకాత్మ్యదర్శనేన తదవగమాత్'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతఃఽ ఇతి శ్రవణాత్ ।

ఫలవదఙ్గతా చాఫలస్య ।

ఉపాయత్వం చ ।

న చేదం జగదసన్మూలమ్ ।

కిం తర్హి? అద్వితీయైకసన్మూలమ్ ।

కారణావ్యతిరేకాచ్చ కార్యస్య సదేకమేవేదమ్, ఘటాదివత్ ।

మృద్రూపేణ హి ఘటాదయో నైకత్వమతిక్రామన్తి ।

నన్వేవం ముఖ్య ఏవ కార్యకారణభావ ఉక్తః స్యాత్ ।

నైతత్, ఏకత్వావతారోపాయమాత్రత్వాత్ ।

న ఖల్వత్ర కార్యకారణభావ ఏవ ప్రతిపాద్యః, యేనాసౌ యథాశబ్దం ముఖ్య ఏవ గృహ్యేత ।

ఏకత్వోపాయత్త్వాదిత్యుక్తమ్ ।

ఏకత్వం చానేనోపాయేనావతార్యతే పురుషః ।

స చ ముఖ్యః ప్రధానవిరోధీ ।

'ేకమేవాద్వితీయమ్ఽ ఇతి పునః పునః శ్రుతేః సర్వభేదనిరాసపరత్వాన్న శక్యం వక్తుమ్

కారణాత్మనైకత్వమ్, కార్యాత్మనా నానాత్వమ్

'తత్సత్యమ్, స ఆత్మాఽ ఇతి చ కారణస్యైవ సత్యత్వావధారణాత్ ।

అన్యత్ర చఽ 'ిన్ద్రో మాయాభిఃఽ ఇతి భేదస్య మాయాగమ్యత్వశ్రుతేః ।

సాక్షాచ్చ భేదాభావస్య శ్రవణాత్

'నేహ నానాస్తి కిఞ్చనఽ ఇతి ।

భేదాభేదయోశ్చ విరోధాత్ప్రాగనుపపత్తేర్వర్ణితత్వాత్ ।

తదవిరోధేన వర్ణ్యతే తదుపాదానమాత్రతయా భేదవికల్పస్య,
బిమ్బప్రతిబిమ్బవద్వర్ణపదవాక్యాదివచ్చ ।

యథా హి న బిమ్బాత్ప్రతిబిమ్బానాముత్పత్తిర్నానారూపాణామ్, బిమ్బోపాదానమాత్రతయా
ప్రతిబిమ్బభేదవికల్పస్య ।

న హి బిమ్బాత్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౬] పరస్పరతో వా వ్యావృత్తాని కానిచిద్వస్తూని
ప్రతిబిమ్బాని ।

బిమ్బోపాదానం తు తన్నానా నిర్భాసమాత్రమ్ ।

తథా న వర్ణేభ్యః పదవాక్యప్రకరణాదీని కానిచిద్వస్తూని సన్తి,
తదుపాదానమాత్రత్వాత్తత్కల్పనాయాః 'వర్ణేభ్యః పదాని నిష్పద్యన్తే, పదేభ్యో వాక్యమ్ఽ
ఇత్యుచ్యతే ।

అపి చ స్వప్నేఽపి సృష్టిః శ్రూయతే

'న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతేఽ ఇతి,
తద్వదేషా స్యాత్, అన్యపరత్వాత్ ।

స్వయమేవ 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమ్ఽ ఇతి వికారాసత్యతయా న
పారమార్థికీత్యుక్తమ్ ।

ఐశ్వర్యశ్రుతిష్వపి స్వగుణవిద్యావిపాకోఽయం శ్రూయతే

'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి' 'సర్వాంశ్చ కామానాప్నోతి' 'స స్వరాడ్భవతి' ఇతి, న తు మోక్షః ।

స హి నిరుపాధిబ్రహ్మవిద్యానిమిత్త ఏవ ।

యదపి క్వచిదపునరావృత్తిశ్రవణమ్, తస్యాపి ద్వయీ గతిర్వ్యాఖ్యాతేత్యేకం దర్శనమ్ ।

అన్యే తు మన్యన్తే

ఆవిర్భూతబ్రహ్మరూపో బ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వాత్సర్వేశితృత్వాచ్చ సర్వోపభోగానాం చ భోక్తృత్వాత్తదానన్దమాత్రారూపత్వాద్దేవాద్యానన్దానాం 'స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్' 'స స్వరాడ్భవతి' ఇతి తస్య తత్సంకీర్తనం బ్రహ్మరూపావిర్భావలక్షణమోక్షప్రశంసార్థమ్ ।

నను సర్వాత్మత్వేన సర్వకామావాప్తౌ సర్వశోకమోహాద్యాప్తిరపి స్యాత్ ।

న, తేషామబ్రహ్మరూపత్వాదవిద్యాధ్యస్తత్వాత్ ।

జ్ఞానైశ్వర్యానన్దభోగాస్తు బ్రహ్మణో రూపమ్, 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా' 'ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౭] 'సర్వస్యేశానః' 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ।

తథా చ యత్కిఞ్చిదీశ్వరత్వం యచ్చ విజ్ఞానం యశ్చానన్దో బ్రహ్మాదిషు స్థావరాన్తేషు భూతేషు బ్రహ్మణి తాని ।

తాన్యావిర్భూతబ్రహ్మస్వరూపః సమశ్నుత ఇతి యుక్తమ్ ।

లోకాదయస్త్వవిద్యాధ్యస్తా న బ్రహ్మరూపమ్ ।

తే కథమావిర్భూతబ్రహ్మస్వరూపమాస్కన్దేయుః? నను ప్రపఞ్చశూన్యస్యాద్వైతస్య బ్రహ్మరూపస్య జ్ఞేయాభావాదీశితవ్యాభావాచ్చ విజ్ఞానమైశ్వర్యం చానుపపన్నమ్ ।

తత్ర 'సర్వజ్ఞః' 'సర్వేశ్వరః' ఇత్యపి శ్రుతీ సమాధేయే ఏవ ।

నైతత్సారమ్ ।

యతో నేశితవ్యకృతమీశ్వరత్వమ్, జ్ఞేయకృతం వా జ్ఞాతృత్వమ్ ।

కిం తు సిద్ధేన జ్ఞానరూపేణ సిద్ధయా చేశనశక్త్యా జ్ఞేయమవాప్నోతి, ఈశితవ్యం చ వినియుఙ్క్తే ప్రశాస్తి చ ప్రకాశదాహవత్ ।

సిద్ధేన హి ప్రకాశరూపేణ ప్రకాశ్యం ప్రకాశయతి వివస్వాన్ ।

న తు ప్రకాశ్యాధీనం తస్య ప్రకాశరూపమ్, దాహ్యాధీనా వా అగ్నేర్దాహశక్తిః ।

తథా చ తచ్చైతన్యేనైవ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్యావభాసనాత్'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతిఽ 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టాఽ ఇత్యాదిశ్రుతేః సర్వజ్ఞత్వమ్ ।

సర్వేశ్వరత్వమపి తదైశ్వర్యేణ యథాయథమీశ్వరైరీశితవ్యానామీశనాత్ ।

ఏవం చ 'ఏష భూతాధిపతిఃఽ 'ఏష లోకపాలఃఽ ఇతి బ్రహ్మేన్ద్రయమాదీనాం చైశ్వర్యముక్తమ్ ।

సర్వకామావాప్తిశ్చ తదీయత్వాద్దేవాద్యానన్దస్య ।

కామేష్వానన్దప్రాప్త్యా కామా ఆప్తా భవన్తి, న స్వరూపేణ ।

ఏవం 'స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వాఽ ఇతి వర్ణనీయమ్, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౮] తద్విషయానన్దభోగాత్, న తు స్త్ర్యాదియోగః ।

యథా 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ ఆత్మమిథునఃఽ ఇతి, న హి ముఖ్యమాత్మక్రీడత్వమాత్మమిథునత్వం వా సంభవతి ।

యతశ్చానవచ్ఛిన్నాని తదీయాన్యేవ సర్వభూతేషు జ్ఞానాదీని కల్పితావచ్ఛేదాని, అతో యత్ర యత్ర నాత్యన్తమవచ్ఛేదః సముత్కర్షాత్తేషాం తాని తాని ప్రత్యాసత్తేర్భూతాన్యాత్మత్వేన భగవానుక్త్వా

'మునీనామప్యహం వ్యాసఃఽ ఇత్యాది, ఉపసంజహార

'యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వమ్ఽ ఇతి ।

తథా 'దృష్టం ద్రష్టృ, అశ్రుతం శ్రోతృఽ ఇత్యాది, సర్వభూతదర్శనాదీనాం తచ్చైతన్యనిబన్ధనత్వాత్ ।

అన్యే త్వాహుః

యావాన్ కశ్చిత్పరస్మిన్నామరూపాశ్రయో వ్యపదేశః సర్వోఽసావాధ్యానాయ ।

యథా 'యోఽసావాదిత్యే పురుషఃఽ 'హిరణ్యశ్మశ్రుఃఽ ఇత్యాది ।

న హి స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య పరస్య దేశవిశేషావరోధః, సర్వవిశేషాతిగస్య చ రూపవిశేషయోగః ।

పరశ్చైపః, సర్వపాప్మోదయశ్రుతేః

'ఽదితః సర్వేభ్యః పాప్మభ్యఃఽ ఇతి, ఆధ్యానం తు తథా విధీయతే ।

తథా సర్వజ్ఞత్వాదపి ద్రష్టవ్యమితి ।

తదేవం బ్రహ్మాత్మనస్తద్రూపావిర్భావస్తత్ప్రాప్తిః, స మోక్షః ।

సా చ విద్యైవ ।

తస్మాన్న సాధ్యో మోక్షః, న చ విద్యయా అన్య ఇతి పుష్కలమ్ ।

అథ మతమ్

మా భూన్మోక్షః సాధ్యః ।

బన్ధహేతుక్షయస్తు సాధ్యతే ।

తత్సాధనమాత్మదర్శనం స్యాత్ ।

శ్రూయతే చ తస్య ఫలం బన్ధహేతూనాం కర్మణాం క్షయః

'క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరేఽ ।

తథా 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తేఽ 'పాప్మశబ్దేన పుణ్యమపి సంగృహీతమ్, సావద్యఫలత్వాత్, ।

అన్యత్ర చ 'నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ఽ ఇత్యుపక్రమ్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౨౯] 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తేఽఇత్యుపసంహారాత్ ।

న చ తత్క్షయమన్తరేణ క్షేమప్రాప్తిః ।

అతోఽవశ్యకర్తవ్యః ।

న చాదత్తఫలస్య కర్మణో న క్షయః, ప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన చోద్యమానానాం తత్క్షయఫలత్వాత్ ।

తస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తైరివ విద్యయా బన్ధహేతుక్షయః సాధ్యతే ।

సైవ చ ముక్తిః, బన్ధనవిశ్లేషార్థత్వాన్ముచేః ।

ఏవం చ నాన్తవత్త్వదోషః, ప్రధ్వంసస్య కార్యస్యాప్యవినాశాత్ ।

తత్రోచ్యతే

ప్రాయశ్చిత్తదిశా బన్ధహేతూచ్ఛేదోఽపి నో తతః ।
సర్వావిద్యాప్రవిలయే న చ్ఛేద్యమవశిష్యతే ॥ ౨.౧౦౭ ॥

బన్ధహేతురవిద్యాత్మా విద్యాయాం సాస్తమాగతా ।

బన్ధహేతుధ్వంసోఽపి నాత్మదర్శనసాధ్యః ।
తద్ధి విదధదేవ నిఖిలావిద్యావ్యవహారప్రవిలయముదీయతే ।
కర్మఫలభోగవిభాగశ్చావిద్యోపాదానః ।
తత్రానవయవేనోన్మూలితాయామవిద్యాయాం న చ్ఛేత్తవ్యమస్తి ।
అవిద్యాధ్యస్తాని హి కర్మాణి తత్సముచ్ఛేదే విద్యయా సముచ్ఛిన్నాన్యేవ భవన్తి ।
తద్విపాకస్యావకాశ ఏవ నాస్త్యద్వైతమాత్మతత్త్వం పశ్యతః, భేదదర్శనాశ్రయత్వాత్తస్య ।
యతశ్చావిద్యోచ్ఛేదేనైవ కర్మోచ్ఛేదః ।
అతస్తుల్యవత్సంశయవిపర్యాసాభ్యాం ప్రసంఖ్యాతాని కర్మాణి

'భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరేఽ ॥

నన్వేవం కర్మక్షయాభ్యుపగమే తత్త్వదర్శనసమనన్తరమేవ ముక్తిః స్యాత్, న దేహపాతప్రతీక్షా ।
'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్షేఽథ సంపత్స్యేఽ ఇతి దేహపాతప్రతీక్షాశ్రుతిర్బాధ్యేత ।
యస్య తు విద్యా తత్క్షయసాధనం శాస్త్రాద్గమ్యతే తస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౦]
తదనుసారేణ కేషాఞ్చిత్క్షయో విద్యయా, కేషాఞ్చిదుపభోగేన ।

తత్ర 'క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణిఽఇత్యవిశేషాత్సర్వక్షయప్రసఙ్గే 'తస్య తావదేవ చిరమ్ఽ ఇతి దేహపాతావధిశ్రవణాన్ముక్తేరారబ్ధకార్యాణాం ప్రవృత్తభోగానాం న తతః క్షయః, భోగేనైవ క్షయ ఇతి గమ్యతే ।

న హి సర్వక్షయే దేహపాతప్రతీక్షోపపద్యతే ।

తదుక్తమ్

'నారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేఃఽ 'భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతేఽ ఇతి ।

విద్యయా త్వవిద్యోచ్ఛేద కర్మవిపాకవ్యవహారోచ్ఛిత్తావవిశేషాత్సర్వోచ్ఛేద ఇతి సపద్యేవ ముచ్యేత ।

నైవ దోషః ।

న హీయం శ్రుతిశ్చిరకాలతావిశిష్టం దేహపాతవధిం ముక్తేరాహ, కిం తు క్షిప్రతామ్ ।

యథా కశ్చిత్క్షేపీయస్త్వం ప్రతిపాదయన్ బ్రవీతి క్వచిత్కార్యే

'ేతావన్మే చిరం యత్స్నాతో భుఞ్జానస్య చఽ ఏవమియమపి ।

అన్యథా 'తావదేవఽఇతి న వాచ్యం స్యాత్ ।

'చిరమ్ఽ ఇత్యేవ బ్రూయాత్ ।

'తావదేవఽఇతి తు వచనాత్క్షైప్ర్యపరతా గమ్యతే ।

అతః క్షిప్రైవ ముక్తిః, న ప్రతీక్షణీయమస్తి ।

దేహపాతప్రతీక్షా తు తత్ర నాన్తరీయకత్వాద్భవత్యేవ ।

అథ వా చిరత్వమనూద్య దేహపాతావధిత్వమత్రోచ్యతే ।

అన్యథా చిరత్వేఽవధివిశేషే చోచ్యమానే వాక్యం భిద్యేత ।

తత్రాయమర్థః

యది కస్యచిచ్చిరమ్, తావదేవ యావన్న విమోక్ష్యే ఇతి ।

నను పూర్వస్మిన్ పక్షే తత్త్వజ్ఞానానన్తరత్వాద్దేహపాతస్య స్థితప్రజ్ఞలక్షణాభిధానం న యుజ్యతే

'స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషాఽ ఇత్యాది ।

ద్వితీయోఽపి సర్వక్షయే చిరత్వానుపపత్తేస్తత్రావధివిశేషవిధానాయోగాదనుపపన్నః ।

ఉచ్యతే

స్థితప్రజ్ఞస్తావన్న విగలితనిఖిలావిద్యః సిద్ధః, కిం తు సాధక ఏవావస్థావిశేషం ప్రాప్తః స్యాత్ ।

న చ బ్రూమః

బ్రహ్మవేదనానన్తర ఏవ దేహవియోగః ।

కిం తు ఆరబ్ధకార్యకర్మక్షయం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౧] భోగేన ప్రతీక్షత ఇతి ।

తత్ర కస్యచిత్తత్కాలోఽపవర్గః ।

కస్యచిత్కియాంశ్చిత్క్షేపః ।

యథా రజ్జ్వాం సర్పసమారోపసముత్థభయజన్మానో
వేపథుప్రభృతయస్తత్త్వదర్శనాదపావృతే భయే కస్యచిత్తద్రైవ నివర్తన్తే,
కస్యచిత్కియన్తఞ్చిత్కాలమనువర్తన్తే, తత్సంస్కారాత్ ।

తథా సర్వకర్మక్షయేఽపి భుజ్యమానవిపాకసంస్కారానువృత్తినిబన్ధనా శరీరస్థితిః ।

కులాలవ్యాపారవిగమ ఇవ చక్రభ్రాన్తిః ।

నన్వేవం బ్రహ్మవిదోఽపి చేద్భేదాదివిభాగదర్శనమనువర్తతే,
దేహపాతాదుత్తరకాలమప్యనువర్తేత, తత్ర విదుషోఽపి నావశ్యంభావి కైవల్యం స్యాత్ ।

తథా చ 'తావదేవ చిరమ్ఽ ఇతి శ్రుత్యా విరోధః ।

అథోచ్ఛేదాదవిద్యాయా నానువృత్తిః, క్షణమపి న స్యాదితి స ఏవ విరోధః, సైషోభయతఃపాశా రజ్జుః ।

ఉచ్యతే ।

యథా భయవిగమే లబ్ధాశ్వాసస్యాపి సంస్కారమాత్రాత్కమ్పాద్యనువృత్తిః, న చ
భయవిగమేఽప్యనువృత్తిరిత్యేతావతా చిరకాలా భవతి ।

న చ మూలకారణతుల్యఫలః సంస్కారః ।

న చ స్థాయీ ।

అన్యథా కమ్పాదీనాం నివృత్తిరేవ న స్యాత్ ।

న చ భయవిగమహేతోస్తత్త్వదర్శనాత్తన్నివృత్తయే హేత్వన్తరమపేక్షతే ।

తత ఏవ హి స క్రమేణ నివర్తతే, స్వయమేవ వా కులాలచక్రభ్రాన్తిసంస్కారవత్

తథా నివృత్తాయామవిద్యాయాం కర్మసు చావిశేషేణారబ్ధకార్యేష్వనారబ్ధకార్యేషు చ నివృత్తేష్వారబ్ధవిపాకసంస్కారాచ్ఛరీరిణం భోక్తారమివ చాయమాత్మానం ప్రత్యేత్యాభాసమాత్రేణ విద్వానపి, న త్వవిద్వానివారూఢాభినివేశః ।

స చాయమీదృశః స్థితప్రజ్ఞో వర్ణితః వీతకామ ఆత్మరూపసంతుష్టో దుఃఖేషు చ్ఛాయామాత్రరూపేషు తత్త్వదర్శనాదభినివేశాత్కృత్రిమేభ్య ఇవ వ్యాఘ్రాదిభ్యోఽనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు చ కృత్రిమరమణీయేష్వివ విగతస్పృహః ।

యథా ఖల్వవిదుషో మృద్దారురచితే స్త్ర్యాదౌ విషయే ఛాయామాత్రదర్శనమభినివేశవికలమ్, తథా విదుషః క్షీణకర్మావిద్యస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౭] తత్సంస్కారమాత్రాద్దర్శనం ఛాయామాత్రేణైవ విషయేషు ।

తథా చ 'తద్యథాహినిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీత ఏవమేవేదం శరీరమ్ఽ ఇతి విదుషః శరీరేఽనాస్థాం దర్శయతి ।

యతో న మూలకారణతుల్యఫలః సంస్కారః కమ్పాదివదేవ ।

న చ చిరకాలానువృత్తిః, అల్పకాలస్థాయిత్వాత్సంస్కారస్య ।

తద్వదేవ చ న తన్నివృత్తయే హేత్వన్తరమపేక్ష్యతే, తత్త్వదర్శనాదేవ క్రమేణ తస్యాపి నివృత్తేః, స్వయమేవ వా ।

సా చేయమవస్థా జీవన్ముక్తిరితి గీయతే ।

ఆరబ్ధకార్యకర్మసంస్కారక్షయశ్చ దేహపాతాదేవ గమ్యతే ।

తదనువృత్తౌ దేహపాత ఏవ న స్యాదితి న దేహపాతోత్తరకాలే తద్విపాకస్య ఛాయామాత్రేణాపి దర్శనం శక్యతే ।

యేన హి కర్మణా యచ్ఛరీరమారబ్ధం తత్రైవ తద్విపాకశేషాభాసః ।

అనారబ్ధకార్యాణాం త్వలబ్ధవృత్తీనామేవ నివృత్తత్వాన్నాస్తి తత్సంస్కారః ।

లబ్ధవృత్తికారణసంస్కారాద్ధి కార్యలేశానువృత్తిః ।

న ఖలు భయేఽప్రతిలబ్ధవృత్తావనుపజనితకమ్పాదౌ తత్సంస్కారాత్కమ్పాద్యనువృత్తిః ।

తస్మాదనారబ్ధకార్యాణామనాలబ్ధవృత్తిత్వాదారబ్ధకార్యసంస్కారక్షయస్య చ దేహపాతాదవగమాద్విదుషః పతితేఽస్మిన్ శరీరే కైవల్యమవశ్యంభావి ।

అత్ర చ లబ్ధవృత్తికారణసంస్కారాద్వా కార్యశేషః, కార్యసంస్కారాదేవ వా, తథోభయసంస్కారాదేవ వా కమ్పాద్యనువృత్తిః ।

భయసంస్కారాద్వా భయమ్, తతః కమ్పాదయః ।

కమ్పాదిసంస్కారాద్వా కమ్పాద్యనువృత్తిః ।

సర్వథా భవతి కారణవిగమేఽపి కార్యశేషానువృత్తిః, సంస్కారాత్ ।

అతో లబ్ధవృత్తికర్మసంస్కారాత్తద్విపాకాద్వా విదుషోఽపి శరీరస్థితిః ।

తదుక్తం తన్త్రాన్తరేఽపి

'తిష్ఠతి సంస్కారవశాచ్చక్రభ్రమవద్ధృతశరీరఃఽ ఇతి ।

యే తు మన్యన్తే

ప్రవృత్తభోగానాం కర్మణాం ప్రవృత్తవేగస్యేషోరివ చక్రస్యేవ వా న శక్యః ప్రతిబన్ధః, అతో భోగేన క్షయప్రతీక్షేతి ।

తదసత్, [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧33] శక్యో హీషుః ప్రతిబన్ధుం కుడ్యాదిభిః, నాశయితుం చ ఛేదాదిభిః ।

స్వప్నాదిసూచితోపస్థితవిపాకవర్తమానదేహభోగ్యకర్మక్షయార్థాని చ శాన్తికాని కర్మాణి ।

తస్మాత్సంస్కారాదేవ స్థితిః ।

నను సంస్కారకార్యశేషావవిద్యైవ ।

తత్ర కథం సర్వావిద్యాప్రవిలయః, కథం వా న ఛేద్యమవశిష్యతే? ఉచ్యతే

విశుద్ధైకాత్మ్యదర్శనప్రతిపక్షగ్రస్తౌ విలీనావేవ తావదుదితౌ, అకిఞ్చిత్కరత్వాదబన్ధత్వాత్, తన్నివృత్తయే హేత్వన్తరస్యానపేక్షణాత్ ।

విశుద్ధం ఖల్వాత్మానం సాక్షాదనుభవతో విపాకాభాసస్తమస్పృశన్నకిఞ్చిత్కరో బన్ధాత్మా ప్రలీన ఏవ ।

యథా చిత్రాదౌ చిత్రాదితత్త్వమనుభవతః స్త్ర్యాద్యాభాసో రాగాదీనామనిమిత్తత్వాత్, తథావదాతమాత్మానం జానతో విపరీతం వా ఖడ్గాదిషు శ్యామాద్యాభాస ఉత్పన్నోఽపి తత్త్వదర్శనాదవకాశమలభమానః ప్రవిలీన ఏవ ।

తథా చ న తన్నిబన్ధనేన మలినత్వేన శోచత్యాత్మానమ్, న తేజస్వితయాభినన్దతి ।

అవభాసమానయోరపి తయోరాత్మని తత్త్వదర్శనప్రతిహతావభాసత్వాత్ ।

ఏవం చ యదుచ్యతే

కర్మణో వా శరీరస్థితిః స్యాత్సంస్కారాద్వా, కో విశేషః? కశ్చ కర్మణః క్షయః కార్యానువృత్తౌ? తన్నివృత్త్యా హి తత్క్షయో గమ్యతే ।

తస్మాత్'భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతేఽ ఇత్యేవ యుక్తమ్ ।

తదప్యపాస్తమ్ ।

కర్మవిపాకో హ్యాత్మసంస్పర్శీ శోకాభినన్దనవానవిదుషః, విదుషస్తు తదసంస్పర్శాదాభాసమాత్రం మణికృపాణదర్పణాదినిబన్ధనవిశేషవత్ ।

న విపాకః, అనభినన్ద్యమానత్వాదద్విష్యమాణత్వాచ్చ ।

తథా చ 'తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్ ।

నాభినన్దతి న ద్వేష్టిఽ ఇతి దర్శితమ్ ।

తథా

'యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేఃఽ ।

పశ్యత ఏవ శరీరాదిప్రపఞ్చో నిశా, తదసంస్పర్శాదదృశ్యమానసమత్వాత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౪] నను తత్త్వజ్ఞానప్రతిహతశ్చేదుత్పన్నోఽపి ప్రపఞ్చావభాసో నాత్మసంస్పర్శీ, న కిఞ్చిత్కరః, న బన్ధః, శబ్దాదేవ తస్యోత్పత్తేః కిమర్థముపాసనాది? ఉచ్యతే

పరోక్షరూపం శాబ్దజ్ఞానమ్, ప్రత్యక్షరూపః ప్రపఞ్చావభాసః ।

తేన తయోరవిరోధేన ప్రపఞ్చావభాసో నాత్మాసంస్పర్శీ, నాకిఞ్చిత్కరః, న న బన్ధః, యథా ప్రమాణాన్తరాదవసీయమానమాధుర్యేఽపి ద్రవ్యే ప్రత్యక్షసరూప

ఇన్ద్రియద్వారస్తిక్తావభాసోఽద్రవ్యసంస్పర్శీ నాభాసమాత్రతయావతిష్ఠతే, తథా చ తద్ద్రవ్యం పరమార్థతిక్తమివానవసితమాధుర్యమివ దుఃఖాయ భవతి ।

ఉపాసనాదినా సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్య తు విరోధాత్సన్నపి ప్రపఞ్చావభాసో నాత్మసంస్పర్శీ, దేవదత్త ఇవ సింహావభాసః ।

'సింహో దేవదత్తఃఽ ఇతి సమారోపేఽవభాసమానోఽపి తదసంస్పర్శీ, అకిఞ్చిత్కరః, న భయహేతుః ।

నిత్యశ్చాత్మతత్త్వప్రకాశః, తత్ర న పునర్విపర్యయావకాశోఽస్తి ।

శాబ్దం తు ప్రమాణాధీనం క్షణికం జ్ఞానమ్, తత్ర పునరపి విపర్యయావకాశః ।

దృష్టం హి ప్రమాణాననుసన్ధానే పునః సర్పభ్రాన్త్యా రజ్జోర్భయమ్ ।

అథాత్రాపి సతతం శాబ్దం జ్ఞానమనుసందధీత ।

కిమన్యదుపాసనమస్మాత్? తస్మాద్బన్ధహేతుచ్ఛేదోఽపి విద్యైవ, న తయా సాధ్యః ।

ఏవముత్తరాఘాశ్లేషేఽపి వాచ్యమ్, 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతేఽఇతి కర్తృకర్మప్రవిభాగస్య విద్యయా ప్రవిలయాత్ ।

ఏవం న విద్యాయా అనేకఫలకల్పనా భవిష్యతి, వర్తమానాపదేశానాం చ ఫలవిధిత్వేన న విపరిణతిరితి ।

యదుక్తం న శాబ్దజ్ఞానవిషయో బ్రహ్మేతి, తత్రోచ్యతే

న బ్రహ్మ శబ్దధీగమ్యం యద్యశక్యో ధియో విధిః ॥ ౨.౧౦౮ ॥

ధీవిశేషప్రరూపాయ నాసిద్ధో విషయః క్షమః ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౫] విధిర్నారూపితపదో ధీమాత్రం న విధీయతే ॥ ౨.౧౦౯ ॥

న ఖలు జ్ఞానమాత్రం విధీయతే, జ్ఞానవిశేషవస్తు ।

న చాప్రసిద్ధేఽనిరూపితే తత్ర నియోగః ।

న హ్యప్రసిద్ధే విషయే నియోక్తుం శక్యతే ।

జ్ఞానస్య చ విశేషోఽర్థద్వారః ।

న చాప్రసిద్ధోఽర్థస్తద్విశేషనిరూపణాయ ప్రభుః ।

న చాత్మరూపస్య శబ్దాదన్యతః సిద్ధిః ।

శబ్దాదపి చేన్న సిద్ధిః, తద్ద్వారజ్ఞానవిశేషాసిద్ధౌ విషయానుపపత్తేర్నియోగానుపపత్తిః ।

అపి చ జ్ఞానవిశేషవిధివాదిన ఆత్మతత్త్వే ప్రామాణ్యమేవ హీయత ఇతి దర్శయతి

విధిః స్వసిద్ధినిష్ఠో వా క్రియాసిద్ధిపరోఽథవా ।

అద్వైతబ్రహ్మతత్త్వస్య ప్రతిపత్తిరహేతుకా ॥ ౨.౧౧౦ ॥

వినియోగాదధిగతిర్యాస్యా జ్ఞానక్రియార్థతా ।

అతత్పరా న ప్రమాణం సార్థవాదోత్థబుద్ధివత్ ॥ ౨.౧౧౧ ॥

విధిః క్రియాగోచరత్వాన్న ద్రవ్యే వ్యాపృతిక్షమః ।

సత్తాన్వయాత్తు తత్సిద్ధిః ప్రత్యుతేతి స దుష్యతి ॥ ౨.౧౧౨ ॥

విశిష్టాన్యక్రియాబోధః ప్రమాణం న విశేషణే ।

ప్రతిపత్తిర్విశిష్టాపి విషయస్య నియోగతః ॥ ౨.౧౧౩ ॥

సత్తాం న సాధయత్యేవ సమారోపేణ సంభవాత్ ।

యది తావన్నియోగస్యైవ కార్యతా ప్రతీయేత, తదా స స్వనిష్పత్తౌ పర్యవసితః సహ శబ్దేన ।

అథ వినియోగాద్విషయే కర్తవ్యతావగమః, తథాపి విషయసిద్ధౌ ।

ఉభయథా న వస్తుతత్త్వం సంస్పృశతి ।

తత్రాద్వైతాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిరప్రమాణికా స్యాత్ ।

స్యాదేతత్

'య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరః౽ ఇతి పదానాం సామానాధికరణ్యేన సమ్బన్ధాదన్యథా వా వస్తుతత్త్వప్రతిపత్తిరితి ।

తచ్చ న, అన్యపరత్వాత్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౬] సా హి న 'ేవమిదమ్౽ ఇతి పర్యవసితా, కిం తు 'ేవమిదం ప్రతిపత్తవ్యమ్౽ ఇతి కర్తవ్యతానిష్ఠా న వస్తుతత్త్వే ప్రమాణం వృత్తాన్తేష్వివార్థవాదోత్థజ్ఞానమ్, అన్యపరత్వాత్ ।

న చాత్మతత్త్వమేవ విధేర్విషయః, తస్యానుష్ఠేయవిషయత్వాత్, క్రియాయాశ్చ తథాభావాత్, సిద్ధవత్స్వశబ్దోపాదానేఽననుష్ఠేయే ద్రవ్యే వ్యాపారాయోగాత్ ।

ప్రత్యుతావిధేయకాలత్రయాన్యతమసంస్పృష్టసత్తానుగమేన ద్రవ్యస్వరూపసిద్ధిః

'ఈదృశం వస్త్వభూత్, అస్తి, భవిష్యతి వాఽ ఇతి ।

తస్మాత్స్వరూపసిద్ధౌ దుష్యతి ।

న హి విధేయస్య కాలత్రయేఽపి సత్తావగమః ।

న హి 'యజేతఽ ఇత్యుక్తే యాగస్య భూతకాలా వర్తమానకాలా భవిష్యత్కాలా వా సత్తా ప్రతీయతే ।

నను భవిష్యత్కాలావగమ్యతే, భవిష్యత్కాలవిషయత్వాద్విధేః ।

నైతత్ ।

న హి 'విహితం నియోగతోఽనుష్ఠాస్యతే, విహితాకరణదోషాభావప్రసంగాత్ ।

నను విశిష్టక్రియాభిధానం విశేషణేఽపి ప్రమాణమిష్యతే

యథా 'సోమేన యజేతఽ ।

తథా 'ఋదీ కుణ్డలీ వ్యూఢోరస్కో దేవదత్తస్య పుత్రోఽధీతేఽ ఇత్యధ్యయనక్రియావత్సర్వో విశేషణకలాపః ప్రతీయతే ।

సత్యమ్ ।

విశిష్టక్రియాప్రమాణం విశేషణేఽపి ప్రమాణమన్యత్ర ప్రతిపత్తేః ।

ప్రతిపత్తిర్హి విషయవిషేశవిశిష్టా ప్రమీయమాణా న విషయవిశేషస్య సద్భావం గమయతి, అన్యథాభూతే తథాభాససమారోపేణాపి సంభవాత్'సౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిఃఽ ఇతి యథా ద్యుప్రభృతిష్వనగ్నిదృష్టేః ।

అత్రాహ

నను నో విపరీతార్థా ధీః ప్రతీతివిరోధతః ॥ ౨.౧౧౪ ॥

అనాశ్వాసాచ్చ రజతప్రత్యయో రజతే స్మృతిః ।

న ఖల్వన్యదన్యథా ప్రతీయత ఇతి యుక్తమ్, ప్రతీతివిరోధాత్ ।

కథమన్యస్మిన్ ప్రతిభాసమానేఽన్యో విషయః? అనాశ్వాసాచ్చ ।

విషయరూపవ్యభిచారిణి జ్ఞానే న తతో విషయనిశ్చయః స్యాత్ ।

అపి చ విషయరూపమననుకుర్వదవిషయమనాలమ్బనం జ్ఞానమగ్రాహ్యమేవ స్యాత్ ।

జ్ఞానహేతుమాత్రస్యానాలమ్బనత్వాచ్చక్షురాదివత్ ।

తథా [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౭] చావేదకత్వాన్నాన్యాపేక్షాదపి తతోఽర్థసిద్ధిః ।

కిం తర్హీదం శుక్తిసంనికృష్టే చక్షుషి 'రజతమ్ఽ ఇతి? స్మృతిః, సామాన్యగ్రహణాత్ ।

భ్రాన్తిస్తర్హి కథమ్? ప్రత్యక్షస్మర్యమాణయోర్వివేకాగ్రహణాత్ ।

సోఽయం భేదాగ్రహణేఽభేదగ్రహణాభిమానో వివేకరహితానామ్, యథా దూరాదన్తరాలాగ్రహణే వృక్షాదిషు సంశ్లేషగ్రహణాభిమానః ।

తస్మాత్'స్మరామిఽఇతి వివేకశూన్యా రజతస్మృతిరేషా ।

అత్రోచ్యతే

నైతన్న హి ప్రవర్తేత శుక్తికాశకలే తదా ॥ ౨.౧౧౫ ॥

రజతే సా ప్రవృత్తిశ్చేన్న తస్యాసంనిధానతః ।

అసంనిధానాబోధాచ్చేత్ప్రవృత్తినియమః కుతః ॥ ౨.౧౧౬ ॥

ప్రవర్తతే యత్ర్తైవ తత్తత్సంనిధికారితమ్ ।

అన్యత్ర భేదగ్రహణాద్వివేకాగ్రహణాత్తథా ॥ ౨.౧౧౭ ॥

ప్రవృత్తిభేదః సాదృశ్యాద్వివేకాగ్రహణం యది ।

అదృష్టేషు ప్రవర్తేత లోష్టాదిష్వవివేకతః ॥ ౨.౧౧౮ ॥

న తత్ర యది తద్బుద్ధిః శుక్తికాశకలేఽపి న ।
అథాస్తి విపరీతార్థా ఖ్యాతిర్నిహ్నూయతే కథమ్ ॥ ౨.౧౧౯ ॥

అదృష్టత్వాదప్రవృత్తిః శుక్తికాశకలే సమా ।
దృష్టం తద్యేన రూపేణ తత్రప్రవృత్తేరకారణమ్ ॥ ౨.౧౨౦ ॥

దృష్టస్మృతావివేకాచ్చేదిదమత్ర పరీక్ష్యతామ్ ।
తత్త్వబోధాదథాతత్త్వాబోధాద్రజతవేదనాత్ ॥ ౨.౧౨౧ ॥

దృష్టే ప్రవృత్తిః పూర్వస్మిన్విపరీతార్థతా మతేః ।
న దృష్టాదృష్టయోర్భేదః పరస్మిన్నోపయోగినీ ॥ ౨.౧౨౨ ॥

స్వయోగదర్శనే తే హి సమారోపోపయోగినీ ।
నాదృష్టేఽసంప్రయుక్తే వా చాక్షుషః స్యాద్విపర్యయః ॥ ౨.౧౨౩ ॥

యది చక్షుషా సంప్రయుక్తం శుక్తిశకలం 'న రజతమ్ఽ ఇతి ప్రతీయాత్, రజతం వా తథా, న శుక్తికాశకల ఆదిత్సయా ప్రవర్తేత రజతార్థీ, తస్య 'రజతమ్ఽ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౮] ఇత్యనవగతేర్లోష్టాదివత్ ।

న చ స్మర్యమాణే రజతే సా ప్రవృత్తిః, తద్దేశాసంనిధేః ।

న హి ప్రతీతిముపగతేఽపి వస్తుని యత్ర తస్యాసంనిధిస్తత్ర తేనార్థీ ప్రవర్తతే ।

స్యాదేతత్

రజతస్య ప్రతీతేరసంనిధేశ్చాప్రతీతేస్తత్ర ప్రవృత్తిః ।

తన్న, శుక్తికాశకల ఏవ ప్రవృత్తేః ।

తత్రైవ తు ప్రవృత్తిస్తత్సంనిధినిబన్ధనా ।

రజతమాత్రప్రతీతేః స్మృతివివేకశూన్యత్వాచ్చ ప్రవృత్తిరన్యత్రాపి స్యాత్, అసంనిధానాగ్రహణస్య తత్రాప్యవిశేషాత్ ।

అథ మతమ్

అన్యదేశేషు వస్తుషు సవిశేషప్రత్యక్షావగతేషు రజతాద్వివేకగ్రహణాదప్రవృత్తిః, శుక్తికాశకలే తు రజతసాధారణశుక్లభాస్వరరూపమాత్రప్రతీతేర్విశేషాప్రత్యయాచ్చ స్మృతివిపరివర్తినో రజతాద్వివేకగ్రహణాత్ప్రవృత్తిః ।

ఏవమప్యదృష్టేషు లోకాదిషు తతోఽన్యతానవధారణాత్ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।

అథ న తేషు రజతావగమః, ఇతరత్రాపి న ।

భావే వా విపరీతా ఖ్యాతిరభ్యుపగతా స్యాత్ ।

అథాదృష్టత్వాదేవాదృష్టేషు న ప్రవర్తతే, శుక్తావపి న ప్రవర్తేత ।

నను యత్తు తథా రజతరూపమ్, న తేనావగమః ।

స యథా చక్షుషాసంప్రయుక్తస్య నాస్తి, తథా సంప్రయుక్తాయా అపి శుక్తేః ।

యది మన్యేత

దృశ్యమానస్మర్యమాణయోగవివేకాచ్చక్షుఃసంప్రయుక్త ఏవ ప్రవర్తతే, నేతరస్మిన్ ।

తత్రాపీదం విచార్యమ్

వివేకగ్రహణస్య వివేకకృతోఽభావాత్సంనిధిప్రతీతేరభేదబోధస్తతో వా ప్రవృత్తిః, భేదావబోధాభావమాత్రాద్వా? పూర్వస్మిన్విపర్యయః, ఉత్తరస్మిన్ దృశ్యమానాదృశ్యమానయోః సంప్రయుక్తాసంప్రయుక్తయోర్వా న విశేషః, భేదాగ్రహణస్య తుల్యత్వాత్ ।

న హీన్ద్రియసంయోగస్య దర్శనస్య వా కశ్చిదగ్రహ ఉపయోగః, అభూతసమారోపే త్వస్తి ।

న కథఞ్చిదగృహీతేఽసంప్రయుక్తే వైన్ద్రియకః సమారోప ఉపపద్యతే ।

స్మృతం ప్రత్యక్షతో భిన్నం స్వజ్ఞానాదేవ చేత్కుతః ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౫] అవివేకోఽన్యథా తు స్యాత్సదా సామాన్యదర్శనే ॥ ౨.౧౨౪ ॥

విపర్యయోఽన్యం స్మరతో న చ సంశయదర్శనాత్ ।

స్మృతద్వయావివేకోత్థం సంశయం యది మన్యతే ॥ ౨.౧౨౫ ॥

తన్నోభయోరపి యతః స్మృతౌ దృష్టో విపర్యయః ।
విశేషజ్ఞానతోఽధ్యక్షే స్మృతం యది వివిచ్యతే ॥ ౨.౧౨౬ ॥

న స్వజ్ఞానాదసత్యస్మిన్ద్విస్మృతౌ కథమేకధీః ।
ఏకత్వమేవ స్మరతః ప్రాగ్రూపం శశిని స్ఫుటమ్ ॥ ౨.౧౨౭ ॥

తిమిరాదిప్రదోషేణ కథం తే ద్విత్వవిభ్రమః ।
పిపాసతశ్చ సలిలం శుక్తికాహితచేతసః ॥ ౨.౧౨౮ ॥

విపర్యయో న హి భవేద్భవన్వా సలిలే భవేత్ ।

అపి చేదం తత్ర భవాన్ వ్యాచష్టామ్

స్మర్యమాణం దృశ్యమానాత్స్వజ్ఞానాదేవ వివిచ్యతే, న వా

స్మృతిజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ తాదృశం యత్ప్రమాతవ్యాద్భేదేనావభాసయతి, స్వరూపమాత్రనిష్ఠం వా ।

తత్ర పూర్వస్మిన్ స్మరణగోచరయోరవివేకః కుతః, స్వజ్ఞానాదేవ వివిక్తత్వాత్? ఇతరస్మిన్నపి సదా స్మృతౌ విపర్యయః స్యాత్, సామాన్యదర్శనే చాన్యస్మృతావవివేకాత్ ।

న చ తత్తథా, సంశయస్యాపి దర్శనాత్ ।

అథ మతమ్

ఏకస్మృతౌ విపర్యయః, తతోఽవివేకాత్ ।

అనేకస్మృతౌ తు సంశయః ।

నైకస్మాదవివేకాత్ ।

తదసత్ ।

అనేకస్మరణేఽపి హి దృశ్యతే విపర్యయః ।

యది చ ప్రత్యక్షేఽర్థే విశేషజ్ఞానాత్స్మర్యమాణం వివిచ్యతే, న స్వజ్ఞానాత్ ।

అసతి తత్ర విశేషజ్ఞానే చ ద్వయోః స్మృతౌ సంశయ ఏవ స్యాత్, నైకావభాసో విపర్యయః ।

అథ తు స్వజ్ఞానాత్స్మృతం వివిచ్యతే, స్మృతివిపర్యయభేదశ్చాభ్యుపగమ్యతే ।

తదానేకస్మరణేఽపీన్ద్రియదోషవిశేషాద్యుక్తో విపర్యయః ।

దర్శితం చేదమ్

సామాన్యదర్శనేఽపి కదాచిదేకాం కోటిం స్మరతో న సంశయో న విపర్యయః, దోషాణామపుష్టేః ।

అతః స్వజ్ఞానాదేవ తదా స్మృతం వివిచ్యతే, న దృశ్యవిశేషపరిచ్ఛేదాత్ ।

ఏవం చేత్కుతో దృశ్యమానస్మర్యమాణావివేకః?

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౦] అపి చ అన్యదేవ స్మరతః పూర్వరూపమేకత్వం శశిని ద్విత్వవిభ్రమః, న స్మర్యమాణావివేకజః ।

న చ జ్ఞానేన్ద్రియవృత్తిభేదావివేకాత్, తయోరప్రత్యక్షత్వాత్స్మర్యమాణత్వాచ్చ ।

శుక్తికాహితచేతసశ్చ సలిలం పిపాసతో న స్యాద్విపర్యయః ।

సలిలాభాసో వా, స్మర్యమాణస్య స్వజ్ఞానవివేకాత్ ।

న చ సర్వా నియోగేన భ్రాన్తిః సాదృశ్యబన్ధనా ॥ ౨.౧౨౯ ॥

శ్వేతే పీతభ్రమో దృష్టో మధురే తిక్తవిభ్రమః ।

కిఞ్చిత్సాదృశ్యతో హి స్యాన్న కశ్చిత్తత్ర న భ్రమః ॥ ౨.౧౩౦ ॥

తస్మాదిన్ద్రియదోషాణాం సామర్థ్యస్య విభాగతః ।

భ్రమేషు నియమో దోషాదగ్రహే న భ్రమే యమః ॥ ౨.౧౩౧ ॥

యది చ సదృశదర్శనాత్సదృశస్మృతేర్భ్రమః, కథం శ్వేతే పీతభ్రమః మధురే వా తిక్తభ్రాన్తిః? ఆన్తరపిత్తసంవేదనేఽవ్యాపారయతోఽపి బహిరిన్ద్రియం స్యాత్, అఞ్జనవచ్చాక్షిగతస్య తద్గతకృష్ణిమాదివచ్చాదృశ్యత్వాత్ ।

కిఞ్చిత్సాదృశ్యే సర్వప్రకారభ్రమప్రసంగః ।

తస్మాదిన్ద్రియదోషసామర్థ్యభేదాన్నియతా విపర్యయోత్పత్తిః ।

అగ్రహమాత్రే తు దోషవ్యాపారే కామిలాదిదోషాద్భ్రాన్తినియమో న స్యాత్ ।

న హి సాదృశ్యనిమిత్తః, అసదృశేఽపి భ్రాన్తిదర్శనాత్ ।

విశేషస్మరణాన్నాపి స్మృతావపి తదగ్రహః ।

దేశకాలవిశేషాచ్చ న స్మృతం ప్రవివిచ్యతే ॥ ౨.౧౩౨ ॥

అనేకదేశాధిగతం వివిక్తం న పునస్తతః ।

స్మృతిరిత్యపి విజ్ఞానం స్మృతేరన్యదుదాహృతమ్ ॥ ౨.౧౩౩ ॥

న చ మానఫలాద్భిన్నాత్తత్సిద్ధ్యతి ఫలాదృతే ।

సతి స్మృతివివేకే చ ప్రత్యభిజ్ఞానవిభ్రమః ॥ ౨.౧౩౪ ॥

అథానసంనిహితో వ్యర్థో వేద్యః సంనిధిమత్తయా ।

అవివిక్తస్మృతేరేవం విపరీతార్థతా భవేత్ ॥ ౨.౧౩౫ ॥

మనసోఽనుపఘాతాచ్చ నాసంనిధ్యపరిగ్రహః ।

దోషో హ్యగ్రహణే హేతురిన్ద్రియాణాముదాహృతః ॥ ౨.౧౩౬ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౧] ప్రవృత్తినియమో న స్యాదితి చాత్ర నివేదితమ్ ।

సర్వజ్ఞానాని మిథ్యా చ ప్రసజ్యన్తేఽత్ర కల్పనే ॥ ౨.౧౩౭ ॥

సర్వాత్మనార్థో జ్ఞానేన కేనచిన్న హి గృహ్యతే ।

తథాజ్ఞాతవివేకస్య ద్విచన్ద్రాదివిపర్యయాత్ ॥ ౨.౧౩౮ ॥

అనువృత్తిమతః పశ్యన్ కస్య స్వాత్మాపనిహ్నుతే ।

అథ మతమ్

స్వజ్ఞానాదేవ స్మృతం వివిచ్యతే ।

కదాచిత్తు తత్ర ప్రత్యక్ష ఇవ విశేషాగ్రహస్తతోఽవివేకః ।

సతో తు విశేషగ్రహణ ఇన్ద్రియసంయుక్తే సామాన్యదర్శనేఽపి నావివేకః, తత
ఉభయకోటిస్మరణే న సంశయః, ఏకస్మృతౌ న సంశయో న విపర్యయః ।

ఏవమపి ద్వయోః స్మరణే న విపర్యయః స్యాత్ ।

న చ స్మృతౌ విశేషగ్రహణమ్, విశేషస్మరణాత్ ।

అథ దేశకాలవిశేషాత్స్మర్యమాణం వివిచ్యతే, తత్ర దేశకాలభేదాగ్రహ ఇతి ।

తన్న, అనన్తదేశకాలభేదావగతం తద్దేశావగతం చ దృశ్యాత్స్మర్యమాణం వివిక్తం గమ్యతే ।

న చ దేశకాలభేదగ్రహణాత్, అనన్తస్మరణానుపపత్తేః, తద్దేశావగతే చ దేశభేదాభావాత్ ।

అథ స్మర్యమాణతయా అగ్రహణాదవివేకః స్మర్యమాణతాజ్ఞానాచ్చ వివేకః, తస్మాత్'స్మరామిఽ
ఇతి జ్ఞానశూన్యాని రజతాదిజ్ఞానాని భ్రాన్తిహేతవః ।

పరిపూర్ణైవ తర్హి స్మృతిః, న తయా స్వవిషయస్య కిఞ్చిన్న గృహీతమ్ ।

స్వయమేవ సా స్వవిషయం దృశ్యాద్వివినక్తీతి నాస్తి దృశ్యమానస్మర్యమాణయోరవివేకః ।

యతః స్మరామి ఇతి జ్ఞానమన్యదేవ దర్శనస్మరణవివేకకారి స్మృతేః ।

తత్రేదం విచార్యమ్

స్మృతిః స్వవిషయం వివినక్తి వా న వా? యది వివినక్తి, తదా విపర్యయాభావః ।

అథ న స్మృతిః స్వవిషయం వివినక్తి, తదా సామాన్యదర్శనే చాన్యస్మృతౌ విపర్యయః స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

న 'స్మరామిఽఇతి వివేకాచ్చేత్, స ఏవ స్మృతేః స్వయమవివేచకత్వేన స్యాత్, కార్యగమ్యస్య హి జ్ఞానస్య భేదః కార్యవిశేషోన్నేయః ।

న చేత్స్మృతేః ప్రమాణకార్యాత్కార్యం వివిక్తం స్యాత్, కేన సా వివిక్తా గమ్యేత? సత్యపి స్మృతివివేకే దృష్టః ప్రత్యభిజ్ఞాభ్రమః 'స ఏవఽ ఇతి న చ ప్రత్యక్షస్యావివేకః, ఏకవివేకేనోభయోర్వికారాత్స్మృతాదవివేకాచ్చ స్మృతివిభ్రమః స్యాత్, న ప్రత్యక్షభ్రమః ।

తస్మాన్న 'స్మరామిఽఇతి ప్రమోషాదవివేకః ।

అథాసంనిహితస్య [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౨] సంనిహితాత్మనా ప్రతీతిరవివేకః, స్మృతేర్విపరీతార్థత్వప్రసంగః ।

అథాసంనిధ్యగ్రహణాత్, భవతు స స్వప్నజ్ఞానే, నత్విన్ద్రియజాయాం భ్రాన్తౌ ।

మనసోఽనుపఘాతాదుపఘాతహేతుత్వాచ్చాగ్రహణస్య ।

న చేత్థం ప్రవృత్తినియమః స్యాదిత్యుక్తమ్ ।

సతి చ వస్తుగ్రహే కస్యచిదంశస్యాగ్రహాద్భ్రాన్తౌ సర్వజ్ఞానభ్రమత్వమ్ ।

న హి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య సర్వాత్మనా వస్తు విషయ ఇతి ।

సత్యపి చ వివేకజ్ఞానే ప్రమాణాన్తరాద్ద్విచన్ద్రదిఙ్మోహాద్యనుగతిర్దృష్టేతి నాగ్రహణమాత్రం విపర్యయః ।

ప్రసక్తప్రతిషేధాత్మా ఖ్యాతిః ప్రాప్తౌ ప్రకల్ప్యతే ॥ ౨.౧౩౯ ॥

నాగ్రహః ప్రాపకోఽభావః ప్రాపికా విపరీతధీః ।

యే చ ఖ్యాతీ తు రజతశ్చక్షుఃసంయుక్తవస్తునోః ॥ ౨.౧౪౦ ॥

నాయం తదుపనీతార్థప్రతిషేధోఽవగమ్యతే ।

న చాగ్రహణమేవైషా ప్రతీతిరపబాధతే ॥ ౨.౧౪౧ ॥

సర్వా హ్యగ్రహబాధేన జన్మ న స్యాత్త్రథేదృశీ ।
వివేకవిజ్ఞానమిదం న ప్రసక్తనిషేధధీః ॥ ౨.౧౪౨ ॥

ఇతి బ్రువాణో వైయాత్యాత్స్వం ప్రతీతిమపహ్నుతే ।
న క్రమే యౌగపద్యే వా వివేకమతిరీదృశీ ॥ ౨.౧౪౩ ॥

ప్రాప్తే స్యాద్రైక్యసంవిత్తౌ న భేదస్యానిరూపణే ।
రజతస్య స్మరంశ్చక్షుఃసంయుక్తస్య చ వస్తునః ॥ ౨.౧౪౪ ॥

సామాన్యదృష్ట్యా రజతాదబుద్ధ్వా చ వివిక్తతామ్ ।
పశ్చాద్ద్వివిఙ్చన్ ప్రత్యేతి నైవం సామాన్యదర్శనే ॥ ౨.౧౪౫ ॥

కోటిద్వయస్మృత్యభావే సంశయో న నియోగతః ।
వివేకగ్రహణాభావాత్కాలసంనిధిసంవిదః ॥ ౨.౧౪౬ ॥

తద్వదాభాసనాత్త్రాప్తావిష్టః స్యాదన్యథాగ్రహః ।
తత్రాగ్రహో నిమిత్తం స్యాదథవా సంనిధిగ్రహః ॥ ౨.౧౪౭ ॥

భేదగ్రహాపవాదేన రహితో భావరూపతః ।
విపర్యయానభ్యుపాయే భ్రమోఽగ్రహనిబన్ధనః ॥ ౨.౧౪౮ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౩] శబ్దైకగమ్య ఉక్తః స్యాదగ్రహోఽగ్రహబన్ధనః ।

'నేదం రజతమ్ఽఇతి ప్రసక్తప్రతిషేధరూపా ప్రతీతిర్నాగ్రహణేఽవకల్పతే, ప్రసఙ్గాభావాత్ ।
న ఖల్వగ్రహణం కస్యచిత్ప్రసఞ్జకమ్ ।

అభావో హి సః ।

విపరీతా తు ఖ్యాతిః సంనిహితస్య రజతతామభూతాం రజతస్య వా సంనిహితతామాదర్శయన్తీ ప్రసజ్ఞయతి ।

నను చ రజతనయనఘటితవస్తునోః ఖ్యాతీ స్తః ।

తే ఏవ ప్రసఞ్జికే ।

సత్యమ్ ।

న తు తదుపనీతయోరియం నిషేధావగతిః ।

న హి 'నేదం రజతమ్ఽఇతి రజతమాత్రం చక్షుఃసంయుక్తవస్తుమాత్రం వా నిరస్యమానమవస్యామః ।

కిం తు చక్షుఃసంయుక్తస్య తు రజతతాం రజతస్య వా చక్షుసంయుక్తామ్ ।

న చైతయోరగ్రహణం ప్రాపకమ్, అగ్రహణత్వాదేవ ।

తస్మాదవశ్యం ప్రతిషేధ్యప్రాప్తయే విపరీతఖ్యాతిరుపాసనీయా ।

న చ 'నేదమ్ఽఇత్యగ్రహణమేవ వార్యతే, సర్వజ్ఞానేషు తాద్రూప్యప్రసంగాత్ ।

సర్వజ్ఞానానామగ్రహబాధేనోత్పత్తౌ చ వివేకజ్ఞానమాత్రమిదం న ప్రసక్తప్రతిషేధరూపమితి ప్రతీత్యనుసారిణోఽనురూపమ్ ।

న హి రజతశుక్తికాశకలయోర్యుగపద్వివిక్తయోర్గ్రహణే ఈదృశీ ప్రతీతిర్న క్రమేణ ।

అవివిక్తయోర్గ్రహణ ఈదృశీ స్యాదితి చేత్ ।

యుక్తా, వివిక్తయోర్గ్రహణేఽవివేకప్రతిషేధరూపత్వాత్ ।

వివిక్తయోర్గ్రహణే ప్రాప్త్యభావయుక్తా ।

అపి చ భవతి కదాచిత్

యః స్మరతి చ రజతస్య, చక్షుఃసంయుక్తస్య వస్తునః సామాన్యమాత్రదర్శీ, న రజతాద్వివేకం గృహ్ణాతి, పునశ్చక్షుఃప్రసాదాత్ప్రత్యేతి ।

న చ తదా తథా ప్రతీతిరవివేకగ్రహణాభావాత్ ।

నను సామాన్యదర్శనే న చేద్విపర్యయః, సంశయః స్యాత్ ।

తదపనోది చ నిర్ణయజ్ఞానమీదృశమేవ ।

నైతత్సారమ్ ।

న హ్యసతి కోటిద్వయస్మరణే సామాన్యదర్శనేఽపి సంశయః, న చ విపర్యయః ।

భవతి హి పురోఽవస్థితే భాస్వరరూపమాత్రప్రతీతిః, రజతే చ స్మృతిః ।

న చ తయోరన్యత్వం ప్రతిపద్యతే, నైకత్వం చ ।

తత్ర న వివేకజ్ఞానమేవంరూపమ్, ఏకత్వాప్రతిపత్తేః ।

అథ మతమ్

వివేకాగ్రహణాత్కలసంనిధిప్రతీతేశ్చ రజతం వా చక్షుఃసంప్రయుక్తవదవభాసతే, చక్షుఃసంయుక్తం వా రజతవత్ ।

అతః ప్రాప్తిరితి ప్రతి షేధోపపత్తిః ।

అభ్యుపేతా తర్హి విపరీతఖ్యాతిః ।

న హ్యన్యా సా, అతదాత్మనస్తథావభాసనాత్ ।

కామం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౪] తత్త్వాజ్ఞాననిమిత్తా స్యాత్ ।

న హి సా తత్త్వజ్ఞానే సత్యుదేతి, విరోధాదితి ।

తత్రాపి సంనిధిఖ్యాతిరేవ నిబన్ధనమ్ ।

తస్యాస్తు వివేకగ్రహోఽపవాదః ।

అగ్రహణే నిరపవాదా సైవ కారణమ్, నాభావః ।

విపరీతఖ్యాత్యనభ్యుగమే చాగ్రహణనిబన్ధనో భ్రమ ఇత్యగ్రహణమగ్రహణనిబన్ధనమితి సువ్యాహృతమ్ ।

స్వప్నే చ ద్వితీయాభావాత్కుతోఽవివేకః, స్మృతత్వేనావివిక్తస్య తథా వివేకే ధర్మిణి ప్రతిపన్నే ధర్మాన్తరప్రతిపన్నే ధర్మాన్తరప్రతిపత్తేర్బాధకత్వం పూర్వస్యాశ్చ భ్రాన్తిత్వం స్యాతామితి ।

యః ప్రతీతివిరోధస్తు స స్వదోష ఉదాహృతః ॥ ౨.౧౪౯ ॥

సామానాధికరణ్యేన బోధాద్రూప్యమిదం మితమ్ ।

ఽఇదం శుక్లం రజతమ్ఽఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతేరాత్మోపాలమ్భః పరస్మిన్నాసజ్యతే ప్రతీతివిరోధః, జ్ఞానభేదకల్పనాయాః ప్రమాణాభావాత్ ।

అనాశ్వాసో జ్ఞాయమానే జ్ఞానేనైవాపబాధ్యతే ॥ ౨.౧౫౦ ॥

వ్యభిచారాదసామర్థ్యం న తత్కార్యస్య లాభతః ।

వ్యభిచారాత్ప్రమేయత్వే కార్యమేవ న లభ్యతే ॥ ౨.౧౫౧ ॥

యో హి జ్ఞాయమానేఽర్థేఽన్యథాపి స్యాదిత్యనాశ్వాసస్తస్య తేనైవ జ్ఞానేన తథాత్వపరిచ్చేదినోత్పత్తిర్నిరుధ్యతే ।

తథా హి

అనాశ్వాసనివృత్తయే తద్విధం జ్ఞానమేవాపేక్ష్యతే ।

తచ్చాస్త్యేవ ।

న చ వ్యభిచారదోషాదసమర్థప్రమాణం జ్ఞానమితి యుజ్యతే, ప్రమాణకార్యస్య పరిచ్చేదస్య జ్ఞానరూపాదేవ సిద్ధత్వాత్ ।

పరిచ్చేదతో హి ప్రామాణ్యమ్ ।

అతన్త్రతా తు వ్యభిచారావ్యభిచారయోః, అసతి తస్మిన్ ధూమాదేరవ్యభిచారస్యాప్యప్రమాణత్వాత్, వ్యభిచారవతోఽపి చ సితాసితాదిషు చక్షుషః సతి తస్మిన్ ప్రామాణ్యాత్ ।

న చ వ్యభిచారో బాధహేతుర్దోషవత్ప్రామాణ్యోపఘాతీ క్వచిద్దృష్టః, చక్షురాదౌ వ్యభిచారవతి ప్రమాణత్వాత్ ।

నను దృష్టో వ్యభిచారః ప్రామాణ్యోపఘాతీ ప్రమేయత్వోర్ధ్వత్వాదౌ ।

నైతత్సారమ్ ।

న [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౫] తత్ర వ్యభిచారాదప్రామాణ్యమ్, అపి తు పరిచ్చేదకార్యాభావాత్ ।

తదభావశ్చ హేత్వభావాత్ ।

అవ్యభిచారాద్ధి లిఙ్గాల్లిఙ్గిపరిచ్చేదః ।

యత్ర త్వవ్యభిచారో న కారణం తత్ర వ్యభిచారేఽపి సతి పరిచ్ఛేదే ప్రామాణ్యమవివాదమ్ ।

అక్షేషు తద్వదేవ చ జ్ఞానం పరిచ్ఛేదనిమిత్తమ్, న లిఙ్గవత్ ।

న చ సంశయోత్పత్త్యా వ్యభిచారః ప్రామాణ్యముపహన్తి, సమ్యక్పరిచ్ఛిన్నే ద్వైవిధ్యస్యాసంశయహేతుత్వాత్ ।

న నిశ్చితే స్థాణావూర్ధ్వత్వేన సంశేరతే ।

ఉత్పత్త్యైవ జ్ఞానమర్థమవధారయతి ।

అనవధారకం తు నైవేహాధికృతమ్ ।

ఏవం చావధారణాదేవానవధారణమితి విప్రతిషిద్ధమ్ ।

య ఏవ త్వవ్యభిచారమర్థయతే జ్ఞానస్యాశ్వాసార్థం తస్యైవానాశ్వాసః, అవ్యభిచారజ్ఞానేఽప్యనాశ్వాసాత్ ।

న హి తదసిద్ధవ్యభిచారమాత్మని జ్ఞానాన్తరేషు చాశ్వాసకారణమ్ ।

జ్ఞానాన్తరాత్సిద్ధావనవస్థా ।

అపి చ జ్ఞానరూపాచ్చేన్నార్థాశ్వాసః, తస్యాసిద్ధౌ కేన సహావ్యభిచారో జ్ఞానస్య గృహ్యేత? కిం చ జ్ఞానరూపాదేవావ్యభిచారోఽపి కథ్యతే, విపరీతఖ్యాతౌ తద్విరోధాత్ ।

తథా సతి తదేవ విషయస్య సాధకమ్, వ్యర్థోఽవ్యభిచారః ।

న చ వ్యభిచారః ప్రామాణ్యముపహన్తీత్యుక్తమ్ ।

అపి చాగ్రహణేఽభీష్టం యద్వివేకనిబన్ధనమ్ ।

న పరాణుద్యతే దణ్డైస్తద్విపర్యయదర్శనే ॥ ౨.౧౫౨ ॥

నోద్రేకహేతవో దోషాః కార్యసామర్థ్యఘాతినః ।

గ్రహాగ్రహవిభాగః స్యాదతస్తత్సదసత్త్వతః ॥ ౨.౧౫౩ ॥

విపర్యయే హి నితరాముపఘాతః ప్రకల్ప్యతే ।

ఇష్టకార్యోపరోధేన విపరీతోదయేన చ ॥ ౨.౧౫౪ ॥

తస్మాత్తత్సదసత్త్వాభ్యాం వివేకోఽత్రాపి కల్పతే ।

దోషేఽసత్యగ్రహాశఙ్కా కథం చ వినివర్తతే ॥ ౨.౧౫౫ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౬] న హి కారణసద్భావే కార్యసత్తా నియోగతః ।

ప్రత్యక్షం కార్యమేవం చ హేతునానుమితం భవేత్ ॥ ౨.౧౫౬ ॥

విపర్యయే ఫలాభావో హేత్వభావాత్తు యుజ్యతే ।

వివేకోపాయశ్చ దోషాభావభావౌ గ్రహణాగ్రహణయోర్న దణ్డవారితౌ ।

విపర్యయే విపర్యయహేతవోఽభ్యుపఘాతకాః, సుతరామిష్టకార్యోపరోధాద్విపరీతోదయాచ్చ ।

న చాదుష్టేష్వపీన్ద్రియాదిషు అగ్రహాశఙ్కానివృత్తిః, యతో హేతుభావేఽపి న నియోగతః కార్యమ్, విపర్యయశ్చ స్యాత్ ।

ప్రత్యక్షాసంవిత్తిర్హేతునానుమీయేత ।

ఫలాత్తు హేతోర్హేతుభావానుమానమ్ ।

దోషాభావాత్తు విపర్యయకార్యాసత్త్వం యుక్తానుమానమ్, హేత్వభావే కార్యానుత్పాదాత్ ।

అనాలమ్బనతాపత్తిర్యథాకారాన్తరార్పణమ్ ॥ ౨.౧౫౭ ॥

స్వరూపానర్పణాదేవం భవేదగ్రహణేఽపి తే ।

కస్యచిత్త్వర్పణం తుల్యమథ తత్ర న తత్తథా ॥ ౨.౧౫౮ ॥

పరస్యాపి హి తత్రైవమథ తత్ర తథా స్థితేః ।

సర్వత్ర స్యాత్తథాభావః స్యాదేవం గ్రహణేఽపి తే ॥ ౨.౧౫౯ ॥

యథా తత్రానిమిత్తత్వాత్సమ్యగ్జ్ఞానేఽనిమిత్తతా ।

శఙ్క్యతే గ్రహణేఽప్యేవమగ్రహే సా నిరూపితా ॥ ౨.౧౬౦ ॥

జ్ఞానాదేవ నిమిత్తత్వమన్యేషాం న విశిష్యతే ।

ఆలమ్బనత్వహానం చ యథాకారాన్తరావభాసే చక్షుఃసంయుక్తస్య తథాగ్రహణేఽపి, స్వరూపానర్పణస్య తుల్యత్వాత్ ।

అథ కస్యచిత్సామాన్యరూపస్య స్వాకారత్వాత్

అథ కానిచిచ్చక్షుఃసంయుక్తాని వస్తూని స్వేన రూపేణ గృహ్యన్త ఇతి కస్యచిదగ్రహణేఽపి నానాలమ్బనత్వమ్

తుల్యమ్ ।

ఆకారాన్తరావభాసేఽపి కేషాఞ్చిత్[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౭] స్వాకారాణామవభాసనాత్ ।

అథాగ్రహణే నైవ చక్షుఃసంయుక్తస్యాలమ్బనత్వమిష్యతే, పరోఽపి నైవ విపర్యయ ఇచ్ఛతి ।

ఏవం హ్యుక్తమ్

ఽతస్మాద్యదన్యథా సన్తమన్యథా ప్రతిపద్యతే ।

తన్నిరాలమ్బనం జ్ఞానమభావాలమ్బనం చ తత్ఽ ॥

అథ విపర్యయే చక్షుఃసంయుక్తస్యాలమ్బనత్వాదన్యత్రాప్యనాలమ్బనతాశఙ్కా, అగ్రహణేఽపి తుల్యా ।

యథా ఖలు విపర్యయజ్ఞానే చక్షుఃసంప్రయుక్తవస్తుస్వభావనిరపేక్షతా దృష్టా సమ్యగ్జ్ఞానేఽపి శఙ్క్యతే జ్ఞానత్వసామాన్యాత్తథా చక్షుఃసంప్రయుక్తమపి వస్తు నావికలరూపం గృహ్యతే, తేనానాలమ్బనం భవతి, సదృశస్మృతిహేతుతాం చ ప్రతిపద్యతే

ఇత్యగ్రహణే దృష్టానాలమ్బనతా గ్రహణేష్వపి కస్మాన్న శఙ్క్యతే? దోషాభావాదితి చేత్, విపర్యయేఽపి తుల్యమ్, న చాన్యథాలమ్బనే నిరాలమ్బనత్వమ్ ।

చక్షుస్త్వన్యథాపి నాలమ్బ్యతే ।

ఆలమ్బనార్థశ్చ రజతవ్యవహారయోగ్యతా శుక్తేః, తథా హి రజతార్థీ తామాదత్తే ।

ఘటస్యాపి హి నైవాన్యత్స్వజ్ఞానాలమ్బనత్వమన్యత్ర వ్యవహారయోగ్యతాయాః, యతో న విషయాకారం జ్ఞానమ్ ।

తత్ర శుక్తిః స్వరూపేణ నాలమ్బితా రజతజ్ఞానేన, తన్నిబన్ధనవ్యవహారభావాత్ ।

రజతరూపేణ తు తన్నిబన్ధనస్యోపాదానవ్యవహారస్య తత్ర భావాదితి ।

క్రియానిష్ఠేఽపి విధౌ వస్తుస్వరూపసిద్ధయే కశ్చిదాహ

అవఘాతప్రోక్షణాదేర్యథా ద్రవ్యార్థతా స్థితా ॥ ౨.౧౬౧ ॥

జ్ఞానం స్వభావాద్ద్రవ్యార్థం కర్మత్వాచ్చాత్మనస్తథా ।

భవత్వేవం తథాపీష్టరూపసిద్ధిః కుతో మతా ॥ ౨.౧౬౨ ॥

శబ్దస్తదర్థకార్యత్వే తావజ్ఞానస్య నిష్ఠితః ।

జ్ఞానాజ్జ్ఞేయస్య కోఽన్యోఽర్థః స్వరూపప్రతిభాసనాత్ ॥ ౨.౧౬౩ ॥

అదృష్టకల్పనా యుక్తా న చ దృష్టస్య సంభవే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౮] తస్మాద్యథా ప్రోక్షణాదివిధేర్వ్రీహిషు గమ్యతే ॥ ౨.౧౬౪ ॥

అదృష్టా సంస్కృతిర్జ్ఞానవిధే రూపం తథాత్మనః ।

యథా అవఘాతప్రోక్షణాదయః స్వరూపేణైవ ద్రవ్యార్థాః, ద్వితీయయా చ ద్రవ్యస్య కర్మత్వేన నిర్దేశాత్, తథా జ్ఞానమపి స్వరూపేణ పరార్థమ్ ।

కర్మత్వేన చాత్మనో నిర్దేశాత్తదర్థమ్ ।

అతో జ్ఞానవిషయోఽపి విధిరాత్మరూపం సంస్పృశతి, న జ్ఞానమాత్రే పర్యవస్యతి, జ్ఞానస్యాత్మరూపార్థత్వేన కర్తవ్యతావగమాజ్జ్ఞాననియోగేనైవాత్మరూపస్యాక్షేపాత్ ।

స్యాదేతత్

భవతు జ్ఞానస్యాత్మార్థతాభిప్రేతా ।

అపహతపాప్మాదిరూపాత్మప్రతీతౌ తు ప్రమాణం వాచ్యమ్ ।

శబ్దస్తావదేవంవిధాత్మజ్ఞానకర్తవ్యతాయాం పర్యవసితః

'ఏవంవిధాత్మోద్దేశేన జ్ఞానం కుర్యాత్' న తు 'ఏవంవిధ ఆత్మా' ఇతి ।

తత్రోచ్యతే

న హి తత్రాకిఞ్చిత్కరస్య తాదర్థ్యేన కర్తవ్యతా యుజ్యతే ।

జ్ఞానస్య చ కర్మణి నాన్యత్ఫలం తద్రూపసంవిత్తేః, న హి తస్యాం దృష్టాయామన్యస్యాదృష్టస్య కల్పనా ।

తత్ర యథా 'వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి' ఇతి ప్రోక్షణవిధేరేవ వ్రీహిష్వదృష్టసంస్కారావగమః ప్రోక్షణవిషయాదపి ।

నాన్యథా వ్రీహ్యర్థే ప్రోక్షణే కర్తవ్యతా యుజ్యతే ।

న హి తత్ర కిఞ్చిదకుర్వత్ప్రోక్షణం తదర్థం కృతం స్యాదిత్యేవం విధేరేవాదృష్టసంస్కారసద్భావసిద్ధిః, యథా 'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి ।

నాన్యథా స్వర్గకామస్య యాగకర్తవ్యతాప్రతీతిర్యుజ్యతే యది న స్వర్గోపాయో యాగః ।

అనుపాయే చేన్నియుజ్యతే, న స్వర్గకామో నియుక్తో భవతి ।

అనుష్ఠితోఽపి న స్వర్గకామేనానుష్ఠితో భవతీతి క్రియావిషయాదపి విధేః సాధ్యసాధనభావావగమః శాబ్దః

తథా జ్ఞానవిషయాదపి విధేరాత్మరూపబోధః ।

న హి తద్విధమాత్మానముద్దిశ్య జ్ఞాననియోగో యుజ్యతే, అతద్విధశ్చేదాత్మా తేన జ్ఞానేన ప్రతీయత ఇతి ।

ఉక్తోత్తరమిదం యస్మాదరూపేణాపి భాసకమ్ ॥ ౨.౧౬౫ ॥

జ్ఞానం ప్రదర్శితం న స్యాదన్యథా తద్విధేః ఫలమ్ ।

లయో నివర్త్యో న తథా విక్షేపో హి యథాసుఖః ॥ ౨.౧౬౬ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౪౯] లయవిక్షేపభేదశ్చ న స్యాదగ్రహమాత్రకే ।
నన్వరూపావభాసే స్యాదదృష్టఫలకల్పనా ॥ ౨.౧౬౭ ॥

రూపావభాసే దృష్టం తు ఫలం తత్సిద్ధిలక్షణమ్ ।
న దృష్టమాత్రాద్ధృష్టార్థం పురుషార్థానుగం తు తత్ ॥ ౨.౧౬౮ ॥

న భిద్యతే చ తద్భావో రూపారూపావభాసయోః ।
యథా ప్రపఞ్చశూన్యత్వే తత్త్వే జ్ఞానావభాసితే ॥ ౨.౧౬౯ ॥

దుఃఖకర్మక్లేశహానమతత్త్వేఽపి తథా భవేత్ ।
ఏతచ్చాత్ర భవేద్యుక్తం ప్రత్యక్షాద్యవిరోధతః ॥ ౨.౧౭౦ ॥

అనౌపచారికార్థాశ్చ స్యుః కర్మవిషయో యతః ।

ఆత్మార్థజ్ఞానవిధేరేతావద్గమ్యతే
జ్ఞానేన సోఽవభాస్యతే, ఆలమ్బ్యతే, వ్యవహారయోగ్యతామాపద్యతే ।
తచ్చావభాసనం స్వరూపేణ చ దృష్టమ్, పరరూపేణ చ ।
రజతాత్మనా శుక్తికాయాః ।
ప్రతిపాదితమేతత్
నాగ్రహమాత్రమేతత్, అన్యథాఖ్యాతిస్తు ।
తత్రోభయథా సంభవే కుత ఏతత్
తత్త్వప్రతిపత్తిరవశ్యాభ్యుపేయా, నాతస్మింస్తత్ఖ్యాతిః? అన్యథా నాత్మజ్ఞానవిధిః ఫలవాన్ స్యాత్ ।
స ఖల్వనాత్మరూపప్రవిలయార్థః ।

అనాత్మరూపవిలయేన హి వస్తునోఽవగతిర్దృష్టేతి ।

యది చ నాత్మనో నామరూపప్రపఞ్చరూపేణ ప్రకాశనమ్, కిం ప్రవిలాప్యేత? అథ మతమ్

ద్విప్రకారేయమవిద్యా, ప్రకాశస్యాచ్ఛాదికా విక్షేపికా చ ।

స్వప్నజాగరితయోర్విక్షేపికా, సుషుప్త ఆచ్ఛాదికా లయలక్షణా ।

తత్రాచ్ఛాదకావిద్యానివృత్తిర్జ్ఞానవిధేః ఫలమ్ ।

తచ్చాసత్ ।

యతో నాచ్ఛాదికాయా అవిద్యాయా నివృత్తిః పురుషేణార్థ్యతే తథా యథా విక్షేపస్య ।

స హి వివిధదుఃఖాత్మకః ।

లయస్తు వివిధదుఃఖనివృత్తేరసకృదానన్దత్వేన శ్రుతౌ గీతః ప్రత్యుతార్థనీయః స్యాత్ ।

అపి చ విపర్యాసమనిచ్ఛతోఽవిద్యాభేద ఏవ న స్యాత్, అవస్థాత్రయేఽప్యగ్రహణమాత్రత్వాత్ ।

తస్మాదగ్రహణవిపర్యయగ్రహణే ద్వే అవిద్యే కార్యకారణభావేనావస్థితే ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౦] స్వప్నజాగరితయోరుభే, కారణభూతాగ్రహణలక్షణా సుషుప్త ఇత్యవిద్యాప్రవిభాగ ఉపపద్యతే ।

తదుక్తమ్

కార్యకారణబద్ధౌ తావిష్యేతే విశ్వతైజసౌ ।

ప్రాజ్ఞః కారణబద్ధస్తు ద్వౌ తు తుర్యే న సిధ్యతఃఽ ॥

నన్వన్యథాయం భేదః

అగ్రహణసమ్యగ్గ్రహణాభ్యామ్ ।

అగ్రహణలక్షణాచ్ఛాదికా సుషుప్తే, అసమ్యగ్గ్రహణమితరయోః ।

తథా హి

అభిన్నస్య వస్తునోఽప్రదేశస్య గ్రహణే తథాభావస్య చాగ్రహణాత్పృథక్త్వేన ప్రత్యవభాసః ।

నైతత్సారమ్ ।

యది తావదసమ్యగ్గ్రహణమాత్రం తదపటుత్వం వా జ్ఞానస్య కేనచిద్రూపేణ వా గ్రహణమ్, న సర్వాత్మనా ।

తత్ర దూరస్థే సూక్ష్మే చ భవత్యపటు జ్ఞానం సామాన్యజ్ఞానమ్ ।

న చ తదవిద్యా ।

న చ కిఞ్చిజ్జ్ఞానం సర్వాత్మనార్థస్య గ్రాహకమితి సర్వజ్ఞానమిథ్యాత్వాపాతః ।

అభేదస్యాగ్రహణేఽపి భేదస్యావర్తనేఽపి భేదస్యాసంవిత్తేర్న నివర్తనీయమస్తి విద్యయా ।

న ఖల్వభేదాగ్రహణం నివర్తనీయమ్ ।

న హి తత్కిఞ్చిదపరాధ్యతి ।

భేదస్తు వివిధదుఃఖాయతనమ్ ।

అథాసమ్యగ్గ్రహణం పృథక్ప్రత్యవభాసోఽపృథగాత్మనః, అభ్యుపేతా తర్హి విపర్యయఖ్యాతిః

అపృథక్పృథక్ప్రకాశత ఇతి ।

అథోచ్యేత

న బ్రూమః పృథక్ప్రకాశతే, కిం తు పృథగివ ప్రకాశత ఇతి ।

క ఇవార్థః? యది యథా పృథగ్భూతమప్రకాశమానైకత్వం ప్రకాశతే తథైకమప్యాత్మతత్త్వమగృహ్యమాణైకత్వం ప్రకాశత ఇతి ।

కేనచిదంశేన గ్రహణం సర్వాత్మనా చాగ్రహణముక్తం భవతి, తత్ర చోక్తమ్ ।

అథ ప్రకాశత ఇవ, న తు ప్రకాశతే ।

ప్రకాశనే క ఉపమార్థః? తన్నిబన్ధనవ్యవహారప్రవృత్తిః ।

తన్నిబన్ధనశ్చేద్వ్యవహారః ।

ప్రాప్తం ప్రకాశనమ్

నాసతి కారణే కార్యం భవతీతి ।

అథాభేదాగ్రహ ఏవ పృథక్త్వగ్రహాభిమానః ।

తదసత్, అగ్రహణస్యాభావస్య స్వరూపేణ పరరూపేణ వా గ్రహణానభ్యుపగమాత్ ।

అప్రకాశమానే చ పృథక్త్వే కుతస్తదవగ్రహః? అభిన్నే చ భేదాభిమానం పరిత్యజ్యాభేదాగ్రహణే భేదగ్రహాభిమానమూరీకుర్వతా కిం పరిహృతం స్యాత్? తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే

'లయవిక్షేపభేదశ్చ న స్యాదగ్రహమాత్రకేఽ ఇతి ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౧] నన్వనాత్మరూపేణ ప్రతిపత్తేర్న దృశ్యతే కిఞ్చిత్ఫలమ్ ।

తత్రాదృష్టకల్పనా స్యాత్ ।

ఆత్మరూపప్రతిపత్తేస్తు దృష్టం ఫలం తత్స్వరూపసిద్ధిః ।

ఉచ్యతే

న యస్య కస్యచిద్దర్శనాద్దృష్టార్థతా, కిం తు పురుషార్థసంస్పర్శినః ।

తేన హి తద్విధిర్నిరాకాఙ్క్షా భవతి ।

న చ పురుషార్థభేదస్తత్త్వాతత్త్వప్రతిపత్త్యోః ।

యథా హి విశుద్ధమద్వైతమాత్మానం ప్రతిపద్యమానస్తథాభూతో న శోకేన సంస్పృశ్యతే, శోచనీయాభావాత్ ।

న కర్మాశయముపచినోతి, కర్తవ్యాభావాత్ ।

న క్వచిద్రజ్యతి కిఞ్చిద్ద్వేష్టి వా, విషయాభావాత్ ।

'ేవం జీవన్నేవ విద్వాన్విముక్తో భవతి ।

తథా అతథాభూతమపి తథాభావనాపురఃసరం సాక్షాదివ ప్రతిపద్యమానః ।

అభూతోఽప్యర్థః పరిభావనాతిశయాద్భూతవ్యవహారహేతుర్భవతి ।

ఇదమేవ చాత్ర యుజ్యతే, ప్రత్యక్షాదీనామవిరోధాత్, కర్మవిధీనాం చ భూతార్థత్వాత్ ।

పరమార్థే హి ప్రపఞ్చశూన్యత్వే ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని బాధ్యేరన్ ।

కర్మవిధయశ్చాభూతకల్పనోపాదానవ్యవహారసిద్ధార్థగోచరాః స్యుః ।

తస్మాదపరమార్థేనైవాద్వైతాత్మజ్ఞానవిధిర్యుజ్యతే ।

జానాతిస్తత్త్వబోధే చేన్న మిథ్యాదివిశేషణాత్ ॥ ౨.౧౭౧ ॥

నాత్మా జ్ఞాతస్తథా స్యాచ్చేన్న తద్రూపావిధానతః ।

ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వే నతరామన్యథా యది ॥ ౨.౧౭౨ ॥

శబ్దార్పితేన రూపేణ తస్య జ్ఞానం విధీయతే ।
అతత్త్వేనాపి తేనాస్య విజ్ఞానమవకల్పతే ॥ ౨.౧౭౩ ॥

యది మతమ్
'స విజిజ్ఞాసితవ్యః౽ ఇతి జానాతిస్తత్త్వపరిచ్ఛేద ఏవ వర్తతే ।
తేన నాభూతసమారోపేణ జ్ఞానవిధిః స్యాదితి ।
తన్న, మిథ్యాత్వాదిభిర్జ్ఞానం విశేష్యతే
మిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానం సంశయజ్ఞానమితి ।
తదేకనియమే నోపపద్యేత, పౌనరుక్త్యాద్విరోధాచ్చ ।
స్యాదేతత్
అస్వరూపేణ ప్రతిపత్తౌ న తదాత్మజ్ఞానమ్, అన్యజ్ఞానమేవ భవతి ।
తత్త్వజ్ఞానం చ విధీయతే ।
తస్మాత్తత్త్వసిద్ధిరితి ।
తచ్చ న ।
న ఖల్వేతావదేవ తత్
ాత్మా జ్ఞాతవ్యః ఇతి ।
[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౨] యది స్యాత్తద్రూపజ్ఞానవిధిః ।
తచ్చ న, ఉభయథానుపపత్తేః ।
ప్రమాణాన్తరసిద్ధం చేదాత్మరూపం న తజ్జ్ఞానం విధేయమ్ ।
అథాసిద్ధమ్, అశక్యమేవ తత్ ।
స్యాదేతత్

'పహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః' ఽ 'ిదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇతి శబ్దసమర్పితరూపస్య తస్య జ్ఞానం విధీయతే, తేన చ తత్త్వేనాపి తత్సంభవతి సమారోపితేనాపి, తేన న నియోగతస్తథాభూతజ్ఞానవిధేస్తథాభావోఽస్య ప్రతీయతే ।

జ్ఞానం యది చ దృష్టార్థం ప్రాప్తం దృష్టత ఏవ తత్ ।
ఆత్మరూపవిజిజ్ఞాసోరజిజ్ఞాసోర్వృథైవ తత్ ॥ ౨.౧౭౪ ॥

తదుపాయో న చేజ్జ్ఞాతస్తస్యైవాస్తు విధిస్తతః ।
అవఘాతాదివిధయో నాదృష్టస్పర్శవర్జితాః ॥ ౨.౧౭౫ ॥

అలౌకికమిదం జ్ఞానమతో యది విధీయతే ।
న రూపసిద్ధయే తావద్యతః కర్తవ్యతా విధేః ॥ ౨.౧౭౬ ॥

కర్తవ్యతా చ దృష్టార్థే దృష్టాదేవ ప్రసిద్ధ్యతి ।
అలౌకికేఽర్థరూపేఽతః శబ్దేన ప్రతిపాదితే ॥ ౨.౧౭౭ ॥

జ్ఞానే జ్ఞేయాభ్యుపాయత్వాత్స్వయమేవోన్ముఖః పుమాన్ ।
తదుపాయే త్వవిజ్ఞాతే విధినా స ప్రవర్త్యతామ్ ॥ ౨.౧౭౮ ॥

నియోగానుప్రవేశోఽతో విహన్త్యేవ ప్రమాణతామ్ ।
భూతర్థ ఇతి నోపాస్యో భూతార్థగతిమిచ్ఛతా ॥ ౨.౧౭౯ ॥

యది చ జ్ఞానస్య దృష్టం ఫలమ్, తత ఏవ ప్రవృత్తిసిద్ధే వ్యర్థో విధిః ।
యో హ్యాత్మరూపమనుభవితుకామః, స తస్య జ్ఞానే స్వయమేవ యతతే ।
యస్తు న తథా, తస్య తద్వ్యర్థమితి విధిశతేనాపి స న ప్రవర్త్యతే ।

అథోపాయాజ్ఞానాద్దృష్టఫలేఽపి న ప్రవర్తతే స్వయమ్, అతో విధీయత ఇతి ।

తచ్చ వార్తమ్ ।

యతః స ఏవోపాయో విధీయతామ్, యత్రాయమజ్ఞానాన్న ప్రవృత్తః ।

జ్ఞానే తు దృష్టఫలత్వాత్ప్రవర్తత [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౩] ఏవ ।

స్యాదేతత్, అవఘాతాదిషు దృష్టఫలేష్వపి దృష్టో విధిః ।

సత్యమ్, న త్వదృష్టసంస్పర్శరహితః ।

తత్రాపి హి నియమాదృష్టం ఫలం తణ్డులేషు తత్ప్రణాడ్యా వా ప్రధానపూర్వసిద్ధిరదృష్టైవ ।

అథ మతమ్

అద్వైతాత్మజ్ఞానమదృష్టపూర్వమలౌకికమ్ ।

అతోఽనన్తరఫలమపి విధీయత ఇతి ।

తత్రోచ్యతే

కిమర్థం విధీయతే ।

ప్రమాణాన్తరాగోచరస్య స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థమ్, ఆహోస్విదనుష్ఠానార్థమ్? తత్ర న స్వరూపసిద్ధ్యర్థమ్, అనుష్ఠానఫలో హి విధిర్నానుష్ఠానాయ, దృష్టార్థత్వాదేవ తత్సిద్ధేః ।

తస్మాదలౌకికేఽపహతపాప్మాదిరూప ఆత్మతత్త్వే శబ్దాత్ప్రతిపన్నే తస్య సాక్షాజ్జ్ఞానం ప్రతి తదనుభవోపాయత్వాత్స్వయమేవ పురుషస్యాభిముఖ్యం భవతీతి వ్యర్థం తద్విధానమ్, యథాశ్చర్యభూతే కస్మింశ్చిదర్థే ఆగమాత్ప్రతిపన్నే తస్య సాక్షాత్కరణే స్వయమేవోన్ముఖత్వం భవతి ।

తదుపాయేషు త్వజ్ఞాతేషూపాయత్వజ్ఞాపనాయ విధానం యుజ్యతే ।

తదేవం జ్ఞానే నియోగానుపపత్తేర్నియోగే చ వస్తురూపావగమే ప్రామాణ్యాయోగాద్వ్యవస్థితాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిమిచ్ఛతా శబ్దాన్న తస్య నియోగానుప్రవేశోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి ।

ఇదానీం ద్వితీయప్రతిపత్తివిధినిరాసాయాహ

అత ఏవ న విజ్ఞానసంతానవిధినిష్ఠతా ।

తత్రాపి పూర్వవన్న స్యాత్స్వరూపావగతిప్రమా ॥ ౨.౧౮౦ ॥

స్వరూపనిష్ఠాచ్ఛబ్దాత్తు ప్రమితస్య వచోఽన్తరాత్ ।
ఉపాసనవిధానం స్యాత్ప్రాప్తేస్తదపి వా వృథా ॥ ౨.౧౮౧ ॥

అభ్యాసేన ప్రత్యయస్య ప్రకర్షస్యాభివీక్షణాత్ ।
తస్మాద్భవత్యకార్యేఽర్థే వేదాన్తానాం ప్రమాణతా ॥ ౨.౧౮౨ ॥

యదపి మతమ్

'స క్రతుం కుర్వీతఽప్రజ్ఞాం కుర్వీతఽ 'నిదిధ్యాసితవ్యఃఽ ఇతి, యత్రాపి స్వరూపనిష్ఠత్రైవ లక్ష్యతే 'తత్త్వమసిఽ ఇతి తత్రాపి 'సదస్మి

ఇతి చేతో ధారయేత్ఽఇతి వివక్షితత్వాచ్ఛ్రవణాదన్యదనుచిన్తనం ధ్యానం ప్రత్యయప్రవాహో విధీయతే కర్మవదేవామృతత్వఫలమ్ ।

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౪] తదప్యత ఏవ న యుజ్యతే, పూర్వోక్తాత్తత్త్వావగతిప్రమాణాభావప్రసఙ్గాదన్యనిష్ఠత్వాద్వాక్యస్య ।

అథ తు వాక్యాన్తరాత్తత్త్వనిష్ఠాదధిగతే తద్విషయప్రత్యయప్రవాహవిధానమిష్యతే ।

భవతు ।

న కశ్చిద్దోషః ।

తథా చ 'విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతఽఇత్యాత్మతత్త్వవిజ్ఞానస్య సిద్ధతాం దర్శయతి ।

తదపి వా వ్యర్థమేవ, ప్రాప్తార్థత్వాత్ ।

సాక్షాత్కరణఫలం హి తత్తదనుచిన్తనం దృష్టార్థమ్, న తతోఽన్యత్ఫలమాకాఙ్క్ష్యతే ।

అమృతత్వం హి న స్వరూపావిర్భావాదన్యదితి ప్రాగ్వర్ణితమ్ ।

దృష్టా చ జ్ఞానాభ్యాసస్య సమ్యగ్జ్ఞానప్రసాదహేతుతా లోకే ।

భావనావిశేషాద్ధి అభూతమప్యనుభవమాపద్యతే, కిం పునర్భూతమ్ ।

'స క్రతుం కుర్వీతఽ ఇతి తు న సకలవిశేషాతిగాత్మతత్త్వానుచిన్తనం విధీయతే తద్భావఫలమ్, అపి తు నామరూపోపాధిమనోమయప్రాణశరీరాదిరూపానుధ్యానమైశ్వర్యఫలమ్, క్రమేణ వా సాక్షాత్కరణఫలమ్ ।

'తమేవ ధీరో విజ్ఞాయఽ ఇతి న ప్రజ్ఞాకరణవిధిః ।

'తమేవఽ ఇత్యన్యనివృత్తేః శ్రుతత్త్వాన్నివృత్తౌ తాత్పర్యం గమ్యతే, 'రక్తః పటో భవతిఽ ఇతి తయా రక్తపరత్వం వాక్యస్య ।

అత్ర ఆకాశాదితత్త్వభేదపూర్వమవిభాగః ప్రతిపాదితః, తత్ర తథైవ ప్రజ్ఞాకరణప్రసఙ్గే 'తమేవఽ ఇతి విధీయతే ।

తథా చ పూర్వార్ధే

'విరజః పర ఆకాశాదజ ఆత్మా మహాన్ ధ్రువఃఽ ।

ఇత్యాకాశాదిభ్యః పరత్వేనాత్మతత్త్వం దర్శితమ్ ।

తస్య తథైవ ప్రజ్ఞాకరణప్రసఙ్గే తన్నివృత్తయే 'తమేవఽ ఇత్యుచ్యతే ।

అన్యథా న ఏవశబ్దస్య ఫలమ్, న చ నివర్త్యం విజ్ఞాయేత ।

తథా చ తదేవోత్తరేణ ప్రపఞ్చ్యతే 'నానుధ్యాయాద్బహూఞ్ఛబ్దాన్ఽ ఇత్యేకవాక్యతా ।

అన్యథా వాక్యం భిద్యేత ।

శబ్దమాత్రే చానుధ్యానాప్రసఙ్గాత్శబ్దపూర్వత్త్వాత్తస్య శబ్దార్థవిషయమేవేదమితి ।

ఏవమ్ 'ాత్మేత్యేవోపాసీతఽ ఇత్యేవకారశ్రుతేస్తదర్థవిధిః ।

'నిదిధ్యాసితవ్యఃఽ ఇత్యపి 'ాత్మనస్తు కామాయఽ ఇత్యుపక్రమాత్'ిదం సర్వం [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౫] యదయమాత్మాఽ ఇత్యుపసంహారాదాత్మస్వరూపపరమేకం వాక్యమ్ ।

తదన్తర్గతాః 'ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యఃఽ ఇతి న పృథగ్విధయః కృత్యప్రత్యయయోగేఽపి ।

కృత్యప్రత్యయస్యార్థాన్తరేఽపి స్మరణాదర్థాదౌ స్తుత్యర్థాః యథోపాంశుయాజవాక్యాన్తర్గతాః 'విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యఃఽ ఇత్యేవమాదయః ।

'ైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసిఽ ఇతి భూత ఏవ పర్యవసితం వాక్యమ్ ।

తత్ర 'సదస్మి

ఇతి ధారయేత్ఽ ఇతి కల్పనేయమ్ ।

తస్మాత్త్రివిధస్యాపి జ్ఞానస్య విధేయత్వాయోగాత్, వినా చ విధేర్వాక్యార్థప్రతిపత్తేః, అపౌరుషేయత్వేన నిరపేక్షత్వాద్భూతేఽప్యర్థే వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యసిద్ధిః ।

తథా చ 'తత్తు సమన్వయాత్ఽ ఇతి చోదనాలక్షణాద్ధర్మాత్తుశబ్దేన విశేష్యం బ్రహ్మ సమన్వయగమ్యముక్తమ్ ।

సమన్వయో హి పదార్థానాం సంసర్గో వినియోగస్తతో బ్రహ్మ గమ్యతే, న చోదనాత ఇత్యర్థః ।

నన్వవిశేషేణ కార్యేఽర్థే వేదస్య ప్రామాణ్యం వర్ణితమ్

'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మఃఽ ఇతి ।

చోదనాలక్షణో వేదార్థ ఇత్యర్థః ।

నైతత్సారమ్ ।

ఏవం హి సిద్ధప్రామాణ్యవేదార్థవిచారోఽయం స్యాత్తదుత్తరలక్షణవత్ ।

తత్రానన్తరం ప్రామాణ్యప్రతిపాదనం న యుజ్యేత, 'వృత్తం ప్రమాణలక్షణమ్ఽ ఇతి చ ।

మన్త్రార్థవాదేషు చ కార్యార్థత్వేన విప్రతిపత్తిర్న స్యాత్ ।

సా చోపరిష్టాదేవ నిరసిష్యతే బహు చాత్ర వక్తవ్యమిత్యలం ప్రసఙ్గేన ।

యథాన్యమానవ్యతిభేదముక్తా మతిః ప్రమాణత్వముపైతి కార్యే ।
అపౌరుషేయాగమలబ్ధజన్మా తథైవ సిద్ధే నిరపేక్షభావాత్ ॥ ౨.౧౮౩ ॥

॥ితి నియోగకాణ్డస్తృతీయః ॥

.

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౬]

॥ సిద్ధికాణ్డః ॥

ఏవం తావత్ప్రతిపత్తికర్తవ్యతాప్రామాణ్యవ్యాజేన యైరప్రామాణ్యముక్తం తత్ప్రతిబోధనాయ కృతః ప్రయత్నః ఇదానీం త్వప్రామాణ్యమేవాహుర్యే తద్బోధనాయ ప్రయత్యతే ।

తత్ర పూర్వపక్షః

నన్వన్వితపదార్థత్వాద్వాక్యార్థస్య పదార్థతామ్ ।

అప్రాప్య న స్యాద్వాక్యార్థః పదార్థత్వేఽన్యమానకః ॥ ౪.౧ ॥

న తావద్బ్రహ్మాన్తర్యామ్యాదిపదం ప్రమాణమ్, సంబన్ధజ్ఞానాపేక్షయా పూర్వసిద్ధే ప్రత్యయహేతుత్వేన ।

నాపి వాక్యమ్ న హి తత్సాక్షాద్వాచకమ్ పదార్థద్వారా తు తత్ప్రతిపత్తిః అపదార్థే జ్ఞానస్యాభావాత్ ।

తే హి సంసర్గాద్గుణప్రధానభావేనేతరపదార్థవిశిష్టమేకం పదార్థం గమయన్తి ।

తత్ర పదార్థ ఏవ విశిష్టో వాక్యార్థో భవతి ।

న చానధిగతేషు ప్రమాణాన్తరేణ పదార్థత్వమ్ సమ్బన్ధజ్ఞానాపేక్షణాదిత్యుక్తమ్ ।

తత్రాపదార్థత్వే న వాక్యవిషయత్వమ్ అనవబోధకం తేషాం వాక్యమ్ ।

పదార్థత్వే ప్రమాణాన్తరాధిగతేరనువాదకమ్ ।

తత్రాత్యన్తాపరిదృష్టబ్రహ్మాద్యర్థప్రమాణాభిమతేషు వాక్యేషు తద్వాచీని పదాని స్యుః, న వా ।

యది న సన్తి న త ఇతరైః సంసృజ్యేరన్న భిద్యేరన్నితి న తేషాం ప్రమేయాః లోష్టాదివత్ ।

అథ తు సన్తి, తథాపి తైరధిగతసంబన్ధైర్న ప్రతిపాద్యేరనప్రతిపన్నాశ్చ న విశిష్టవాక్యార్థప్రతిపత్తిహేతవః తత్ర యథాఽవనాత్పిక ఆనీయతమ్ఽ ఇతి పికపదార్థజ్ఞానేఽవబోధకత్వం తథా తేషామపి ।

తస్మాన్న చోదనాతోఽపూర్వపదార్థావగమః సా హి విధిప్రతిషేధాభ్యాం క్రియాసు పురుషమధికరోతి త్రైవిధ్యవృద్ధపరిగ్రహస్తు జపోపయోగాత్, ఉపనిషదో వేదాన్తాః

ఇతి తత్ర వినియోగాత్ ।

తత్రోచ్యతే

సామాన్యేన పదార్థత్వే సిద్ధేఽసాధారణైర్గుణైః ।

శక్యాపూర్వవిశేషస్య లోకవత్ప్రతిపాదనా ॥ ४.७ ॥

[కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౩౭] యథా లోకే 'ద్వీపవిశేషే ఏవంనామానో మరతకమయపాదాః పద్మరాగమయచఞ్చవః సౌవర్ణరాజతపక్షాః పక్షిణఃఽఇతి పక్షిసామాన్యం ప్రమాణాన్తరధిగతమనన్యసాధారణేన ధర్మకలాపేన సంసృజ్యమానం ప్రమాణాన్తరానధిగతం విశేషరూపమాసాదయతి, వాక్యేన చ ప్రమీయతే ప్రమాణాన్తరానధిగతేన విశేషరూపేణ

సర్వస్యైవ హి వాక్యస్యానధిగతో విశేష ఏవ ప్రమేయః తథా కారణసామాన్యం వా సత్తాసామాన్యం వా 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తేఽ ఇతి 'స్థూలమనణ్వహ్రస్వమ్ఽఇత్యాదిపదార్థైః సంసర్గాద్భేదాచ్చ ప్రమాణాన్తరానధిగతం విశేషరూపమాసాదయతి, వాక్యస్య చ ప్రమేయం భవతి ।

తదేవం లోకసిద్ధపదార్థాన్వయేనైవాపూర్వార్థప్రతిపత్తేర్నానవబోధకత్వమనువాదకత్వం వా ।

సర్వప్రత్యయవేద్యే వా బ్రహ్మరూపే వ్యవస్థితే ।

ప్రపఞ్చస్య ప్రవిలయః శబ్దేన ప్రతిపాద్యతే ॥ ౪.౩ ॥

ప్రవిలీనప్రపఞ్చేన తద్రూపేణ న గోచరః ।

మానాన్తరస్యేతి మతమామ్నాయైకనిబన్ధనమ్ ॥ ౪.౪ ॥

అథవా న లోకేఽత్యన్తమప్రసిద్ధం బ్రహ్మ, సర్వప్రత్యయవేద్యత్వాత్, బ్రహ్మణో వ్యతిరేకేణ ప్రత్యేతవ్యస్యాభావాత్, విశేషప్రత్యయానాం చ సామాన్యరూపానుగమాత్, భేదోపసంహారావశిష్టం చ సత్యం బ్రహ్మ

ఇతి ప్రతిపాదనాత్, 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ఽ ఇతి దృష్టాన్తాత్ ।

కిం తర్హి శబ్దేన ప్రతిపాద్యతే? ప్రపఞ్చాభావః ।

తత్ర ప్రపఞ్చపదార్థోఽపి సిద్ధః, నిషేధోఽపి సిద్ధః, తయోః సంసర్గాత్తదభావప్రతిపత్తిః ।

ఆమ్నాయైకనిబన్ధనత్వం తు తస్యోచ్యతే, ప్రత్యక్షాదీనామవిద్యాసంభిన్నత్వాత్ ప్రత్యస్తమితనిఖిలభేదేన రూపేణావిషయీకరణాద్భేదప్రత్యస్తమయస్యామ్నాయావగమ్యత్వాదితి ।

పరః పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే

నను చాపురుషార్థత్వం భూతనిష్ఠే ప్రసజ్యతే ।

యత్ఖలు వాక్యం న పురుషం క్వచిద్ధితసాధనే ప్రవర్తయతి అహితసాధనాచ్చ [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౮] నివర్తయతి, కేవలం సిద్ధమర్థమన్వాచష్టే, తదపురుషార్థమ్ అపురుషార్థత్వాచ్చోన్మత్తప్రలాపవదప్రమాణమ్ తథా చ ప్రాయేణ వేదాన్తాః ।

ఉచ్యతే

ప్రమాణస్య న చైతావత్పురుషార్థైకనిష్ఠతా ॥ ౪.౫ ॥

(ఉపేక్షామపి హి ఫలం ప్రమాణస్య ప్రచక్షతే) ।

(అనేన శ్లోకార్ధేనాత్ర భవితవ్యమిత్యభ్యూహః పరం తు మాతృకాసు న దృశ్యతే ।
ఏదితోర్)

అపి చాజ్ఞానతః శోకీ దుఃఖీ జీవః ప్రకాశతే ॥ ౪.౬ ॥

తన్నివృత్తిశ్చ విజ్ఞానం పురుషార్థః స్వయం మతమ్ ।
కస్మింశ్చిదర్థే విజ్ఞాతే కుతూహలవతాం నృణామ్ ॥ ౪.౭ ॥

ఆకులానాం జ్ఞానజన్మ పురుషార్థత్వసంమతమ్ ।
అక్షాదౌ చ యథారూపనిష్ఠే నాపురుషార్థతా ॥ ౪.౮ ॥

న చ ప్రవృత్తినిష్ఠత్వం తథాస్మిన్ కేన వార్యతే ।
జ్ఞేయస్య పురుషార్థత్వం తత్ర చేదత్ర తత్సమమ్ ॥ ౪.౯ ॥

పురుషార్థః స్వయం బ్రహ్మ ప్రశాన్తం విజరాదికమ్ ।
అతస్తత్త్వమసీత్యేవమనుశిష్యాయ శిష్యతే ॥ ౪.౧౦ ॥

పరప్రవృత్తేరఙ్గత్వం ప్రత్యక్షాదేర్మతం యది ।
అత్రాపి సాక్షాత్కరణప్రవృత్తావఙ్గతేష్యతామ్ ॥ ౪.౧౧ ॥

న తావన్నియోగతః ప్రమాణస్య పురుషార్థఫలతా ।

న ఖలు హితోపాదానాహితహానే ఏవ ప్రమాణఫలే ఉపేక్షామపి హి ప్రమాణఫలం ప్రమాణవిద ఆచక్షతే ।

న చ పురుషార్థతా ప్రమాణలక్షణమ్, ప్రమాహేతుత్వం తు ।

తస్మాన్న పురుషార్థాభావేనాప్రామాణ్యమ్ ।

అపి చ 'శోక్యహమ్ఽదుఃఖ్యహమ్ఽఽధనాదీని మమ నష్టానిఽఇతి విశుద్ధబ్రహ్మాత్మనో జీవస్య మిథ్యాజ్ఞానమ్' ఏతన్నివృత్తిరూపం చ విశుద్ధానన్దప్రకాశబ్రహ్మాత్మతత్వజ్ఞానమ్ ।

తత్స్వరూపేణైవ పురుషార్థః' అనిష్టనివృత్తిరూపత్వాదిష్టావిర్భావాచ్చ ।

యద్యపి చ సంస్కారాత్తస్యానువృత్తిస్తథాపి శాబ్దజ్ఞానమనుసంతన్వతో విదుషో న పూర్వవద్భవతి నివర్తతే చాత్యన్తాయ ।

దృష్టా చ జ్ఞానోత్పత్తేరేవ పురుషార్థతా క్వచిత్కుతూహలాకులితానామజ్ఞాతేఽర్థే ।

న హి [కుప్పుస్వామీ సంస్కరణ ౧౫౯] తజ్జ్ఞానాత్పరమన్యదర్థ్యతే ।

న చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయస్యైవ పురుషార్థతేతి నియమః' ప్రత్యక్షాదీని హి ప్రమాణాని' న చ తావత్ప్రవృత్తినివృత్తిపరాణి సిద్ధవస్తువిషయాణి' న చ పురుషార్థతాం జహతి ।

యది మతమ్

ప్రత్యక్షాదిజ్ఞేయం హి సిద్ధం వస్తు పురుషార్థః సలిలాదిః, తదుపకారాత్ తతః ప్రత్యక్షాదీనాం పురుషార్థతా భూతనిష్ఠానామపి ।

అత్రాపి చ శబ్దప్రమేయం స్వయమేవ బ్రహ్మ పురుషార్థో జరాదివివిధాశివోపశమాత్పరమానన్దప్రకాశత్వాచ్చ సుప్రసన్నమ్ ।

అత ఏవఽతత్త్వమసిఽఇతి శ్వేతకేతుముఖేనాశాసనీయాయ పురుషాయ శ్రుత్యాభిన్నముపదిశ్యతే' అభిన్నం హి తదనుశాసనీయాత్ ।

భేదేన చ ప్రతీయమానం న పురుషార్థః ।

తత్త్వే తాదాత్మ్యజ్ఞానే చ తథాభావాత్విశ్వాశివోపశమాత్పరమశివభావాచ్చ పరిపూర్ణః పురుషార్థో ఆప్తో భవతి ।

యది మతమ్

ప్రత్యక్షాదీన్యపి ప్రవృత్త్యఙ్గాన్యేవ,

ప్రమితేఽర్థే హానోపాదానాదిలక్షణాయాః ప్రవృత్తేస్తన్మూలత్వాత్

ఈదృశం ప్రవృత్త్యఙ్గత్వమత్రాప్యస్త్యేవ, శబ్దాత్ప్రమితే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కరణాయ ప్రవృత్తేరిష్టత్వాదితి ॥

ఏషా వేదాన్తతత్త్వప్రవిచయచతురప్రస్ఫురన్న్యాయతేజా

మార్గం ముక్తేర్నిరున్ధన్నిబిడమపి తమోఽనాది నిర్ధారయన్తీ ।
సద్యః ప్రక్షాలయన్తీ ఘనమపి జగతాం తీర్థదుస్తర్కపఙ్కం
వ్యాఖ్యాతోత్ఖాతవిశ్వా శివనిరతిశయశ్రేయసే బ్రహ్మసిద్ధిః ॥ ౪.౧౨ ॥

[॥ ఇతి మణ్డనమిశ్రాణాం కృతిర్బ్రహ్మసిద్ధిః సమాప్తా ॥]

****